

SENGWALO KE SEIPONE SA MABAKA

Ka

MOKGOSHI ALBERT MATHIBE

E neelwa bjalo ka karolo go ya ka dinyakwa tša dikrii ya

BONGAKA

Ka

Kgorong ya Maleme a Babaso

mo

LEFAPHENG LA THUTABOTHO

MOHLAHLI: PROFESA M.J. MOJALEFA

MOTHUŠAMOHLAHLI: PROFESA P.S. GROENEWALD

YUNIBESITHI YA PRETORIA

PRETORIA

HLAKOLA 2011

DITEBOGO

Ke rata go lebiša malebo a go se bapetšwe le selo go mohlhali wa ka Profesa M.J. Mojalefa. Mogale 'a Ngwaketse, ke re hle Modimo a re phedišetše wena gore le ka moso o re hlahle ka ge thuto yona e le komatona ya bophelo ya go se fele.

Ke leboga gape le Profesa P.S. Groenewald yo a nthušetšego kudukudu ka tlhahlo ye e tseneletšego go fihlela ke fetša lengwalonyakišišo le, Motsebatšohle a go okeletše matšatši a bophelo Mokone.

Ga ke se lebale Khutšo Mokgaditsi yo a bego a nthuša ka go tlanya mošomo wo gore o bonagale bjalo ka modiro wa bokgabo wo o kgahlišago.

Malebo ke a lebiša go ba bokgobapuku ba Yunibesithi ya Pretoria ge ba nkgontšhitše gore nyakišišo ye e se be potse.

Ke leboga batswadi ba ka mohu Mokone–Hlabirwa le mme Mamarothi-Ngwatladi bao ba ntlitšego mo lefaseng le thuto ya motheo yeo ba mphelego yona.

Ga ke rate go lebala bana ba borakgadi, e lego Kgatabila le Mokadimose bao ke bego ke no dula ke itišitše le bona ka ditaba tša mošate gammogo le Nkwai Ramasehla, Mathome Kgalema le Leshata Phala. Ke a leboga banna ba gešo.

Go bana ba ka ke a leboga Babinaphuti le thekgo yeo le mphelego yona. Ge nkabe e se ka lebaka la thekgo ya lena, le be le tla e bona kae tloukgolo se tswalwa ke kgemethe selokgolo ga se itswale.

Ke leboga Modimo ge a ntšhireleditše dinakong tšohle ge ke be ke ewa ke tsoga, gomme a ntshwere ka seatla sa gagwe sa tšhireletšo.

DITENG

LETLAKALA

KGAOLO YA PELE.....	1
1.1 MATSENO.....	1
1.1.1 Dingwalo le setšhaba (<i>'Society'</i>).....	1
1.1.2 Tebelelo.....	12
1.1.3 Mongwadi.....	20
1.1.4 Mongwadi (ge e le motho wa leago le setšo).....	24
1.1.5 Mongwadi (ge e le mohlami wa polelo).....	24
1.1.6 Tebelelo ya mongwadi.....	26
1.1.7 Maitemogelo a mongwadi.....	29
1.1.8 Setšhaba / leago (<i>'social content'</i>).....	31
1.1.9 Sengwalo ge e le seipone sa setšhaba (<i>'social content'</i>).....	31
1.1.10 Sengwalo ge e le se bohlokwa (<i>'purpose'</i>).....	33
1.1.11 Babadi (khuetšo ya bona).....	34
1.2 MAIKEMIŠETŠO.....	34
1.3 MOKGWA WA GO NYAKIŠIŠA.....	36
1.3.1 Mokgwa wa go bapetša.....	36
1.3.2 Mokgwa wa go hlaloša.....	37
1.4 TSHEPEDIŠO YA DITABA.....	38
KGAOLO YA BOBEDI.....	41
MONGWADI O.K. MATSEPE.....	41
2.1 MATSENO.....	41
2.2.1 Bana babo – O.K. Matsepe.....	41
2.2.2 Thuto.....	42
2.2.3 Boitapološo.....	43
2.2.4 O.K. Matsepe bjalo ka mongwadi.....	43
2.2.5 Maitemogelo a gagwe bongwading.....	44
2.2.6 Bokgoni bja O.K. Matsepe.....	44
2.2.6.1 Dipuku.....	44
2.2.6.2 Dipadi le dipadinyana.....	45
2.2.6.3 Direto.....	45
2.2.7 Matsepe le setšo.....	46
2.2.8 Kakaretšo.....	50
KGAOLO YA BORARO.....	51
3.1 DITABA TŠA MOŠATE.....	51
3.2 MATSENO.....	51
3.2.1 Kgoši.....	53
3.2.2 Timamollo/ Mmagosetšhaba.....	53
3.2.3 Bakgoma.....	55
3.2.4 Malapa a mošate.....	56
3.2.5 Bakgomana.....	56
3.2.6 Malome.....	57

3.2.7	Rakgadi	58
3.2.8	Kgoro ya mošate	60
3.2.9	Lešaka la mošate	60
3.2.10	Mothubo	61
3.2.11	Ngaka ya mošate	61
3.2.12	Koma ya mošate	62
3.2.13	Batseta ba mošate	68
3.2.14	Menyanya	68
3.2.15	Letšema	70
3.2.16	Lesolo	71
3.2.17	Dingaka tša motse	73
3.2.18	Lehlakore	73
3.2.19	Sebego	74
3.2.20	Mangangahlaa	75
3.2.21	Nthole le nthweše	75
3.2.22	Go amogela	76
3.2.23	Go laela	77
3.2.24	Ntwa	77
3.2.25	Lehu	80
3.2.26	Merero ye mengwe yeo e lebanego le setšo	88
3.3	KAKARETŠO	91
	KGAOLO YA BONE	92
4.1	DITIRAGALO LE DITIRO	92
4.2	MATSENO	92
4.3	Ditiragalo tša boikgopolelo tša go swana/ kwana le nnete le tša boikgopolelo tša makalo	93
4.3.1	Ditiragalo tša boikgopolelo tša go swana/ kwana le nnete	93
4.3.1.1	Komelelo	93
4.3.1.2	Bašemane	94
4.3.1.3	Leilane o a tsebišwa	94
4.3.1.4	E a fofotšwa	94
4.3.1.5	Go tswia/ bua	95
4.3.1.6	Serapolotšwana	95
4.3.1.7	Kgorong	95
4.3.1.8	Ka lapeng	95
4.3.1.9	Mohlatša o a bethwa	95
4.3.1.10	O tšhabela ga gabo	96
4.3.1.11	Morara le yena o a bethwa	96
4.3.1.12	Poledišano le bomorwarragoLeilane	96
4.3.1.13	Leilane o a begwa	97
4.3.1.14	Kgorong ya Kgoši Lefehlo	97
4.3.1.15	Leilane o a ngwega	97
4.3.1.16	Maphuthe le Kgoši Nthumule	98
4.3.1.17	Leilane le Kgoši Nthumule	98
4.3.1.18	Dingaka tša motse	98

4.3.1.19	Barongwa ba Kgoši Lefehlo.....	98
4.3.1.20	Dintwa	99
4.3.1.21	Monyanya wa go phasa badimo	100
4.3.1.22	Lefehlo o fenywa Nthumule	101
4.3.1.23	Tshehlwana o hlola bogoši bja gagwe	102
4.3.1.24	BoLeilane ba kopana le Maburu	102
4.3.1.25	Leilane le Maphuthe ba fapana ka dikgopolo	103
4.3.1.26	Tlala	103
4.3.1.27	Bagwera ba babedi ba iphediša.....	104
4.3.1.28	Go topa khudu.	104
4.3.1.29	Ba fihla go mookamedi wa motse/ kgoši	104
4.3.1.30	Ba laola	105
4.3.1.31	Go hwetšwa khudu.....	105
4.3.1.32	Moputso/ Sethole	106
4.3.1.33	Tšhitano	106
4.3.1.34	Kgorotshekong.....	107
4.3.1.35	Maphuthe le morwa wa gagwe	107
4.3.1.36	Ba rerišana go buna.....	107
4.3.1.37	Go Fetakgomo	108
4.3.1.38	Katsekatse le mongake	109
4.3.1.39	Nthonkge le Tlhahlathi.....	109
4.3.1.40	Mohlomphegi.....	110
4.3.1.41	Mohumanegi	110
4.3.1.42	Kgorong ya Kgoši Nthonkge.....	111
4.3.1.43	Monyanya kgorong ya Kgoši Tlhahlathi.....	111
4.3.1.44	Kgoši Tlhahlathi o sekiša barwarragwe	112
4.3.1.45	Molato wa monna le mosadi.....	112
4.3.2	Ditiragalo tša boikgopolelo tša makalo.....	113
4.3.2.1	Magokobu	113
4.3.2.2	Phethedi le magokobu	114
4.4	KAKARETŠO	115
KGAOLO YA BOHLANO.....		117
5.1	BAANEGWA	117
5.2	MATSENO.....	117
5.2.1	Magoši	117
5.2.2	Bakgoma / Bakgomana ba Kgoši Lefehlo.....	117
5.2.3	Bakgoma / Bakgomana ba (Kgoši Nthumule).....	118
5.2.4	Dingaka tša mošate wa Kgoši Lefehlo	118
5.2.5	Dingaka tša mošate wa Kgoši Nthumule	118
5.2.6	Dingaka tša setšhaba	118
5.2.7	Dingaka tše dingwe tša ditaola, didupe le maphala:.....	119
5.2.8	Baanegwa ba setšhaba	119
5.3	Nako	120
5.4	Lefelo	121
5.5	KAKARETŠO	122

KGAOLO YA BOSELELA	123
6.1 SETŠO	123
6.2 MATSENO	123
6.3 Ditiragalo tša go nyaka tlhatollo goba tharollo	126
6.4 Tatelano ya ditiro/ ditiragalo	127
6.5 Molaodiši	132
6.6 Ditšhitano	135
6.6.1 Lefehlo le Nthumule	135
6.6.2 Morara le Tšhidiyamotse	137
6.6.3 Komelelo le . . . go betha Mohlatša	138
6.6.4 Leilane le Lefehlo	138
6.6.5 Nthumule le Maphuthe	139
6.6.5.1 Fetakgomo	139
6.6.6 Leilane le Maphuthe	140
6.6.7 Šebešebe le khutšo	141
6.7 KAKARETŠO	143
KGAOLO YA BOŠUPA	144
7.1 THUMO	144
7.1.1 MATSENO	144
7.1.2 Kgaolo ya pele	144
7.1.2.1 Maikemišetšo	144
7.1.2.2 Borateori	145
7.1.2.3 Mokgwa wa go nyakišiša	146
7.1.3 Kgaolo ya bobedi	146
7.1.4 KGAOLO YA BORARO	147
7.1.4.1 Kgoši	148
7.1.4.2 Mmagosetšhaba/ timamollo	148
7.1.4.3 Bakgoma	149
7.1.4.4 Bakgomana	149
7.1.4.5 Malome	150
7.1.4.6 Rakgadi	150
7.1.4.7 Dingaka tša mošate	150
7.1.4.8 Dingaka tša motse	151
7.1.4.9 Koma	151
7.1.4.10 Mohlogo	151
7.1.4.11 Lengwane la mofefa	152
7.1.4.12 Serokolo	152
7.1.4.13 Dithebele	152
7.1.4.14 Lenyalo	153
7.1.4.15 Lehu	153
7.1.5 KGAOLO YA BONE	154
7.1.6 KGAOLO YA BOHLANO	155
7.1.6.1 Nako	155
7.1.6.2 Lefelo	156
7.1.7 KGAOLO YA BOSELELA	156

8.	BIBLIOKRAFI.....	160
8.1	MATSENO.....	160
A.	DIPUKU TŠA MOTHOPO.....	160
B.	DIPUKU TŠA TEORI TŠE DI TSOPOTŠWEGO	161
C.	DIPUKU TŠA TEORI TŠE DI BADILWEGO EUPŠA DI SEGO TŠA TSOPOLWA.....	166
	Samevatting.....	173
	SLEUTELBEGRIPE	179
	Summary	180
	KEY CONCEPTS	186

KGAOLO YA PELE

1.1 MATSENO

1.1.1 Dingwalo le setšhaba ('Society')

Ge go bolelwa ka dingwalo le setšhaba, taba ye borateori ba kwanago ka yona, gape ye ba e gatelelago, ke ya kamano ye e lego gona ya dingwalo le setšhaba.

Bradbury (1973: 10 - 11) le Shukman (1983: 103) ba re dingwalo di theilwe godimo ga merero ya setšhaba. Green le Kahn (1985:63) le Strelka (1971: 125) bona ba re ge e le polelo yona e bohlokwahlokwa kudu ge e nepišwa le tšweletšo ya dingwalo tšeo tša setšhaba. Ge a tlaleletša polelo ya borateori ba ba ka godimo Edwards (1985: 3) o fo re:

In a broader sense, language has increasingly been investigated as integral part of human social life, within areas of linguistics, sociology and psychology.

Polelo ye e hlaloša gore sengwalo ke seipone sa karolo ya maphelo a batho. Taba yeo e bolela gore leago le phedišano tša batho ba nako ye e fetilego, di ka tšweletšwa ka dingwalo gore babadi ba tle ba tsebe bophelo bja batho bao.

Ge a iša pele o re polelo e swanetše go lebelelwa ka leihlo la gore ke setseka se segolo sa bophelo bja motho kudu ge e nepišwa le sengwalo. Go hlathollwa gore ge go ngwalwa sengwalo, mongwadi yo mongwe le yo mongwe o swanetše go hlokomedišiša gore o šomiša polelo ka tsela ya maleba gore a tle a kgone go tšweletša dimelo tša baanegwa go ya ka mafelo ao ba phelago go ona. Abrams (2005: 271) o tliša polelo ye ya Edwards ka go e nepiša le maitemogelo a mongwadi ge a le a bohlokwa ka gobane a lebane le bophelo bja nnete bja motho yo mongwe le yo mongwe.

Wellek le Warren (1961: 98) ba gatelela ka go re dingwalo di ekiša goba di eleletša ka mo setšhaba se se itšego se bego se phela ka gona. Mo letlakaleng la masomesenyane ba oketša ka go re kamano ya dingwalo le setšhaba e ka bolelwa ka go tsopola polelo ya De Bonald ge a re *'literature is an expression of society'*. Go bontšha ba na le mathata le polelo ye ka gore ba re le ge e le dingwalo di hlaloša maemo a a itšego a batho mo bophelong ka nako ye e itšego ka mo go nepilego (*'correctly'*) ka mo lehlakoreng le, mola ka go le lengwe

(polelo) e na le maaka (*false*). Mathata a bona a golela pele, gagolo ge polelo ya De Bonald e re dingwalo di hlaloša bophelo ka botlalo. Se ba se dumelago ke ge go ka thwe mongwadi o hlaloša maitemogelo le tebelelo (*conception*) ya gagwe ka botlalo malebana le bophelo. Nnete ke gore ga ba amogele kgopolo yeo ya gore dingwalo di hlaloša bophelo bja nako ye e itšego ka botlalo.

Se se tshwenyago tabeng ye ke gore ga go ešo gwa kgonthišišwa tlhalošo ya kgopolo ye bophelo gabotse.

- (a) Ge go bolelwa, mohlala, ka bophelo bja rakgolo, kgopolo ye e akaretša le go thoma ge go belegwa ngwana go fihlela tlhokofalong ya motho yoo bjale e lego mokgalabje. Go tlo lemogwa gore ditiragalo tšeo di a latelana.
- (b) Ge motho a hlokofalelwa ke yo mongwe yo a mo ratago, o kwelwa bohloko ka gore, a ka homotšwa ka go re 'ke manyami, fela ke bophelo. Ke mo rena ka moka re yago gona.'
- (c) Matsepe (1968:1) o re bophelo ke peapeano '...ka ge nnete gona bophelo e le peapeano yeo go yona mang le mang a ratago go ba tšhia ya letšatši le lengwe le le lengwe'.

Go ya ka polelo ya ka godimo go tlo lemogwa gore go hlalošitšwe mafapantšhi a mararo a kgopolo ye bophelo fela, e lego:

- (a) ditiragalo tše di itšego tša lebaka le le itšego tša nako ye e itšego,
- (b) tiragalo ye e itšego, le
- (c) ditiragalo ka bophara.

Ka tsela ye De Bonald o na le nnete le ge a šomišitše kgopolo ye bophelo, e ahlame. Gabotse mongwadi o anega tše a di tsebago, e lego maitemogelo a gagwe. Le ge maitemogelo a batho a sa swane swaniswani, ga a fapane gokaalo, ka gobane bophelo ke bophelo. Ke ka fao Wellek le Warren (1961:98) ba bolelago go re:

Nor can it be doubted that some kind of social picture can be abstracted from literature.

Ba sa tšwela pele, go re (1961:101):

Even the most abstruse allegory, the most unreal pastoral, the most outrageous farce can, properly interrogated, tell us something of the society of a time.

Le ge go sa bolelwe ka bophelo ka botlalo, ditsopolo tše di lebantšha bophelo. Ke ka fao ge, ge go lekodišišwa dikgopolo tše tša bona go ka thwego sengwalo ke seipone sa mabaka.

Spearman (1966:149), Rockwell (1974:20) le Swingewood (1997:17) bona ba hlaloša kgopolo ye ya '*picture*' goba '*mirror*' (seipone) ka go e lebanya le lereo le '*reflection*'. Kgopolo ye '*reflection*' e hlaloša mongwadi bjalo ka setlabelo sa go dirišwa go hlatholla bophelo bja nako yeo mongwadi a phetšego go yona. Ka go realo sebetša seo se ka swantšhwa le seipone sa go bonega ditiragalo tša nako ya go feta.

Ke ka tsela yeo bangwadi ba dipadi ge ba ngwala ka ga ditiragalo tša bona ba sa laodišego ka maikemišetšo a go swana. Dikanegelo tša bona di leka go fa seswantšho sa mmakgonthe sa bophelo ka fao bo lego ka gona. Le ge go le bjalo, maikemišetšo a bona a ka no lebana le go tšweletša seswantšho se se nyalanago le nnete go ya ka fao e bonwago ka gona goba go feta ka fao nnete e lemogwago ka gona.

Ge ba kgonthiša ditaba tše Berthoff (1971:67) le Hemmings (1978:112) ba re dingwalo di hlaloša ka fao batho ba phedišanago ka gona. Ka go realo ke seipone seo se laetšago ditiragalo tša bophelo bja batho ka moo ba bego ba phedišana ka gona e le batho eupša e se motho a nnoši goba monoši. Ka tsela yeo bangwadi ba šomiša dingwalo bjalo

ka dipadi, dikanegelokopana, ditiragatšo, bjalobjalo, ka ge e le tšona di laetšago seswantšho sa nnete sa go fapafapana ga bophelo bja batho nakong ye e rilego. Ka fao Bishop (1988: 82 – 83) o gatelela gore sengwalo bjalo ka seipone se kgona go fa seswantšho sa nnete sa bophelo bja morafe, goba setšhaba se se rilego.

Wellek le Warren (1961:90) le Sparshott (1982:7-12) ba re gabotse dingwalo di amana le merero ya maphelo a batho. Ke go re ditaba tše mongwadi a ngwalago ka tšona ke ditiragalo tša nnete goba tše a itemogetšego tšona, le ge e le tša boikgopolelo (ka gobane) a di ngwala ka maikutlo. Polelo ye e nepiša gore maikutlo a mongwadi a na le khuetšo ye kgolo dingwalong. Ke ka fao go ka thwego ditaba tše dingwe tše a ngwalago ka tšona ke tša nnete mola tše dingwe e le tša boinaganelo. Ba nepiša dikgopolo tše ka go re dingwalo ke diipone tša maphelo a batho ka gobane di emela ditiragalo tša therešo tša ka moo ba bego ba phela ka gona, mola dingwalo tša dinonwane tšona di emela ditiragalo tše e sego tša nnete, fela di swantšha tša nnete, gantši di na le thuto malebana le bophelo.

Lanser (1982:85) o tliša taba ye ka go re:

Since the novel is to produce a diversity, its coherence must come from the narrator, who

mediates this complexity not only aesthetically but ideologically. These demands, however, generate another paradox; as Macherey explains, the novel is expected to show 'things as they are,' but also to show things as they should and should not be.

Ka '*things as they are*' go hlalošwa lehlakore la bophelo ka fao bo lego ka gona. Ke go re go bolelwa ka maphelo a nnete a batho mola ka '*things as they should and should not be*' go gatelelwa tebelelo ya mongwadi yeo e bonalago sengwalong. Ka go realo, go na le phapano magareng ga sengwalo sa bokgabo (ditiragalo tše mongwadi a ratago go di begela mmadi) le ka fao ditiragalo tša nnete tša maphelo a batho di lego ka gona. O ka re tše mongwadi a ngwalago ka tšona ga se tša nnete ye e kgodišago ka gobane a ngwala ditaba tšeo ka maikutlo ao a lebanego le ditiragalo tšeo a di hlalošago.

Tötösy de Zepetnek (1998:89) o ruma polelo ye ka go re:

This means that what inspires and dictates a poetic text can or may be based on 'reality' but the poetic text is always 'unreal.' This it can achieve because of an 'internal point of view'

*that is directed at the imagination of the reader in
the first place.*

Taba yeo e ka fihlelwa ka lebaka la go dirišwa tebelelo ya ka gare ya mongwadi yeo e nepišago kakanyo ya mmadi.

Go ka akaretšwa ka go re le ge sengwalo se theilwe godimo ga therešo (*'reality'*), fela nnete ke gore sengwalo sona se lebane le ditiragalo tša go hloka therešo (*'unreal'*). Boikgopolelo bjoo bja ditaba bo kgonthišwa ke tebelelo ya mongwadi.

Ka gona ke ka fao go thwego dingwalo di kgatha tema ye bohlokwa mo mererong yohle ya bophelo ka ge di utolla histori, politiki, sedumedi, leago le setšo tša merafe le ditšhaba tša go fapafapana. Go ka thwe sengwalo ke seswantšho sa maphelo a batho. Le ge Beverley (1993:69) a amogela gore sengwalo se utolla ditiragalo tšeo tša nnete di diregilego, fela o bona taba yeo e na le mathata a go lebana le dibopego tše mpsha tša go amana le sengwalo le setšo. O rotoša bothata bjoo ka tsela ye:

*Do social struggles give rise to new forms of
literature, or is it more a question of the
adequacy of their representation in existing*

forms? What happens when, as in the cases we have been considering, there has been a complicity between the form literature assumes in the Renaissance as a special kind of European cultural institution and the deployment of forms of colonial and imperialist oppression against which many of these struggles are directed? Are there experiences in the world today that would be betrayed or misrepresented by literature as we know it?

Polelo ye e gatelela ka fao dingwalo tša bogologolo (tša 'Renaissance') di fapanago ka gona le dingwalo tša bokoloniale le tša nakong ya kgatelelo. Nyakišišo ye e ya go leka go tsoma karabo ya dipotšišo tšeo di tsošago bothata malebana le sengwalo bjalo ka seipone sa mabaka. Maitemogelo ao a bangwadi, lehono a ka tšweletšwa ka tsela ye e phošagetšego goba mohlomongwe ye e lokilego.

Go ya ka Jefferson le Robey (1988:7) dingwalo di bonagatša merero ya ka mehla ya setšhaba bjalo ka ditlwaelo, setšo le ditumelo, bjalobjalo. Malebana le dikgopolo tšeo (tša bona ba re) se bohlokwa ke kamano ('relations'). Ke go re mongwadi o swanetše go ba le

maitemogelo a ditaba tše a ngwalago ka tšona go lebeletšwe tema ye a ikgathago setšhabeng mererong ya ekonomi, politiki, kereke le leago. Ka gona kamano yeo ya ditiragalo malebana le merero ya bophelo bja setšhaba e na le khuetšo ya dingwalo.

Gona moo letlakaleng la masomeseswaisenyane ba tiiša kgopolo yeo ya bona ka go re:

The poet himself is a member of society, possessed of a specific social status: he receives some degree of social recognition and reward; he addresses an audience, however hypothetical.

Ge ba re mongwadi ke 'a member of society' ba re 'society' yeo ke mo a belegetšwego, a goletšego gona; ke go re maitemogelo a gagwe a bopilwe ka 'society' yeo. Mongwadi le maitemogelo a gagwe ke selo se tee; o ngwala tše di lebanego le maitemogelo a gagwe. Ke ka lebaka leo kgopolo ya go re '*literature is an expression of society*' (Wellek le Warren, 1961:90), e nago le nnete. Ba tšwela pele ka go tiiša kgopolo ye ka go re:

The relation between literature and society is usually discussed by starting with the phrase, derived from De Bonald that 'literature is an expression of society'.

Go ya ka bona kgopolo ya go re '*literature is an expression of society*' e na le mmakgonthe. Le ge e le dinonwane, diphoofolo le dibata tša go bolela, bjalobjalo, di amana le maitemogelo. Laurensen le Swingewood (1971 : 13) ba tiiša bohlokwa bja polelo ye ya De Bonald ka go re :

The most popular perspective adopts the documentary aspect of literature, arguing that it provides a mirror to the age. This mirror image approach has long and distinguished history : the French philosopher Louis de Bonald (1754 – 1840) was one of the first writers to argue that through a careful reading of any nation's literature 'one could tell what this people had been', while Stendhal , in a celebrated passage in Le Rouge et le Noir, wrote of the novel as a 'mirror journeying down the high road', sometimes reflecting 'the azure blue of heaven, sometimes the mire in the puddles'.

1.1.2 Tebelelo

Groenewald (1993: 18) le Armstrong (1963 : 219) ba re sengwalo se sengwe le se sengwe se na le lenaneo le mongwadi a rulaganyago ditaba ka lona. Go ka thwe thulaganyo ya ditaba tša mongwadi e theilwe godimo ga tebelelo ya mongwadi. Tebelelo yeo e laola dithekniki tše mongwadi a rulaganyago ditaba.

Ge a hlaloša tebelelo Serudu (1989: 40) o re:

(Tebelelo) ke tsela yeo taba e laodišwago ka gona. Maemo a mongwadi a go tšweletša baanegwa, ditiro, tikologo le ditiragalo tšeo di bopago modiro wa gagwe.

Go ka tlaleletšwa ka go re ka tebelelo mmadi o lemoga ditaba tšeo di laodišwago sengwalong. Tebelelo e tšwetša pele thuto yeo e lego moko wa ditaba.

Howard Babb mo taodišwaneng ya gagwe ya go bitšwa *Essays in Stylistic Analysis* ka Ohmann (1972:49) le yena go swana le Groenewald o re tebelelo e laola le dithekniki tša mongwalelo. Van

Gorp (1984: 291 – 292) le Holman (1983:433) ba fa ditlhalošo tša mohuta woo tša mongwalelo. Ohmann (1972:68) o akaretša dikgopolo tša bona ka go hlaloša mongwalelo o tšweletša tebelelo ya mongwadi ge a lebeletše bophelo.

Go ka tlaleletšwa ka go re mongwalelo o bonagatšwa ge mongwadi a diriša polelo, ka ge (polelo) e na le mešomo ye e rilego, e lego:

- Go bontšha ditaba tšeo di bolelwago, le
- Go tšwetša pele khuduego le maikutlo.

Mešomo yeo ye mebedi e dira gore sengwalo se ka balelwa (a) ditaba tše di hlalošitšwego, le (b) tebelelo ya mongwadi. Babadi ba bangwe ba se balela tlhalošo ya ditaba fela ge e le lengwalo la leago, Wellek le Warren (1961: 98 – 99) malebana le (a), ba bolela go re:

As modern readers, many of them derive their chief impressions of foreign societies from the reading of novels, from Sinclair Lewis and Galsworthy, from Balzac and Turgenev.

Used as a social document, literature can be made to yield the outlines of social history.

Borateori ba ge ba iša pele gona mo letlakaleng la 98 ba re dingwalo bjalo ka 'dingwalo tša leago' di ka eleletša gore di fetošā diswantšho tša kgonthe mo bophelong. Ka lentšu le '*picture*' ba hlaloša gore ke seipone. Taba yeo e bolela gore bjale '*mirror*' goba '*picture*' ke sengwalo seo go ka thwego ke seipone seo se bonegago mabaka.

Go ka akaretšwa ka go re ka mo mongwadi a bonago ditaba ka gona ga se ka tsela yeo mmadi a ka di hlaloganyago ka yona. Ge ba tiiša polelo ye, Jefferson le Robey (1988:15 – 16) ba re ditaba tšeo di diregilego nakong ye e fetilego, ga se gore ke kgonthe ya ditiragalo ka moka tšeo di diregilego, ka gobane mongwadi a ka tlogela tše dingwe tšeo a bonago o ka re ga se tše bohlokwa sengwalong sa gagwe. Ke go re molaetša wo mongwadi a o tšweletšago ge a ngwala, o laola tlhalošo ya ditaba tše a ngwalago ka tšona. Tlhalošo yeo e lebane le mmadi e sego mongwadi.

Ge ba hlaloša go iša pele mo letlakaleng la 16 ba re teori ya Lukács ga e bone sengwalo se tšweletša mmakgonthe bjalo ka seipone ge se bonogatšā dilo ka tsela yeo di lego ka yona, ka gobane sengwalo, le ge se lebane le tsebo ya kgonthe, tsebo yeo ga e amane le bokgonthe bja ditiragalo go ya ka fao ka tatelano di diregilego ka gona. Taba ye e bolela gore dilo ka fao di lego ka gona mo lefaseng di fapana le ka fao di ka rulaganywago ke kgopolo ka hlogong/monaganong.

Go ka rungwa ka go re Jefferson le Robey bjalo ka borateori ba bangwe le bona ba re sengwalo se tšweletša seswantšho sa nnete sa bophelo fela go se gwa lebelelwa gore bonnete bjo bo akaretša le maikutlo/ khuduego ya mongwadi yo a hlalošago ditaba tšeo, ke go re, tebelelo ya gagwe. Le ge go le bjalo, ba fo tlaleletša ka go re tsebo ya mannete (*'knowledge of reality'*) ya ditiragalo tšeo le yona e bohlokwa kudu.

Tebelelo ya mongwadi e bonagatšwa ge mongwadi a diriša polelo, ka ge polelo e na le mešomo ye e boletšwego, go ya ka fao go boletšwego ka godimo mo letlakaleng la 16

Ka fao ge go hlalošwa tebelelo ya mongwadi go bonagatšwa/tšweletšwa atmosfere ya tikologo ye batho ba phelago go yona ka gona. Wellek le Warren (1961:90) ba tiiša polelo ye ka go re:

Then there is a problem of the social content, the implications and social purpose of the works of literature themselves. Lastly, there are the problems of the audience and the actual social influence of literature. The question how far literature is actually determined by or dependent

on its social setting, on social change and development, is one way or another, will enter into all the three divisions of our problem: the sociology of the writer, the social content of the works themselves, and the influence of literature on society.

Dikgopolo tša borateori ba di bolela gore ditiragalo tše di diregago maphelong a batho di na le khuetšo ye kgolo ya dingwalo. Ka fao mongwadi ge a ngwala dingwalo o swanetše go ba le maitemogelo a ditaba tše le go lemoga gore dingwalo tše a di ngwalago o di ngwalela babadi bao e lego batho ba nnete: ba madi le marapo.

Ge ba tšwela pele ba re diphetogo tša bophelo le tša tikologoleago le tšona di na le khuetšo go babadi. Ke go re go ka thwe babadi le bona ba na le dingwalo tše ba ikgethelago tšona ka gobane le bona ba lebeletše maemo a bangwadi. Wellek le Warren (1961: 98) ge ba kgonthišiša polelo ye ba re mongwadi o swanetše go lemoga gore ditiragalo tše a ngwalago ka tšona ke tše babadi le bona gammogo le setšhaba ba kago ba ba na le boitemogelo bja tšona. Ka gona, ke tshwanelo gore bjalo ka mongwadi o swantše go lemoga gore ditaba tše a ngwalago ka tšona ke tša nnete le ge e le gore tše dingwe ditaba e ka ba tša boikgopolelo e be tša maitemogelo a babadi. Ke ka fao ba

tiišago polelo ye ya bona gona moo letlakaleng la ka godimo ka go fo re:

Nor can it be doubted that some kind of social picture can be abstracted from literature. Indeed, this has been one of the earliest uses to which literature has been put by systematic students. Thomas Warton, the first real historian of English poetry, argued that literature has the 'peculiar merit of faithfully recording the features of the times, and of preserving the most picturesque and expressive representation of manners'; and to him and many of his antiquarian successors, literature was primarily a treasury of costumes and customs, a source book for the history of civilization, especially of chivalry and its decline.

Borateori ba ba re dingwalo e ka ba bobolokelo bja potego bja ditšo, ditlwaelo, ditumelo le mekgwa ya bogologolo yeo bangwadi ba gona ba bego ba ngwala dingwalo tša mehla yeo ka gona. Malebana le polelo ye Wellek le Warren (1961: 101) ba oketša ka go re:

*Literature occurs only in a social context, as part
of a culture, in a milieu.*

Tabeng ye go hlalošwa gore dingwalo ge di ngwalwa di nepiša tikologo ye e itšego. Ke go re bangwadi ge ba ngwala ba ka ngwala ka ditiragalo tša magaeng goba tša ditoropong. Ka gona bangwadi ba ngwalela babadi ba lebeletše phapano ya ditšo tša bona le mafelo ao ba dulago go ona. Ke ka fao go ka akaretšwago ka go re babadi ba magaeng bona ba ka ba le kgahlego ya dingwalo tšeo di nepišago ditaba tša magaeng mola ba ditoropong bona ba ka ba le kgahlego ya dingwalo tše di nepišago maphelo a ditoropong.

Wellek le Warren (1961: 106) ba ruma dikgopolo tše tša bona ka go re:

*There is great literature which has little or no
social relevance; social literature is only one kind
of literature and is not central in the theory of
literature unless one holds the view that literature
is primarily an 'imitation' of life as it is and of
social life in particular.*

Se ba se gatelelago fa ke gore go bohlokwa kudu gore mongwadi ge a ngwala sengwalo, a be le maitemogelo a ditaba tše a ngwalago ka

tšona gore babadi ba kgone go di kgethologanya gabonolo. Ka gona go ka akaretšwa ka go re seo se tla thuša babadi gore ba be le tsebo ya go hlaologanya dingwalo go ya ka mehuta ya tšona. Maitemogelo ao a na le mohola kudukudu, gomme ke ka tsela yeo Wellek le Warren (1961: 101) ba tlaleletšago bohlokwa bja taba ye ka go fo re:

Even the most abstruse allegory, the most unreal pastoral, the most outrageous farce can, properly interrogated, tell us something of the society of a time.

Ke nnete gore bangwadi ba bangwe ba rata go ngwala dingwalo tše di hlalošago ditiragalo tša masetlapelo ka maikemišetšo a go fa seswantšho sa mmakgonthe sa ka fao setšhaba se se itšego se bego se phela ka gona mabakeng ao a fetilego.

Le ge go boletšwe ka mongwadi gagolo go be go nepišwa sengwalo. Go sa na le dikgopolo tše dingwe tše di swanetšego go hlalošwa (ka go di nepiša), e lego mongwadi ka boyena, setšhabeng / tikologo le babadi.

1.1.3 Mongwadi

Wellek le Warren (1961: 90) ge ba hlaloša boitemogelo bja mongwadi malebana le dingwalo tša setšhaba ba re:

A writer inevitably expresses his experience and total conception of life; but it would be manifestly untrue to say that he expresses the whole of life – or even the whole life of a given time – completely and exhaustively. It is a specific evaluative criterion to say that an author should express the life of his own time fully, that he should be ‘representative’ of his age and society.

Tabakgolo malebana le dikgopolo tša borateori ba, e nepiša tše mongwadi a di hlalošitšego, le tše a sego a di hlaloša mabapi le ditiragalo tša bophelo ka botlalo le ge e le bja nako ye e itšego. Ge ba tšwela pele ba re mongwadi ge a ngwala ditaba, go na le kgonagalo ya gore tše dingwe a ka di tlogela ka ge a sa gapeletšege go hlaloša boitemogelo bja bophelo bja gagwe ka botlalo. Go gatelelwa boitemogelo bja mongwadi go akaretšwa le kgopolo ya bophelo ka kakaretšo.

Ge go kgonthišišwa polelo ye, go bontšhwa o ka re taba ye ga e na therešo ye e tiilego ya gore mongwadi o hlaloša bophelo ka kakaretšo. Ke go re go na le ditiragalo tše mongwadi a di tlogetšego ge a rulaganya sengwalo seo, goba a tlaleletša ka tše dingwe tša go lebana le boitemogelo bja gagwe. Mongwadi o hlatholla nako ya bophelo bja gagwe ka moka. Ka gona, go ka thwe mongwadi o emela nako le setšhaba se a phetšego go sona. Taba ye ya basekaseki ba, e gatelela kamano (*relations*) gare ga bophelo bja batho ba ba rilego le ka mo bophelo bjoo bo hlalošitšwego/swantšhitšwego ka gona. Ge ba tšweletša maemo a mongwadi le ka mo a amanago le setšhaba ka gona, Wellek le Warren (1961: 91) ba no re:

Since every writer is a member of society, he can be studied as a social being. Though biography is the main source, such a study can easily widen into one of the whole milieu from which he came and which he lived. It will be possible to accumulate information about the social provenience, the family background, the economic position of writers.

Go bohlokwa go lemoga gore ditaba tše di bolelwago tše tša ka godimo, di nepiša bokgoni le boitemogelo bja mongwadi bjalo ka

mothopo wa tsebo ya setšhaba. Gomme boitemogelo bjo bja gagwe bja bongwadi bo na le mohola kudu, ka gobane a ka kgona go bo šomiša ka nepo ya go tšweletša megopolo ya gagwe ka tshwanelo le ka kwešišo gore setšhaba se kgone go kwešiša dingwalo tše a di ngwalago gabonolo.

Meyer (1990: 113), go swana le borateori ba ba ka godimo, le yena o re mongwadi ge a ngwala, o ngwalela batho/babadi:

*Die outeur se taak is gewortel in die bestaan van
moraal en is nie net beperk tot estetika nie. Die
gemeenskap wil weet en kennis neem, alhoewel
hy nie altyd so 'n behoefte sal erken nie.*

Seo se gatelelwago ke go re mongwadi ke motho yo a phelago wa nnete yoo gape a bego a phela mabakeng le mehleng ye e rilego.

Ge a ngwala o swantšhetša mmadi bophelo go ya ka fao a bo bonago ka gona, ke go re, sengwalo ga se bophelo; ke seswantšho fela. Le ge bangwadi ba babedi ba ka kopana, ba kwana go hlaloša sengwalo sa bophelo – ge maemo a ditaba mabapi le sengwalo seo a ka swana swaniswa – diswantšho tše tša bangwadi di ka se swane, le ge kwano ye e rilego e tlo ba gona. Dingwalo tše di tlo fapana ka gobane

maitemogelo a bangwadi bao a a fapana. Maitemogelo a tšweletša tebelelo le seriti sa mongwadi. Ka go realo maitemogelo a bohlokwa.

Thobakgale (2005: 13) a rumago polelo ye ka go re boitemogelo bja mongwadi ka mo a ngwalago ka gona bo sepelelana le mehla le mabaka ao a phelago go ona.

Mohlala: Ka ge nyakišišo ye e yo nyaka go hlaloša ka mo sengwalo ge e le seipone sa mabaka se tšweletšago/bonagatšago ditaba/lefase/bophelo tša nnete, go yo bontšhwa ka mo Matsepe a hlalošago bophelo bja Bapedi ka go bo nepiša ka fao ba phelago go ya ka setšo sa bona. Bjalo ka mongwadi, Matsepe o tšweletša bophelo bja mohuta wo go mmadi bjalo ka ditaba tša nnete tšeo di diragaletšego Bapedi ba nako yeo ba phetšego go yona. Bophelo bjo a bo hlalošago dingwalong tše tša gagwe ga bo fapane le bophelo bja nnete bja nako ye a phetšego le bona (Bapedi) go yona. Ka go realo, Matsepe o tšweletša nnete ya bophelo bja Bapedi ba nako yeo a ngwadilego ditaba tšeo ka yona. Malebana le mohlala wo wa ka godimo, monyakišiši o yo hlaola ditaba tše Matsepe a ngwadilego ka tšona e le tša nnete (goba tša boikgopolelo tša go swana le tša nnete) le tše a ngwadilego ka tšona e le tša boikgopolelo (tša go fapana le tša nnete goba tša makalo).

1.1.4 Mongwadi (ge e le motho wa leago le setšo)

Nyakišišong ya mohuta wo, go molaleng gore bophelo bja mongwadi bo swanetše go hlalošwa le ge e se go bohlaloša ka botlalo go swana le ge go ngwalwa taodišophelo ya gagwe. Eupša tše di swanetšego go hlokomelwa ke tše di latelago (Wellek le Warren 1961:91-95):

- (a) Maemo a mongwadi le a ba leloko mo setšhabeng. Gape go tlo hlalošwa le maemo a gagwe mo lapeng.
- (b) Makgone le leruo tša ba lapa/ kgoro, tše e lego tša tumo le tlhompho.
- (c) Se se lebanego le tobo/potego (*'allegiance'*) ya gagwe ye e ka bago malebana le tumelo, politiki, mokgatlo, bjalobjalo.

Taba ye e tsenya/aparela tebelelo ya gagwe malebana le politiki, ditaba tša leago le setšo, bjalobjalo, ka gobane di ka mo hlohleletša go ngwala.

1.1.5 Mongwadi (ge e le mohlami wa polelo)

Mongwadi o phela a le yo mongwe wa setšhaba; o phela le batho ba bangwe mo tikologong ya leago le setšo, ye e lego ya bona ka moka moo tša mathata le tša go kgahliša di amago bona ka moka. O a di bona; o a di nagana; o ngwala ka ga tšona. Taba ye bohlokwa ke gore

dingwalo tša gagwe di na le maatla a go huetša babadi: a ka tumiša tša go loka goba a ka sola tša go se loke.

Le ge dingwalo tša gagwe di hlaloša histori ya leago le setšo ka tsela ye, Wellek le Warren (1961:99) ba re dingwalo tše ga di na mohola ge di hlaloša bophelo ka mo bo lego ka gona fela; di bohlokwa ge monyakišiši a tseba *'the artistic method of the novelist'*. Ba tšwela pele (letl: 101) ka go re:

(‘when we) can say – not merely in general terms, but concretely – in what relation the picture stands to the social reality. Is it realistic by intention? Or is it, at certain points, satire, caricature, or romantic idealization?

Ka ge dingwalo di hwetšwa tikologong ya leago, (Wellek le Warren, 1961:101), ba re ke karolo ya bokgabo bja setšo, e lego bja polelo le dingwalo ka kakaretšo. Wellek le Warren (1961:101) ba lemoša monyakišiši go hlokomediša dingwalo ka boikarabelo gore a se ke a tla a tšweletša tebanyo ya gagwe e sego ya mongwadi. Ba e bea ka mokgwa wo ge ba re:

... only far less directly can literature be connected with concrete economic political and social situations.

Le ge go le bjalo, mo nyakišišong ye taba yeo e tlo fiwa šedi.

1.1.6 Tebelelo ya mongwadi

Go bohlokwa go lemoga gore tebelelo ya mongwadi e laolwa ke maitemogelo a gagwe le ge a sa hlaloše ge a anega ditaba. Taba ye e tiišwa ke Wellek le Warren (1961: 97) ge ba re:

The writer is not only influenced by society: he influences it. Art not merely reproduces Life but also shapes it. People may model their lives upon the patterns of fictional heroes and heroines. They have made love, committed crimes and suicide according to the book, be it Goethe's Sorrows of Werther or Dumas' Musketeers.

Polelo ye e bolela gore le ge setšhaba se ka ba le khuetšo ya dingwalo eupša dingwalo tšeo tša mongwadi tšona di na le khuetšo ye

kgolokgolo ya maphelo a setšhaba. Beckson le Granz (1995:5) ba re khuetšo ye ya dingwalo e tšweletšwa ke maitemogelo a mongwadi; a ka tsela ye a ngwalago ditaba le ka moo a nepišago maitshwaro a baanegwa ba gagwe ka gona.

Ba tlaleletša ka go re bangwadi ba go swana le boGoethe le Dumas ba ngwadile ka dingwalo tša masetlapelo, mathata a bophelo le tša merero ya maratano. Dingwalo tša mohuta woo bangwadi ge ba di ngwala, gantši ba di ngwalela go kgahliša babadi. Gomme ge dingwalo tša mohuta woo di tsinkelwa, go lemogwa gore di ngwadilwe ka tebelelo ya filosofi nepo e le gore ge di kgodiša babadi, ba tla di rata gomme ba di reka ka bontši.

Abrams (2005:3-4) o re se mongwadi a ngwalago ka sona se tšwa maitemogelong a gagwe. Ge a hlaloša mathata a bophelo (sengwalong sa gagwe) – o tseba go a hlaloša ka gobane a itemogetše; a tseba mathata ao gore ke a mabjang bophelong bja motho. Mongwadi yoo o katana le mathata ao ka gobane o nyaka go ntšha bohloko bjo bo lego go ona. Ka gona, tebelelo yeo ya mongwadi e nepiša bophelo mola tebelelo ya filosofi yona e nepiša babadi (go ba kgahliša). Mongwadi o kgetha babadi ba gagwe; ba ba ratago dingwalo tša lerato/botseka, bjalobjalo.

Ge ba tšwela pele Wellek le Warren (1961: 99) ba re:

Such studies make sense only if we know the artistic method of the novelist studied, can say – not merely in general terms, but concretely – in what relation the picture stands to the social reality.

Polelo ye e hlaloša gore le ge mongwadi a ka ba le maitemogelo ao a rilego a ditaba, eupša a se be le bokgoni bja ka fao a swanetšego gore a anege ditiragalo tšeo ka gona, gona go ka se mo thuše selo. Ge go kgonthišišwa taba ye ka tshwanelo, ke go re bohlokwahlokwa bja tebelelo ya mongwadi bo swanetše go lebana le tšweletšo ya ditiragalo (le ge di sa nepiše tša nnete) gore di tle di swane le tša therešo. Ka gona, ka tebelelo mongwadi o kgona go kgodiša mmadi gore a amogele / dumele maemo a gagwe.

Go ka tlaleletšwa ka go re ka tebelelo mmadi o lemoga ditaba tše di laodišwago sengwalong. Ka tsela yeo tebelelo e tšwetša pele thuto ye e lego moko wa ditaba.

1.1.7 Maitemogelo a mongwadi

Hecht (1995:18) le Becker (1982:1) ba re le ge mongwadi a sa hlaloše maitemogelo a gagwe ka moka – tše a di hlalošago di lebane thwi le tše a di tsebago, e lego maitemogelo a gagwe.

Maitemogelo a gagwe a ka hlalošwa ka boripana ka go re ke se sengwe le se sengwe se a se dirago goba se mo diragalelago. E ka ba se segolo goba se sennyane, bjalo ka go bala puku. Kanegelo e ka go thabiša goba ya ba ya manyami le ge e le ya go go segiša. Maikutlo a a sepelelanago le tiro yeo ke koketšo, ka gobane koketšo e godiša maitemogelo a mmadi. Se se ra gore ge o badile puku, o fetogile, ga o sa le yo a bego a thoma go bala. Gape le se motho a se bonago goba a se kwago, bjalobjalo, ke ditiro tša koketšo. Ge a kgonthiša seo bangwadi ba se tšweletšago go ya ka maitemogelo a bona, Serudu le ba bangwe (1990: 2 - 3) ba hlaloša dingwalo ka go re ke se sengwe le se sengwe le se se ngwadilwego. Mo dingwalong go na le dingwalo tša boikgopolelo tše di arogantšwego ka mehuta yeo e fapanego ya dingwalo.

Nyakišišo ye e swanetše go se lebane gore motho yo mongwe le yo mongwe ke monoši; maitemogelo a gagwe a fapana le a yo mongwe. Phapano yeo e lebane le maemo a gagwe mo bophelong; ge (a) e le yo mofsa (b) a gola a le mo setšhabeng le (c) e le yo mongwe wa

badudi ba lefase bjalo ka selonkgokolo. Boitshwaro bja baanegwa ke bja batho ka kakaretšo – e lego karolo ya maitemogelo a mongwadi (le ge e le motho yo mongwe le yo mongwe). Ditiragalo (le ge di se tša lebana le tša nnete) di swana le tša nnete.

Tikologo le yona e swana le ye e tsebjago ke mongwadi. Wellek le Warren (1961: 93) ge bona ba hlaloša tlhologo ya maitemogelo a mongwadi ba re:

These problems of social origins, allegiance, and ideology will, if systematized, lead to a sociology of the writer as a type, or as a type at a particular time and place. We can distinguish between writers according to their degree of integration into the social process.

Ge go akaretšwa dikgopolo tše tša ka godimo tša borateori ba, go ka thwe, maitemogelo a mongwadi a bopša ke mo a goletšego gona le batho bao (ba lapa le ba bangwe), ngwana wa mathomo/ phejane, bjalobjalo. Tše dingwe tše di tšweletšago/bopago maitemogelo a mongwadi ke tše a itemogetšego tšona ge a le ngwana yo mofsa le maemo a gagwe mo setšhabeng seo a phelago go sona. Nako le goba ngwaga wo a belegwego ka wona gammogo le naga, profense, setšo,

ekonomi, politiki, thuto, kereke, bjalobjalo, le tšona di bopa maitemogelo a mongwadi.

1.1.8 Setšhaba / leago ('social content')

Ge go yo hlalošwa hlogwana ye ya ka godimo, e yo arolwa ka dikarolwana tše pedi, e lego (a) sengwalo ge e le seipone sa setšhaba (*'social content'*) le (b) sengwalo ge e le se bohlokwa setšhabeng (*'purpose'*).

1.1.9 Sengwalo ge e le seipone sa setšhaba ('social content')

Mongwadi ke motho – o ngwala ka ga batho go swana le yena ; tše a di hlalošago di amana le batho ka moka, go etša ge a ngwala ka masetlapelo, lerato, lethabo, bjalobjalo, bjalo ka karolo ya ditiragalo tša leago.

Mongwadi o swanetše go lemoga gore ditaba tše a ngwalago ka tšona ke tše di amanago le merero ya bophelo bja batho. Go bohlokwa gore a hlokomele gore batho bjalo ka setšhaba ba na le tsebo ya diteng tša ditaba tše a ngwalago ka tšona. O gapeletšega gore ge a ngwala ditaba tše a dire gore setšhaba/batho/babadi ba di amogele ka mokgwa wo a di tšweletšago ka gona ka sengwalo seo sa gagwe. Le

ge ditaba tše dingwe e ka se be tša nnete eupša a dire gore di bonagale o ka re ke tša therešo gore di kgodiše babadi/setšhaba.

Wellek le Warren (1961: 97) ba re se mongwadi a swanetšego go se lemoga gape ke gore ditiragalo tše a ngwalago ka tšona, le ge di amana le batho, a tsebe gore maemo a ditiragalo tše a ngwalago ka tšona a a fapana mo setšhabeng. Ka gona, ge go tsinkelwa polelo ye ya borateori ba, go lemogwa gore yona e nepiša gore maitshwaro a baanegwa bao mongwadi a anegago ka bona le ona a swanetše go se swane.

Ge ba tšwela pele mo letlakaleng la lekgolo le motšo o tee, Wellek le Warren ba re ditaba tše mongwadi a ngwalago ka tšona di swanetše go amana le tikologo ye di diragalago go yona gammogo le batho ba ba phelago mo tikologong yeo. Ba tlaleletša ka go re go bohlokwa gore mongwadi a be le boitemogelo bja gore ditaba tše a ngwalago ka tšona ga se tše di tlogo thulana le ditlwaelo, setšo, tumelo, bjalobjalo, tša setšhaba. Le ge go le bjalo, bangwadi ba go swana le Taine ba ngwadile dingwalo tše di bego di na le kgohlano/thulano le ditlwaelo, setšo le tikologo ya setšhaba sa mehleng ya bona. Dingwalo tše tša bona di be di sa amane le mehla le mabaka a ka mo go bego go phelwa ka gona, nakong yeo.

Go ka akaretšwa ka go re maikemišetšo goba tebanyo a ka lebana le batho ka moka ka go akaretša. Mongwadi a ka ngwala ka manyami a bophelo, bjalo ka ge a ngwala ka yo mongwe wa ba a ba ratago, yo a hlokofetšego, batho ba ba itšego – ge a ngwala sengwalo sa kganano, bjalobjalo.

1.1.10 Sengwalo ge e le se bohlokwa (*‘purpose’*)

Mongwadi ke motho, ka gona ge a ngwala ka batho go swana le yena, ke go re tše a di hlalošago di amana le batho ka moka. Dingwalo tše a di ngwalago di fapana ka direrwa. O ngwala ka dingwalo tša masetlapelo, lerato, lethabo le leago.

Mongwadi ka ge a ngwalela batho, dingwalo tše a di ngwalago, o di ngwala ka maikemišetšo. Maikemišetšo a gagwe ke go iša molaetša go batho. Gantši molaetša wo a o tšweletšago go batho ke wo o nago le thuto. Mohlala: Dingwalo tše dingwe ke tša kganano (*‘protest literature’*). Ge Charles Dickens a be a ngwala dingwalo tša mohuta woo o be a nyaka go bontšha bokgopo malebana le bana kua Engelane.

1.1.11 Babadi (khuetšo ya bona)

Babadi ba na le khuetšo ye kgolo go dingwalo tšeo mongwadi a di ngwalago. Ke ka fao Wellek le Warren (1961: 95) ba gatelago gore kamano ya mongwadi le babadi ke ye bohlokwahlokwa dingwalong. Ba re mongwadi o swanetše go ba le boitemogelo bja babadi bao a ba ngwalelago ditaba gore ba se ke ba gakanega. Ditaba tše mongwadi a ngwalago ka tšona ge di amana le babadi ba gagwe, di dira gore babadi ba be le kgahlego.

Gona moo letlakaleng la masomesenyanelhano, Wellek le Warren ba re maemo a mongwadi ona a na le khuetšo babading. Polelo ye e hlaloša gore babadi gantši ge ba rata dingwalo tša mongwadi yo a ilego, ba dirwa ke maemo ao mongwadi a nago le ona mo setšhabeng. Ba bangwe ba rata tša lerato, mola ba bangwe ba rata tša botseka, bjalobjalo.

Mo nyakišišong ye go tlo ngwalwa ka mongwadi wa legoro le tee le le lebanego le tebelelo ya bogologolo.

1.2 MAIKEMIŠETŠO

Nyakišišo ye e yo laetša ka mo Matsepe bjalo ka mongwadi wa dingwalo tša Sepedi a šomišitšego ditaba tša nnete le tše e sego tša

nnete ka gona ge a ngwala dingwalo tša gagwe. Dipadi tša gagwe ke tše di latelago:

- *Sebatakomo (1954);*
- *Kgorong ya Mošate (1962);*
- *Lešitaphiri (1963);*
- *Megokgo ya Bjoko (1968);*
- *Letšofalela (1972);*
- *Kgati ya Moditi (1974);*
- *Tša ka Mafuri (1974);*
- *Tšhelang Gape (1974); le*
- *Mahlatse a Madimabe (1981)*

Mongwadi Matsepe o kgethilwe nyakišišong ye ka gobane a hlaloša mabaka a bogologolo dinagamagaeng. O ka re dipadi tša gagwe ke seipone se tee mo go sona go bonalago seswantšho sa go swana sa nnete. Eupša dipadi tša gagwe di ka se fetlekwe ka moka ka go tsenelela; go tlo nepišwa e tee fela, gomme go tlo tsopolwa tše dingwe ge go nyakega. Mo go tšona go tlo lebeledišišwa ya *Megokgo ya Bjoko (1968)*.

Ka gore nyakišišo ya mohuta wo e laolwa ke methalohlahli goba melao; yona e tlo hlalošwa ka botlala.

1.3 MOKGWA WA GO NYAKIŠIŠA

Nyakišišo ye e ikemišeditše go bontšha ka mo sengwalo se ka bago seipone ka gona le ge e ka ba sengwalo sa boikgopolelo. Ka go realo e yo šomiša mekgwa ye mebedi, e lego:

- (a) Mokgwa wa go bapetša, le
- (b) Mokgwa wa go hlaloša.

1.3.1 Mokgwa wa go bapetša

Go nyakišiša ka mo sengwalo se bontšhago/bonagatšago maemo a mongwadi mo tikologong ka gona. Ka ge sengwalo e se taodišo ya histori, se bolela ka ga ditaba tša go swana le tša nnete. Ge mmadi a bala *Noto ya Masogana* (1954), ya go ngwalwa ke Tsebe, o tseba gore Gauteng ; meepo ye e lego gona, le mo bašomedi ba ka yago gona go yo itapološa, bjalobjalo, di lebane le nnete. Eupša boLesibana le boMmamahlo, bjalobjalo, ga se batho/baanegwa ba nnete; ke baanegwa ba boikgopolelo fela, le ge go ka ba le batho ba go swana le bona, e lego ba ba yago go šomela baratiwa ba bona kua moepong, goba bona bašomedi ba moepong ka bobona, bjalobjalo. Se bohlokwa ka mohlala wo wa ka godimo ke go lemoga go hlaola ditaba tša boikgopolelo tša go swana le tša nnete le tše e sego tša go swana le tša nnete mo sengwalong.

1.3.2 Mokgwa wa go hlaloša

1. Ka mokgwa wo go yo hlalošwa ka botlalo ka mo Matsepe a šomišitšego tša bogologolo le tša makalo ka gona ge a ngwala dipadi tša gagwe.
2. Tše ke dihlogwana tše di tlogo šomišwa (kgaolong ya go latela) ge go bolelwa ka Matsepe.

- (a) Maemo a mongwadi mo tikologong ya leago (*'social content'*).
- (b) Taolo ya tikologoleago (*'allegiance'*) ya mongwadi bjalo ka mekgatlo ya dipolitiki, dikereke, bjalobjalo.
- (c) Ge maitemogelo a mongwadi a nepiša babadi.
- (d) Mošate

Ditaba tša mošate di amana le setšo. Gomme ditiragalo tše tša setšo monyakišiši o a di tseba. Ge monyakišiši a bega ditaba tša mošate o hweditše gape thušo go tšwa go batho ba ba latelago: Sebothwane Mamushi wa mengwaga ye e ka bago ye 102, e lego ngaka ya dipheko, Moruthanyane Makgeru wa mengwaga ye 87, ngaka ya sedupe. Bobedi ba bile dingaka tša mošate le tshepedišo ya dikoma tša Kgoši Sefogole Makgeru mo motseng wa Makgane. Malakeng Makgeru wa mengwaga ye 74 le yena ke ngaka ya sedupe ya setšhaba, e bile gape ke mokgomana le motseta wa mošate wa Kgoši

Makgeru. Ngwatomosadi Makgeru wa mengwaga ye 69 le Jolina Mankge wa mengwaga ye 85 le bona ke dingaka tša didupe tša setšhaba motseng wa Kgoši Makgeru.

Ngwatomosadi Makgeru le yena gape ke yo mongwe wa bakgekolo bao ba eletšanago le timamollo/ mmagosetšhaba ya mošate wa Kgoši Makgeru.

Pego ye nngwe ya ditaba e hweditšwe ka thušo ya go tšwa go Kgoši Manamane Mogashoa wa mengwaga ye 72, motseng wa Mogashoa le Mohube Manaleng wa mengwaga ye 67 mokgomana wa Kgoši Mampuru wa Boraro wa motse wa Mamone gammogo le Mōnnig, mo go *The Pedi (1967)*.

1.4 TSHEPEDIŠO YA DITABA

Mo kgaolong ya pele go boletšwe ka mo sengwalo bjalo ka seipone sa mabaka e lego se bohlokwa mo mererong ya bophelo le ka fao se kgathago tema ye bohlokwa malebana le kutollo ya maphelo a batho. Go tšwela pele go hlalošitšwe seswantšho, seipone, tebelelo gammogo le mongwadi (ge e le motho wa leago le setšo) le (ge e le mohlami wa polelo). Godimo ga moo go hlalošitšwe le tebelelo ya mongwadi, maitemogelo a gagwe le sengwalo ge e le seipone sa

setšhaba, bohlokwa bja sona le ka tsela yeo babadi ba nago le khuetšo dingwalong.

Malebana le mokgwa wa go nyakišiša go bontšhitšwe mekgwa ye mebedi ye e yogo šomišwa tshekatshekong ya lengwalonyakišišo le, e lego mokgwa wa go bapetša le wa go hlaloša.

Mo kgaolong ya bobedi go tlo bolelwa ka Matsepe bjalo ka mongwadi le ka mo a godišitšwego ka gona go fihlela a tsena sekolo. Ka ntle le fao go tlo bontšhwa le bokgoni bja gagwe bja bongwadi mo dipukung tša Sepedi.

Kgaolo ya boraro yona e lebane le ditaba tša mošate, tšeo monyakišiši a di kgobokeditšego magošing ao a fapafapanego, nepo e le go kgonthišiša ditaba tšeo Matsepe a di ngwadilego, ge e le seipone sa nnete seo se emelago ditiragalo tša bogologolo tša go swana le kgoši, timamollo, bakgoma, bakgomana, menyanya, bjalobjalo, le merero ye mengwe ya go ama setšhaba sa kgalekgale.

Kgaolong ya bone gona go tlo bolelwa ka baanegwa bao Matsepe a ba dirišitšego mo pading ya *Megokgo ya Bjoko* le ka moo moanegwa yo mongwe le yo mongwe a kgathago tema ka gona kanegelong ye.

Kgaolo ya bohloko e lebane le ka fao mongwadi, Matsepe, a rulagantšego ditaba ka gona ge a di nepiša le merero ya setšo. Seo se tlogo hlokomedišišwa/ gatelelwa kudu malebana le setšo ke tatelano ya maleba ya ditiragalo gore mmadi a se gakanegwe.

Mo kgaolong ya boselela gona go tlo hlalošwa ka mokgwa wo Matsepe a swantšhago setšo sa Bapedi ka gona le ka moo se swanetšego gore se bolokwe gore e tle e be bohwa bja ditlogolo tša ka moso. Gape go tlo laetšwa ka tsela yeo mongwadi Matsepe a rulagantšego ditaba tšeo tša setšo ka tshwanelo gore di kwešišege gabotse le ka mo di hlakahlakanago ka gona ge thulaganyo e lebane le molaodiši. Go tlo lemogwa gore ge Matsepe a šomiša molaodiši ke ka gobane e le moanegwa yoo a se nago leina, wa go hloka hlong le go wela ditaba godimo, gomme ge a gakanega a sa šiego go kgopela batho ba bangwe gore ba mo thuše ka tlhalošo ya ditaba tšeo a bego a itira setsebi sa tšona. Ka ntle ga moo molaodišo yo wa Matsepe o mo šomiša kudu ge a rata go gegea rena batho bao re phelago.

Kgaolo ya bošupa yona e tlo lebane le kakaretšo ya dikgaolo tša nyakišišo ye.

KGAOLO YA BOBEDI

MONGWADI O.K. MATSEPE

2.1 MATSENO

Go ya ka tshedimošo ya Kgoši Boleu Matsepe wa Boraro wa setšhaba sa Bakopa, Oliver Kgadime Matsepe o belegwe ka la 22 Hlakola 1932, motseng wa Magagamatala. Motse wa Magagamatala wona o reetšwe ka mehlašanahlašana ya fao ya go bitšwa magagamatala. Ke motse wa dithaba le magaga le ge go thwe ga se ao a napego a tšhoša kudu. Gape leina le lengwe la motse woo o tsebja ka la Kgono.

Oliver Kgadime Matsepe o be a na le basadi ba babedi, gomme lapa labo e le la boraro ka kgorong ya Kgoši Boleu Matsepe wa Bobedi. Tatagwe, e lego Malau, e be e le yo mongwe wa bakgomana ba ka mošate gape e le satšene wa sephodisa.

2.2.1 Bana babo – O.K. Matsepe

Lapa labo Oliver le be le šegofadišwe ka bana ba bahlano, gomme yena e le ngwana wa bobedi a latela wa pele yoo e lego mosetsana.

2.2.2 Thuto

Mehleng ya ge Oliver Kgadime Matsepe a gola, dikolo e be e le tše mmalwanyana ebile bafsa ba yona nako yeo bontši bja bona ba sa tsene dikolo. Nakong yeo ba be ba diša dikgomo le dipudi, gomme ba tšwara makgeswa a go dirwa ka mekgopha ya dipudi ba apara le dihempe tša go rokwa ka diatla/ matsogo tša go goma ka fase ga matolo. Ge go na le diphapano goba dintwa di be di rarollwa ka mokgwa wa setšo. Bafapani ba be ba thoma go rerišana dikgorong tša gabobona, gomme ge ba palelane, ke gona ba ka go ya kgorong ya mošate go yo ahlolwa.

Oliver Kgadime Matsepe o ile a ya go thoma go tsena sekolo sa praemare sa Phokwane moo a go be a hwetša lengwalo la mphato wa boselela ka maemo a pele. O ile go fetša lengwalo leo ka ngwaga wa 1949, a ya sekolong sa Botšhabelo go dira dithuto tša sekontari. Moo Botšhabelo o feditše dithuto tše tša gagwe tša sekontari ka 1952 ka maemo a pele le gona. Go tloga moo o ile a ya Kilnerton fao a go ithutela dithuto tša marematlou, gomme a di phetha ka ngwaga wa 1954. Mehleng yeo lengwalo leo la marematlou le be le bitšwa '*Joint Matriculation Board*', gomme ga se nke a le fetša gabotse.

2.2.3 Boitapološo

Ge Oliver Kgadime Matsepe a tsena sekolo o be a rata go bala, gagolo dipadi tša Seisimane tša go ngwalwa ke bangwadi ba go tuma ba go swana le Charles Dickens le ditiragatšo tša William Shakespeare. Monna yo e be e le sebadi sa babadi. Godimo ga moo mola le yena ka boyena a be a bonagala o ka re o na le bokgoni bja polelo. Lerato leo la gagwe la go bala le kgathile tema ye kgolo ya katlego ya gagwe mererong ya bongwadi. Ga go makatše ge e bile mongwadi wa maemo a godimo mo dingwalong tša Sepedi. Lehono babadi ba mo swantšha le William Shakespeare, yoo e lego mongwadi wa maemo a godimo dingwalong tša ditiragatšo tša Maisimane.

2.2.4 O.K. Matsepe bjalo ka mongwadi

Ka ntle ga tsebo yeo a e hweditšego ka boyena ge a be a bala dingwalo, Oliver Kgadime Matspe o na le boitemogelo bjo bogologolo bja bongwadi. Boitemogelo bja gagwe bo lemogwa ka ditaba tšeo a ngwadilego ka tšona ka dingwalong tša gagwe ka moka. Ka ge lapa labo e be e le le lengwe la bakgomana ba mošate, ditiragalo tše ntši tšeo a di tšweleditšego, di fa seswantšho sa mmakgonthe sa bophelo bja mošate.

2.2.5 Maitemogelo a gagwe bongwading

Ge mmadi a bala dingwalo tša Oliver Kgadime Matsepe, o kgona go lemoga tsebo ya gagwe mo ditabeng tša bogologolo. Gape mmadi o kgona go bona gore ditaba tše ntši tšeo a di anegago ke tšeo a kago ba a itemogetše tšona bofseng bja gagwe: bjalo ka ngwana ge a le ka lapeng labo a godišwa, a phela le ba bangwe e se monoši, gomme gape e le mošemane/ modišana ga ešita le gona go kgatha tema mererong ya leago mo motseng wa gabo.

Ge go lekodišišwa ka fao a tsenego sekolo ka gona, go lemogwa gore dikolo tša nakong yeo e be e le tšeo di hlomilwego ka boromiwa. Ka gona, go bonagala le tšona di ile tša ba le khuetšo ya bodumedi go yena. Le ge taba yeo e sa lemogege gabonolo fela taba ye e bonagala gabotse ge mmadi a bala dingwalo tša gagwe ka leihlo le bogale. Le ge go le bjalo khuetšo ya gona ga se ye kalo.

2.2.6 Bokgoni bja O.K. Matsepe

2.2.6.1 Dipuku

Oliver Kgadime Matsepe o kgonne go ngwala dipuku tša dipadi, dipadinyana le direto. Dipuku tšeo a di ngwadilego ka moka tšona šedi:

2.2.6.2 Dipadi le dipadinyana

- *Sebatakgomo* (1954);
- *Kgorong ya Mošate* (1962);
- *Lešitaphiri* (1963);
- *Megokgo ya Bjoko* (1968);
- *Letšofalela* (1972);
- *Kgati ya Moditi* (1974);
- *Tšhelang Gape* (1974);
- *Tša ka Mafuri* (1974); le
- *Mahlatsa a Madimabe* (1981);

2.2.6.3 Direto

- *Kgotla o mone* (1968);
- *Molodi wa Thaga* (1968);
- *Todi ya Dinose* (1968);
- *Kwelapele* (1969);
- *Molodi wa Mogami* (1970); le
- *Phalafala ya koma* (1970).

Taba ye e swanetšego go hlokomelwa kudu ke gore dipuku tše tša Matsepe ka moka di swantšha bophelo bja bogologolo.

2.2.7 Matsepe le setšo

Matsepe ge a ngwala dingwalo tša gagwe, o di lebantšhitše kudu le setšo sa Bapedi. O tšweleditše ditiragalo tše bjalo ka seipone seo se tšweletšago ka mo batho ba mehleng ya bogologolo ba bego ba phela ka gona. Gape o bontšhitše gore merero yohle ya bophelo bja Bapedi e ithekgile ka setšo le ditumelo tša bona. Godimo ga moo, o laetša gape gore ge melao yeo ya setšo e sa latelwe ka tsela yeo e swanetšego, go ba le mathata ao a sa felego bophelong.

Ditaba tše a di nepišago ke tša bogoši le ka fao go gapeletšegago gore bo hlomphege ka gona. Gomme o hlalošitše gabotse mo dingwalong tša gagwe gore ga se motho yo mongwe le yo mongwe yo a phelago, yo a lebanwego ke bogoši. Ka gona kgoši ke kgoši ka madi ebile e swanetše go belegwa ke mmagosetšhba. Mmagosetšhaba le yena ke mosadi yo a nyalwago ga malome wa kgoši, ke go re kgoši o nyala timamello ga malome wa gagwe.

Bjale ge, mo dingwalong tša gagwe Matsepe o hlalošitše ka tsela ye e kgodišago mmadi gore ge merero ye e itšego ya bophelo e sa dirwe go ya ka setšo le ditlwaelo tša setšhaba, mafelelong go ba le diphapano.

Mohlala:

Seo se mo rokilego molomo ke gore mohumagadi wa gagwe, e lego mmago Mmatshepho, o be a sa rate ge morwedi yoo wa gagwe a eya ntshe, ka gore ba ga Ntweleng mehla le mehla ba be ba nyala ga Kgoši Dianthona moo ba go hlanogetshego ka lebaka la diphapang tša bofeela. Bofeela bja ntshe ke gore gona mo kgorong ya Ntweleng go be go le monna wa lenyatšo yo a sa semego kgoši selo, mafelelong a be a ya go nyala monnago mohumagadi wa kgoši yeo. . . E be e re ge basadi ka moka ba swanetše go ya go thuša mmagokgoši mohola, yena a re go fihla a itulele le mogolwane ba itshwarele mehlamu, lefeela lela le ye go kgoši le bolele gore ka ge le yena e le yona ka mereba, mosadi wa gagwe šole o duletše mehlamu (*Kgati ya Moditi (1974:) 8*).

Mohlala wo mongwe wo mobotse wa diphapano mo ditabeng tša bogoši ge di sa sepele gabotse, ke wa morwa' Ntshwarele ge a be a gapeletša setšhaba gore se mo nyalele timamollo ga malome 'agwe, e lego Kgoši Dianthona le ge kgoro ya gabo e be e se ya bogoši. Sefatamollo ka ge setšhaba se be se mo tšhaba kudu, le ge e be e se wa madi a bogoši, se ile sa no ntšha ditseka tšeo. Efela letšatšing leo di tšwago ka lona, di ile tša ya ga Kgoši Tetedi sebakeng sa go ya ga Kgoši Dianthona e lego malome 'agwe. Sa go makatša ke gore Sefatamollo o be a na le bakgonyana ge ba gapa dikgomo tšeo ba yago go nyala ka tšona, gomme ba sa lemoge gore ba lahlegile. Taba ye e tiišwa ke setsopolwa se:

Seo sebego se makatša go fetiša dilo ka moka ke gore Sefatamollo o be a sa tsebe gore felo fao a nyalago ntshe ke ga Kgoši Tetedi, e sego ga Kgoši Dianthona (Kgati ya Moditi (1974:)136).

Mo pukung ya *Kgati ya Moditi*, Matsepe o laeditše diphapano le mpherefere wo wa go hlolega ka morago ga ge ba tlogetše moo ba nyalago mmagosetšhaba ka mehla. Ka setlwaedi sa gabobona ba nyala timamollo ga malome wa bona, e lego Kgoši Dianthona, eupša bjale ba hlanogela go yo nyala ga Kgoši Khomodi, mošate woo le

gannyane o sego wa tswalana le kgoro ya bona. Mpherefere le tlhakatlhakano di ile tša hlolwa ke tlhokego ya thari ya bašemane. Dingaka di ile tša leka ka mekgwa ye e fapafapanego efela gwa se thuše selo.

Matsepe ge a hlaloša kgakanego yeo ya thari, o bontšhitše gore badimo ke bona ba ganago ka thari yeo ye kgolo ka gobane kgoro ya Kgoši Ntweleng e tlogetše fao e nyalago lebone gona go ya ka setšo sa gabobona.

Taba ye nngwe yeo Matsepe a e bonagaditšego mo dikanegelong tša gagwe ke megabaru, boikgokgomošo, ga ešita le lenyatšo. Mohlang woo Leilane a lefišwa dikgomo tše nne ke Kgoši Lefehlo ka lebaka la go betha mosadi, o ile a ngala, a be a ngwegela ga Kgoši Nthumule. Efela go ya ka setšo lentšu la kgoši ga le nyatšwe ka gobane ebile le agelwa lešaka. Maphuthe le yena o ile a tlabo kgoro ya Kgoši Nthumule ge a ile a re go lekgotla a ka phuta Leilane. Seo le sona se be se laetša lenyatšo ka gore go ya ka setšo kgoši ke yona e rolago batho goba go ba rweša.

Malebana le boikgokgomošo, Matsepe o hlalošitše gabotse ka mokgwa wo Tshehlwana a go fetoga ka gona, morago ga ge a ithometše bogoši. Matsepe o re ge a šetše a le moo maamong ao o ile

a itlwaetša maroga ao a tlabatlabišago dibete go motho yo mogolo le yo monyane.

2.2.8 Kakaretšo

Bohlokwa bja kgaolo ye bo lebane le bohlokwa bja Matsepe. Matsepe ke yo mongwe wa bangwadi ba dikanegelo tša bophelo bja setšo sa bogologolo. Le ge e se wa mathomothomo wa go hlaloša bophelo bja kgale (wa mathomo ke Mamogobo, *Kgamphuphu*, 1949) le Ramaila, *Taukobong*, 1953) fela ke mongwadi yo mogolo wa go ngwala dikanegelo tša mohuta wo tša bogologolo. Ka tsela yeo, go hlaloša tša bophelo bja gagwe go tlo thuša kudu tharolong ya mathata a nyakišišo ye ka ge e lebane le ditaba tša mohuta wo tša kgale.

KGAOLO YA BORARO

3.1 DITABA TŠA MOŠATE

3.2 MATSENO

Bjale ge, ge ditaba tše tša mošate di yo hlalošwa, go tlo latelwa tshepedišo ye e rilego go ya ka bohlokwa bja tšona, gagolo ge go šeditšwe maemo a kgoši bophelong bja Mopedi.

- Kgoši
- Timamollo/ Mmagosetšhaba
- Bakgoma
- Malapa a mošate
- Bakgomana
- Malome
- Rakgadi
- Kgoro ya mošate
- Lešaka la mošate
- Mothubo
- Ngaka ya mošate

- Koma ya mošate
- Batseta ba mošate
- Menyanya
- Letšema
- Lesolo
- Dingaka tša motse/ setšhaba
- Lehlakore
- Sebego
- Mangangahlaa
- Nthole le nthweše
- Go amogela
- Go laela
- Ntwa
- Lehu
- Merero ye mengwe yeo e lebanego le setšo

Bjale dikgopolo tše di tlo hlalošwa ka boripana, gomme tshedimošo yeo e tlo thuša tekolong ya nyakišišo ye.

3.2.1 Kgoši

Kgoši ke ngwana wa mathomo go thari ya bašemane. Yena o tswalwa ke timamollo ye e nyetšwego ka ditseka tša setšaba. Ke ramogolo wa bakgoma le bakgomana ebile ke tatagosetšhaba. Ga go kgathalege gore e ka ba e le yo monnyane ka matswalo eupša maemo a gagwe ke ona a hlolago gore go be bjalo. Taba ye e hlatsela gore kgoši ke kgoši ka tswalo; godimo ga moo ke kgoši ka madi. Le ge go le bjalo, kgoši ka boyona e ka tswala kgoši goba ya se tswale kgoši, ka gobane ka mabaka a mangwe ge kgoši a ka šitwa goba go palelwa ke go belega kgoši le mmagosetšhaba, go kgopelwa mokgoma, mokgomana, motseta goba monna yo mongwe le yo mongwe yo a tshepagalelago mošate go belegiša mmagosetšhaba kgoši.

Kgoši ge e belegwe e fepša ke setšhaba bophelo bja yona ka moka. Ge a le thaka ya koma o bolla le moroto wa gagwe. Ka morago ga ge a boile komeng, nako ya gagwe ya go nyala ge e fihlile, o a nyala. Ka setšo kgoši e nyala basadi ba bantši. Basadi bao a ba nyalago ke bao a ba ratago gomme bona o ba nyala ka ditseka tša gagwe ntle le mmagosetšhaba. Basadi bao ba bitšwa basadi ba lerato.

3.2.2 Timamollo/ Mmagosetšhaba

Timamollo ke mosadi wa kgoši yoo a nyalwago ka ditseka tša setšhaba. Pele ga ge a ka nyalwa, bakgoma, le bakgomana ba mošate

ba dula fase ba rerišana. Ge ba kwane ba bitša matona/ borammotwana a kgoši a metse ye mengwe gomme ba ba tsebiša taba yeo.

Ka morago ga fao, bakgekolo ba mošate le bona ba ba tsebiša ka bohlokwa bja go nyala mmagosetšhaba. Ge ba boditšwe, setšhaba se a kgobokanywa gomme le sona sa tsebišwa.

Go ya ka setšo, mmamollo, yoo e lego yena timamollo, ke mosadi yo a swanetšego go tšwa kgorong ya malome 'a kgoši. Le ge go le bjalo, mešate ye mengwe yona e nyala mmagosetšhaba ga rakgadi 'a kgoši. Ge go se na le phedišano ye botse magareng ga kgoro ya malome goba rakgadi 'a kgoši le mošate, timamollo e ka nyalwa kgorong ya mošate woo go nago le taetšo ya go botegelana, fela ka seferong sa maleba.

Mmamollo ge a goroga, ka setšo, o tla e le mantšiboa. Letšatši leo a gorogago ka lona, go tingwa mello motse ka moka. Gomme ge a šetše a fihlile, bakgalabje ba fehla dišana tša go tšweletša mollo ba le kua kgorong. Ge mollo woo o fehliwe, o gotšwa gona moo kgorong, gomme ka letšatši le le latelago, lapa le lengwe le le lengwe le tla le sa go gotetša mollo go ya go gotša malapeng a bobona.

Kgoši le bakgoma ge ba gola, ba tamoga ba le ka fase ga tlhokomelo ya mofepi yo a kgethilwego. Yena ke mosetsanyana yoo a tlogo le timamollo ge e goroga. O kgethwa ke bakgoma, bakgomana le bakgekolo ba bagolo ba mošate. Ge a godile le yena kgoši o mmelegiša bana. Mokgwa wo wona o maatlafatša bogoši gore ge mmamollo thari e sa mo sepelele gabotse go se be le bothata bja go tswala kgoši. Mešateng ye mengwe timamollo e nyalwa e sešo ya belegwa, ka ge setšhaba se tseba fao se nyalago mmagosetšhaba gona. Mosadi yoo o tlo letelwa go fihlela a tswalwa.

3.2.3 Bakgoma

Bakgoma ke banyanana ba kgoši ka timamollo. Ka go realo, bakgoma (le kgoši) ba belegwa ke mmagosetšhaba, e sego basadi ba lerato. Ge kgoši a na le mathata a bophelo goba ditaba tša bogoši di sa sepele ka tshwanelo, yo mongwe wa bakgoma ba mošate o fiwa tumelelo pele ya go tsena ka ntlong ya mmagosetšhaba gomme a mmelegiša kgoši. Yena yoo ke yena moswaredi wa kgoši. Gape bakgoma ba eletšana le kgoši ebile ba na le maatla a go ahlola legatong la kgoši. Ba sepela le kgoši mererong yohle ya setšhaba. Bona ga ba apare pheta ya thaga goba go swara sefoka ka ge taba yeo e lebane kgoši fela.

3.2.4 Malapa a mošate

Malapa a kgoši ke a mmalwa ebile a ka feta a lesome goba bjalo. A thekga lapa la timamollo gomme a agwa kgauswi le lona. Ona ga a thubelwe ntle le lapa la timamollo. Malapa a mangwe a kgoši a hlolega e le ka maikemišetšo a go dira khutšo malebana le magoro ao a tshwenyanago le ona. Godimo ga moo malapa ao a tswala bakgomana, bona borangwane 'a kgoši le batseta ba mošate. Malapa ao a latelana go ya ka kgati.

3.2.5 Bakgomana

Bakgomana ke bana ba bašemane ba basadi ba lerato ba kgoši go akaretšwa le borangwane 'a kgoši, ga ešita le borammotwana/matona. Ke bona ba thušago kgoši go ahlola melato le go sepediša merero ye mengwe ya setšhaba.

Bakgomana le bona, go swana le bakgoma, ba hlahlana le kgoši malebana le tshepedišo ya ditaba tša mošate. Melato ye mengwe e tsinkelwa ke bona pele ga ge e ka fetišetšwa kgorong. Ba thekga kgoši mo dinakong tšohle ebile ba sepela le yena mererong yohle ya setšhaba (le yeo, go ya ka sebjalebja e ka bago ya mmušo). Le bona, bjalo ka bakgoma, ba dumeletšwe go tšea sepheto sa go ahlola melato kgorong.

3.2.6 Malome

Malome ke motswadi yo bohlokwahlokwa. Mo mererong/ditabeng tša bogoši ke yena a belegago mmagosetšhaba. Taba ye ya go nyala timamollo ga malome 'a kgoši e dirwa ke magoši a mangwe ditšhabeng tše di rilego. Mokgwa wo o dira gore bogoši bo hlomphege ebile bo be le seriti.

Mererong ya bophelo, malome, ke yena a kgathago tema ye kgolo bophelong bja Mopedi. Ke hlogo ya bana ba dikgaetšedi. Malome yo mongwe le yo mongwe ge a nyala, ke yena ka mehla a lebanwego ke matšwela a dikgaetšedi tša gagwe.

Ge bana ba dikgaetšedi ba nyala goba ba eya dikomeng ka mehla o a tsebišwa ka ge e le motswadi yo mogolo wa leloko. Gantši ge ngwana wa kgaetšedi ya gagwe a ile komeng, ke yena a tšeago diaparo tšeo tša motlogolo yoo wa gagwe.

Gape le ge yo mongwe wa batlogolo (bana ba dikgaetšedi tša gagwe) a ka hlokofala, ke yena gantši a apolago ngwana yoo diaparo tšeo tša gagwe. Malao (lebitla) a mangwe le a mangwe a bana ba dikgaetšedi ge a lokišitšwe, a letwa ke malome 'a bana bao go fihlela go e ba le

poloko. Ka setšo, ga se motho mang le mang yoo a swanetšego go leta/ hlokomela malao a motlogolo/batlogolo ntle le malome wa gagwe.

3.2.7 Rakgadi

Rakgadi 'a kgoši ke pheko ye kgolo baneng ba mošate. Gape kgadi ke yena e lego mothopo wa leloko la mošate ebile o tseba le tatelano ya bana ba kgoši. Mererong ya bophelo, go swana le malome 'a kgoši, le yena ke yo bohlokwa kudukudu.

Go ya ka setšo, ga go morero wo o swanetšego go phethagala ka ntle le kgadi ya bana ba kgoši goba ya motho mang le mang mo bophelong bja Mopedi. Ka tsela yeo ge, ke nnete ge go thwe kgadi ke kgagarakgolo yeo gape e lego pulamadibogo go mediro yohle ya setšhaba sa Bapedi. Ge go na le monyanya ke yena a segago masegelo a kgomo yeo e hlabilwego moo lenyalong la kgaetšedi ya gagwe.

Ge a sega masegelo ao bjalo ka rakgadi, o ema seferong sa lapa, gomme a sega setho se sengwe le se sengwe sa nama yeo ya kgomo ntle le mateng, pele di išwa ntlong goba ka mafuri. Fela, ge e le mala, mogodu, maswafo le sebete, ke go re mateng a kgomo yeo ka moka, le ditlhako le hlogo tšona ka moka ga di segwe masegelo.

Ge e le nako ya go tlemaganya monyadi le monyadiwa, kgadi e ba kgauswi gomme ya laelwa gore e rete ge tiragalo yeo e phethagala. Ge a tšwela pele le go reta, mekgolokwane le yona e fela e selaganya ka bogare go oketša maikutlo a moreti ao a feletšago a tsoša khuduego yona nakong yeo ya tiragalo. Ka go dira bjalo, go ya ka tumelo ya Mopedi, kgadi yeo ya bana e tla be e le gona ge e tsebiša badimo ba boyona gore lenyalo leo e be la bophelo ka moka.

Ge go na le diphaso, kgadi ya bana le gona e kgatha tema ye kgolo. Mo diphasong gantši ke yona e thomago go tšhela bjala mo lebitleng/ lethoteng. Ka nako ye nngwe e a bo moma ya bo tšhollela lebitleng ebile e reta gape e bolela mathata ka moka gore badimo ba a tšee a tlogele ba leloko ka moka ga lona.

Ngwana wa kgaetšedi ge a hlokofetše, rakgadi wa bana ke yena a kgerago fao go tlogo dirwa malao a mohu. Gape le ge go dirwa morakana wa ngwana wa kgaetšedi, kgadi ke yona e thomago ka go kgera pele ga ge batho ba tlo kgola goba go hloma morakana woo. Mabakeng a mangwe, kgoši e ka nyala ga rakgadiagwe ge go na le diphapano goba mpherefere, goba tšona dikgogakgogano mo setšhabeng.

3.2.8 Kgoro ya mošate

Mošomo wo mogolo wa kgoro ke go sekela melato. Bakgoma le bakgomana ba eletša kgoši go ahlola melato e sego go seka melato. Lesolo le ntšhwa ka tumelelo ya kgoši gomme le lona le rerwa kgorong ya mošate. Mekete le merero ye mengwe ya setšhaba ya go swana le yeo go tumišwago ba bangwe ba bagale mo setšhabeng, le yona e direlwa kgorong ya mošate. Kgorong ya mošate ke lefelo leo go rerwago le go ahlolwa melato gona.

3.2.9 Lešaka la mošate

Ke lefelo leo go gapelwago dihuswane tša mošate. Ka ntle le go gapela diruiwa, mohola wo mogologolo wa lešaka ke go bolokela kgoši ka moo go lona ge e hlokofetše. Kgoši e direlwa malao ka moo lešakeng e le bošego, gomme ya be ya robadišwa gona ka moo ka sephiri, ke go re go se na yo a tsebago ka ntle le bakgoma le bakgomana. Go ya ka tumelo ya Bapedi, lebitla la kgoši ga se la be la swanela gore le tsebje. Ka go realo, dihuswane, gagolo dikgomo tšeo di gapetšwego ka moo lešakeng, ge di sepelasepela di eya kua le kua, ka moo ke gona ge di timeletša lebitla leo la kgoši gore le se tlo hlathwa ke bašele.

3.2.10 Mothubo

Tšhemo ya mothubo ke ya mošate yeo setšhaba se e lemago, se e hlagolago le go e buna ka letšema. Yona ke tšhemo yeo e fepago ngwana yo e tlogo ba kgoši, bakgoma, bakgomana le malapa a bahlaki mo setšhabeng sa kgoši.

Lapa leo e lego la mmagosetšhaba le lona le hlokomelwa ka go thubelwa. Ke lona le nnoši leo le šetšwago ke setšhaba. Ge e le malapa a kgoši a mangwe, ao e lego a basadi ba lerato, ona ga a thubelwe ka gobane a swanetše go itirela ona.

Mohlang wo mongwe, ge kgoši a nyaka go direla setšhaba sa gagwe mokete, o šomiša ona mabele ao a go bunwa tšhemong ya mothubo go dira mabjala, dijo le tše dingwe ka ona.

3.2.11 Ngaka ya mošate.

Ngaka ya mošate yona e tseba tatelano ya bogoši bja mošate le maina a bana ba mošate. O direla kgoši maime gore a be le seriti e bile e tseba le diphiri tše kgolo tša mošate. Motse wa kgoši gammogo le koma ya mošate di upša ke ngaka ya mošate.

Modiro wo mogolo wa ngaka ya mošate, ke go laola lapa la mošate kgafetšakgafetša, tabakgolo e le go kgonthišiša ge e ba motse woo wa mošate o šireletšegile. Ka nako ye nngwe ngaka yeo ya mošate e kgona le go upa motse ka moka gore o se welwe ke manaba, madimo le difako. Gape le mašemo a motse ka moka e a upa gore a se bolawe ke mogokong.

Mererong ya bophelo, kgoši e phela e kgopela ngaka ya mošate go tšholla lewa, pele ga ge e ka dira modiro/ morero wo o rilego. Go dira seo kgoši e direla gore ge go na le ditšhitišo, ngaka yeo ya mošate e kgone go dira maima a go lwantšha tšeo di kago palediša morero woo.

Go ya ka setšo ngaka ye ya mošate yona e laola ka mošate fela, ebile ga ya swanela go phekola goba go alafa motho mang le mang ka ntle le tumelelo ya kgoši. Le ge go ka ba le tiragalo ye e gapeletšago gore dingaka tša mošate ka moka di kgobokanywe go tlo laola ka seboka, ge e le ngaka ya mošate yona e ka se angwe ke taba yeo.

3.2.12 Koma ya mošate

Kgoši ge e ntšha koma, e boledišana le bakgoma le bakgomana ba mošate. Ge ba dumelelane moo polelong yeo ya bona ba tsebiša borammotwana le magoro a metse ye mengwe ka taba yeo. Ka

setlwaedi, ge mošate o ntšha koma, o e ntšhetša ngwana wa kgoši le moroto wo o mo lebanego. Ge a se gona, eupša mo setšhabeng go na le bana bao ba šetšego ba godile, go lebelelwa le lengwe la malapa a kgoši leo ngwana wa gona a tšwelego mahlalagading, gomme a rwala mphato woo. Ge dipeakanyo di phethagaditšwe ka moka ka tsela yeo, bjale koma e ka tšwa.

Koma ge e tšwele go latelwa dikgato tša go fapana go ya ka mebotwana. Le ge go le bjalo, bontši bja dikoma bo diriša dikgato tše tharo, e lego:

- go kgotha/ rema
- bodika
- bogwera

(a) Go kgotha

Ge koma e thoma go kgotha ke nako yeo e rutwago go opela dikoša le melao. Dikoša le melao yeo ga se tša go tsenelela ka gobane ke matsenyagae a bodika. Ge koma e rema e rwalela mafata goba dikgong tša go tsošološa kgoro ya mošate. Mohola wo mogolo wa go mpshafatša kgoro yeo ke gore letšatšing leo koma ya mošate e hlagago goba e alogago ka lona, batho le tšona dialoga di se tlo bolawa ke phefo.

Ge koma e batametše go hlaga, e išwa hlolong. Koma e ya hlolong letšatši pele e hlaga. Ge e fihlile fao go tsongwa hlolo yeo gomme ge e hweditšwe e a bolawa ya be ya hlobja. Boya bjoo bja yona bo a tšewa go yo hlakanywa le dihlare tšeo di yogo upa koma. Ge e sa le gona moo hlolong, gape koma e kga le lebabu leo le yago go thuša kalafong ya madika. Ge koma e le gona fao hlolong, bao ba yago go wela ka moka ba bogišwa hlolo yeo ka kgati ka magetleng o tee o tee go fihla ka wa mafelelo.

Mantšiboa a letšatši leo koma e yago go hlaga ka lona, e robala ka mošate. Bošegong bjoo e lala e beakanywa ka tatelano go ya ka kgati. Morago ga moo ngaka ya mošate e thoma go e upa ka tšhidi ya koma. Go thongwa ka tsikane. Tsikane ke ngwana wa kgadi yoo a etago koma pele goba yoo a hlankelago kgošana. Ngaka yeo ya mošate e tšwela pele go upa go ya ka maemo a madika go fihla ka wa mafelelo, e lego thobere. Ka morago ga moo, ka masa e leba ka mphantong go yo hlaga.

(b) Bodika

Kgato ya bobedi ya koma ke bodika. Bodika ke kgopolo ye e lebanego le go bolla ga babolodi, bao bjale ba bitšwago madika. Madika a robala le go ithuta dikoša le melao ka mphantong. Mphato ke lefelo leo madika

a dulago gona mantšiboa. Se bohlokwa ka madika ke gore ga a bonwe ke bao ba sego ba bolla (mašoboro), go akaretšwa le basadi le bana. Gomme ditiro ka moka tšeo di dirwago ke koma ke mmutla goba go thwe koma ke lehlokwa.

Ge kgato ye ya bobedi e le kgauswi le go fihla mafelelong, go dirwa dithulaganyo tša go thibolla. Go thibolla ke tiro yeo e lemošago batswadi ba babolli gore koma bjale e budule/ lokile, e kgauswi le go tlo aloga koma ya bodika. Ka mošate go apewa mabjala a magogo ka magogo ao a omišitšwego ge go apewa magobe a koma. Bjala bjoo bo bitšwa bja magogo/ mathibollo, gomme bo tlo nwewa ke banna letšatšing leo koma e thibollwago ka lona, e lego kgato ya mafelelo ya koma ya bodika.

Mohlang woo koma e thibollwago, go na le komatona yeo babolli ba lemošwago goba ba rutwago yona. Komatona ya gona ke faufau. Go thwe 'ke faufau ko tloga le mathebo a kgoši le phiri.' Faufau ke lehlokwa leo le logwago ka lebabu, la tlemelelwa godimo ga phata goba mohlare bjalo ka sefoka letšatšing leo koma e thibollwago ka lona. Gape lona letšatšing leo go kgatlwa morakwana wo monnyane ka maswikana ao a tšhubilwego ka mollo wa dithutse. Morakwana woo wona o bitšwa phiri. Faufau le phiri, bobedi, ke komakgolo ya mathibollo. Gona letšatši leo la go thibolla, koma e hlwa e opela

mosegare ka moka, kgauswi le morakwana woo (phiri). Banna bona ba otlana ka dikgati ba baka bonkgwete go fihlela yo e lego yena kokoto a tšwelela. Mosegare wa sekgalala ge tiro yeo e phethagetše banna ba ya ka mošate go yo nwa mabjala a magogo.

Babolli bona ba šala ka fao mphatong le moditi go fihlela nako ya koma ya go aloga. Go tloga letšatšing la go thibollwa, ge koma e opela koša ye nngwe le ye nngwe, go thwe koša yeo e a hlabelelwa. Babolli ba rutwa go reta le go ithuta go reta maina a bona. Ka morago ga dibeke tše tharo goba kgwedi goba go feta fao, koma e ya go rema makgai gomme ya tla ya aloga. Ka go realo, ke gona ge e tla be e feditše kgato ya bobedi ya lebollo, e lego bodika. Ge monna a gometše lebollo ka kgato ye ya bobedi o bitšwa legaola. Legaola ke monna yo a bolotšego bodika fela eupša a se fetele kgatong ya boraro ya koma, e lego bogwera. Le ge go le bjalo dileteng tše dingwe, bodika le bogwera di phethwa ka nako e tee ka tsela ya go iphetša. Go iphetša ke tiragalo ya go phetha bodika le bogwera ka nako e tee.

(c) Bogwera

Bogwera ke kgato ya boraro ya koma ye go ka thwego ke karolo ya mafelelo ya koma. Dikoša le melao ya gona di bonolo ge di bapetšwa le tša bodika. Koma ya gona pele e eba bogwera e ya leriane. Leriane

ke go yo kga hlokwa (hlokwa ye e bitšwa sengsabokgomo) ya go tlo aparwa ge e roketšwe. Mesong ya letšatši leo la go rokela (go rokela ke ge koma bjale e thoma bogwera gomme kae le kae mo e sepelago gona e sepela e apere hlokwa yeo go thwego ke ditšhoši), banna ba loga hlokwa yeo ka dikgwajana tša lebabi ba le ka dirotheng le koma yeo. Ge ba feditše go loga hlokwa yeo magwera a a apara. Thutokgolo ya bogwera e sa lebane le go reta, go opela le go tseba melao ya bophelo le ya setšo le setlogo sa bona.

Magwera a dula ka dirotheng (dirotha ke lešaka leo magwera a jelago go lona) gomme mantšiboa a ya ka maunyane (maunyane ke ngwako wo magwera a lalago gona) a lala a rutwa melao. Ka fao maunyane ke ntlo yeo e agilwego gona ka mo kgorong ya mošate. Ka masa magwera a boela dirotheng. Tiragalo ye ya go ya dirotheng le ka maunyane e diragala go fihla koma ye ya bogwera e aloga. Bogwera ga se koma ya sephiri. Koma ya gona e bonwa ke motho mang le mang le yo a sego a bolla. Yona ga e tšee/ bolle lebaka le letelele go swana le bodika. Dileteng tše dingwe e tšea kgwedi, tše pedi goba bjalo mola ka sebjalebja e ka no ba ka fase ga nako yeo.

3.2.13 Batseta ba mošate

Batseta ba mošate ba tsetela mošate go ya ka magoro goba kgati ya bona. Taba ye e hlaloša gore le ge ba tsetela mošate efela ga ba lekane ka madi, ka gobane ba bangwe ba tswalane le mošate/ kgoši. Go ya ka magoro a bona, bangwe ba tsetela borammotwana mola ba bangwe bona ba tsetela dikgoro tše dingwe le magoši a dilete tše dingwe.

Ge kgoši e rata go dira tsebišo ka mediro/ merero ye mengwe ya go swana le lenyalo, go ntšha koma goba go aga moago wo o itšego wa setšhaba, o roma batseta ba mošate go phethagatša tiragalo yeo. Ditabeng tše dingwe tšeo di nyakago kgoši a e ba gona, gantši batseta ba mošate le bona ba sepela le yena. Gape ge go na le mekete ye megolo mo setšhabeng, motseta yo mogolo o fiwa lehlakošana. Fela, ge e le lehlakore le sebego tšona di fiwa kgoši ka noši. Se se hlatsela gore ge kgoši ka boyona e nyala/ nyadiša ga go yo a lebanwego ke lehlakore goba sebego ka ntle le yona.

3.2.14 Menyanya

Ke setlwaedi sa Mopedi gore motho mang le mang ge a nyala / nyadiša a fe kgoši lehlakore le sebego. Lehlakore leo le fiwago kgoši

ke dikgopo tša kgomo tša letsogo le legolo (le leumo la tšona). Sebego sona ke bjala bjoo gantši kgoši e bo gafelago banna gore ba bo nwe mo kgorong ya mošate.

Ge go na le diphaso, kgoši e a tsebišwa gomme ya be ya fiwa le bjala bja sebego. Kgomo ya diphaso yona ga e ntšhiwe lehlakore ka gobane kgoši ga se e swanele go bakišana le badimo. Go ya ka setšo, go thwe kgomo ya badimo ga ya swanela go dumelwa gore go yona go ntšhwe le ntsekana ya nama ya yona gomme e fiwe motho ofe kapa ofe ka ntle le ge e le wa leloko fela.

Ka nako ye nngwe go fela go e ba le monyanya wa dialoga. Ge mokete e le wa dialoga, kgoši bjalo ka batho ba bangwe, e a mengwa le ge e le gore yona e laletšwa ke motseta wa mošate. Ge go hlabilwe kgomo ebile go apeilwe le mabjala, e romelwa lehlakore le sebego. Meletlo yeo kgoši e bago gona, e fiwa nako ya go bolela. Eupša mabakeng a mangwe ge e se gona, mokgoma, mokgomana, rammotwana goba motseta wa mošate, e ba yena a emago legatong la gagwe.

3.2.15 Letšema

Letšema ke modiro wo o dirwago ka seboka goba batho ba bantši. Mošomo wa mohuta woo o a dikwa gore o fele ka pela. Mehleng ya bogologolo mediro ye mentši e be e dirwa ka matšema gomme batho ba thušana gagolo ka ntle le go ba le tseba. Matšema a nako yeo a be a se na tshenyagalelo ye kgolo. Go be go no dirwa mabjala, magobe le metepana napile mošomo o tšhabe diatla.

Matšema a nako yeo kudu e be e le a go sega magogwa, go sega mabjang goba go a thotha, go fala mekgopa le go tloka ditheto goba go šoga marala a go tlema dikgomo. Ge basadi ba dira diphao, ba rwalela dikgong goba go šila maupi a mabjala a monyanya le ge e le dikoma ge di hlaga le ge di aloga le gona go be go dirwa matšema.

Ge banna ba kgatla merako, ba dira letšema la go epolla matlapa. Ka matlapa ao ba dira lešaka la dikgomo. Gape ge e le nako ya go lema le gona ba laletša letšema la go ntšha morole ka lešakeng la dihuswane.

Nako ye nngwe ge go ferwa ngwako goba go rulelwa go be go laletšwa letšema. Ge basadi ba šiilwe ke mohlagolo ebile ba šaletše morago ka go buna goba go fola mabele, ba dira letšema la go phethagatša mešomo yeo ka bonako.

3.2.16 Lesolo

Lesolo le ntšhwa ngwaga wo mongwe le wo mongwe mathomong a kgwedi ya senyane ka ge e le nako ya go hlaba ya ngwaga. Lona le ntšhwa ke kgoši ka taelo ya ngaka ya mošate. Ngaka yeo ya mošate ge e phekola lesolo leo e laola e nnoši. Ka morago ga fao dingaka tša motse le tšona di a bitšwa go tla go phekola go ntšhwa ga lesolo leo. Dingaka tšeo tša motse ge di laola lesolo leo di šomiša dipheko tša mošate go ya ka fao go šetšego go ukamilwe ka gona. Tšona (dingaka) ge di phekola di laola di le mmogo ntle le ngaka yeo ya mošate. Dipheko tšeo gantši di ntšha phoofolo ye e rilego yeo e swanetšego go ntšhetšwa lesolo.

Ka morago ga moo, go iwa gona fao lesolong go ya go tsoma phoofolo yeo ya go nepišwa ke ditaola. Ge ba eya fao lesolong, mokgoma, mokgomana goba motseta yo mogolo wa mošate, o napile o eta pele lesolo, gomme banna ba bangwe ba mo šala morago, go yo nyaka phoofolo yeo. Ge phoofolo yeo e hweditšwe e a bolawa, ya išwa mošate gomme ya lahlelwa ka pitšeng ya mohlapo, yeo e dulago e na le meetse ngwaga ka moka ka mafuri a mošate. Ka setšo pitša yeo ya mohlapo ga ya swanela go hloka meetse.

Letšatšing leo basetsana ka moka, bao ba sego ba tšwa ba thoma go hlapa goba go bona lehlapo, ba kgobelwa ka mošate. Ge ba šetše ba le ka moo mošate, ba laelwa go ya nokeng go yo ga meetse. Ge ba gele meetse ao ba a tšhela ka moo pitšeng ya mohlapo go fihlela e tlala ebile e tšhologa. Le ge meetse a tšhologa, ba no tšwela pele ka go tšhela go fihlela basetsana bao ka moka ga bona ba felelela go tšhela meetse ao.

Mohlang woo wa lesolo go bolawa diphoofolo tša mehutahuta. Diphoofolo tšeo ga di išwe ka lapeng la motho ka ntle le lapa la mošate. Tšona di a bešwa goba tša apewa gomme tša lewa gona ka moo mošate letšatšing lona leo la lesolo. Ga go na le ntsekana ya nama yeo e yago ka lapeng. Lesolo la mohuta wo gantši le ntšhetšwa pula ge go thongwa go lema.

Ka ntle le lesolo le le ntšhwago ngwaga ka ngwaga, go no fela go e ba le masolo a mangwe ao a ntšhwago. Masolo a mangwe a ntšhetšwa dibeelwa tšeo di kago ba gona mo motseng. Gape a mangwe masolo a ka ntšhwa ge go na le tiragalo mo motseng ya go swana le ge motho goba ngwana a timetše.

Lesolo le lengwe le le lengwe ge le etšwa le ntšhwa ka fase ga taelo ya kgoši gomme le yona kgoši e laetšwe ke ngaka ya mošate. Ge

lesolo le ka tšwa ka ntle le taelo ya kgoši ke molato wo mogolo. Motho yo a ntšhitšego lesolo leo a ka bolawa goba a rakwa moo motseng wa kgoši ka gobane a tla be a dirile bohlola.

3.2.17 Dingaka tša motse

Dingaka tša motse di thuša batho mo setšhabeng ge ba tlaišwa ke malwetši a mehutahuta goba bjalo. Gomme dingaka tše tša motse, tše dingwe di kgona go fodiša malwetši a tlhago le ao a tšwelelago ka meleko. Dingaka tše dingwe tšona di kgona go foša batho ka meleko (malwetši ao a tlogo ka mokgwa wa maleatlana, go swana le lefofonyane, sefolane le letšwa). Magadima le ona a bonwa bjalo ka tše dingwe tša dilo tše mpe tše di tlogo ka dingaka tša maleatlana.

Malwetši a tlhago a go swana le mauwe, monyalo, lethakgo, bjalobjalo, ao a swarago bana, a fodišwa ka tsela ye e rilego go ya ka taelo ya ngaka ya malwetši a mohuta woo.

3.2.18 Lehlakore

Ge go bolelwa ka lehlakore, go bolelwa ka dikarolo tše pedi, e lego (a) lehlakore le (b) lehlakošana.

Lehlakore ke nama ya dikgopo tša kgomo, pudi goba nku. Di tloga thokong ya hlogo go ya moseleng. Dikgopo tša gona ke tše nne gomme ke tšona di fiwago kgoši. Taba ye ya go fa kgoši lehlakore e na le mohola wo mogolo kudu ka gobane ke tsela yeo Mopedi a laetšago tlhompho le go botegela kgoši ya gagwe ka gona. Le ge go le bjalo, ga se kgoši fela e fepšago ka mahlakore, eupša le bahloki, bahlaki, ga e šita le baeng ba mošate le bona ba fepša ka ona.

Lehlakošana le lona ke nama ya dikgopo. Lona le fapana le lehlakore ka gobane ke le lennyane ebile ke nama ya go ba le dikgopo tše tharo. Phapano ye nngwe ya lehlakošana ke gore lona le ntšhwa dikgopong tša ka mphapheng wa letsogo le lennyane. Gomme lona ke sešebo seo se fiwago borammotwana goba batseta ba mošate. Mohola wa lehlakošana ke go bontšha borammotwana tlhompho le seriti magorong a gabobona.

3.2.19 Sebeho

Sebeho ke bjala bjo bo išwago mošate go tsebiša kgoši gore morero wo o rilego wa go ama setšhaba, o tlo phethagala. Ke tsela yeo kgoši e begelwago ditaba ka gona: e ka ba tša lethabo goba manyami. Tiragalo ya sebeho ke tsela yeo ka yona go tiišetšwago go botegela kgoši. Godimo ga moo sebeho se lapološa banna bao ba dulago ba le

ka kgorong ya mošate le bafeti ba tsela. Ka fao mohola wa sebego ke go kgonthiša kgwerano magareng ga kgoši le setšhaba.

3.2.20 Mangangahlaa

Mangangahlaa ke nama yeo e tšwago selobeng sa molato wo o bego o sekwa. Nama yeo yona e bitšwa mangangahlaa e lego sešupo sa gore dikgopolo di be di išwa tlase le tletlolo nepokgolo e le go nyaka tharollo ya molato. Ka fao mohola wa mangangahlaa ke go leboga ka dijo, banna ba kgoro ba ba thušago go seka, go rera le go rulaganyetša kahlolo ya melato.

3.2.21 Nthole le nthweše

Nthole goba nthweše ke tiro ye e rilego eupša tiro ya gona ga e swane, e a fapana go ya ka nepo ye e rilego.

Nthole ke ge motho a etšwa mo a bego a dula gona a eya lefelong le le itšego. Gomme ge kgoši e mo amogela moo nageng ya yona e a mo rola. Seo e le sešupo sa gore e mo amogetše; a ka kgona go aga mo nageng ya yona. Le ge a amogetšwe, kamogelo ya gona ke ya lebakanyana ka ge go sa ile go nyakišišwa ka ga gagwe pele a ka tla a dumelelwa go dulela sa ruri. Ka boripana nthole, go ka thwe, ke go

amogelwa ga moeng gomme yona e lebane le go godiša motse le kgoši.

Nthweše ke ge motho a rakwa mo a bego a dula gona ka lebaka la go se dirišane goba go se obamele melao ya kgoši go sa lebelelwe gore mo a yago gona o ile go bolokega goba go se bolokege. Ka go realo go ka thwe nthweše ke go raka motho yo a se nago tirišano le kgoši. Seka se sa go nyatša kgoši ke go tloga, se tšwa tiragalong ya mohuta wo.

3.2.22 Go amogela

Ka setšo tiragalo ye e lebane le go amogelwa ga baeng. Pele moeng a amogelwa, go išwa madume go mongmotse goba monglapa. Madume ao a išwa mo a swanetšego go ya gona ka motseta yo a tsetelago moeng. Ke banna ba ba amogelago baeng eupša e sego basadi. Ka go realo, kamogelo ye e phethagatšwa kgorong. Moeng ge a fihla o tla kokobana kgauswi le monna yo a tlogo re ge a fihla kgorong a hwetša yena goba a le kgauswi ga gagwe. O tla dumediša ka go itsebiša. Gore a fetša madume, madume a tlo ya a be a boa ka letsogo. Ka go realo, ke gona ge moeng a amogetšwe. Gantši o fiwa bjala gore a tle a kgone go bolela nnete ya se a se tletšego ka gobane ge motho a tagilwe ga a na sephiri.

3.2.23 Go laela

Ge motho a etšwa goba a eya maeto, go na le kwano, o a laela. Eupša ge go na le ntwaga goba diphapano gona ga a laele, o a tšhaba. Ge go na le kwano, motho o tsebiša batho e sa le nako ka leeto leo a tlogo le tšea le letšatši leo go tlogo sepelwa ka lona. Ge go na le tšhoganetšo motho a ka laela ka pele a be a sepela. Ka nako ye nngwe ge go na le tšhoganetšo a ka no sepela gomme a tle a fe mabaka a go sepela a se a laela; ke go re a laela a šetše a boile mo a bego a ile gona.

Ge go na le thulano magareng ga motho yo a laelago le bao a ba laelago gona ga go bohlokwa ka gobane o tla be a utolla sephiri sa gagwe sa gore ba mo lalele mo tseleng. Ka go realo go laela ga gagwe go tla be go mo hlolela mathata a polao goba kgobatšo. Ke ka fao a go dirago sephiri. Ka go realo motho wa mohuta wo ga a laele, o a ngwega goba a tšhaba ka ge taba yeo e le sephiri.

3.2.24 Ntwa

Bophelo bja setšhaba sa Bapedi bo ithekgile kudu ka bogoši. Se bohlokwahlokwa mo ditabeng tše ke go tswala kgoši. Godimo ga moo tatelano ya bogoši, ge kgoši e šetše e robetše, ke ya go ya ka kgati. Eupša ge go ka ba le tlhakahlakano mo tshepedišong ya ditaba tše tša

ka godimo, go ba le pako ya go tswala mpherefere, yeo e fehlago marumo, yeo gantši e matlolago setšhaba ka diripa tše pedi.

Tiragalo ye nngwe ye kgolokgolo yeo e tsošago ntwā mo bogošing ke ya ge kgoši e ka hlokofala yoo a lebanego ke bogoši e sa le ngwana. Ka setlwaedi ge kgoši e robetše, rangwane ya bana ke yena a tšwago a swere bogoši bjoo gomme yoo bo mo lebanego a sa gola. Nakong yeo rangwane ya bana ke yena a amogelago dibego le mahlakore ao a tšwago setšhabeng. Gomme ka nako yeo o ba le banna ba kgoro bao a sepelago le bona mo gongwe le mo gongwe mo a yago gona, ebile go lewa le tša mosego. Gona go ja mo, go na le go tliša thulano ya go lebana le tšhollo ya madi. Taba yeo e bolela gore ge ngwana yola a godile bjale a swanetše go tšea bogoši bjola bja gabo, rangwane wa gagwe o thoma go gana ka bjona. Yona nakong yeo, bale a bego a dula le bona gape a eja le bona, le bona ba thoma go thekgana le yena ka lebaka la gore ba ka tla ba lahlegelwa ke dijo le dibaka tše botse. Ka fao, ke gona ge mpherefere o thomile. Setšhaba se matloga ka bogare, gomme go ba le bao ba ratago bogoši bo boela ka gabobjona mola ba bangwe bona, ka lebaka la go ja, ba thušana le rangwane ya bana. Ba bile ba gatelela gore le yena ga bo mo rone ke bja mogolwagwe ka madi. Ge seemo se šetše se le ka tsela yeo, napile go tsoga marumo magareng ga setšhaba.

Ge mohumagadi a no belega thari ya basetsana fela go fihlela kgoši a robala, le gona go ka tliša marumo setšhabeng le kgakanego gagologolo ge go ka ba le dithulano goba gwa se be le yo a swanetšego go tsenela mmagosetšhaba, ka kholofelo ya gore mohlomongwe yena a ka mmelegiša thari ye kgolo. Tlhakatlhakano le marumo setšhabeng, ge go šetše go le ka tsela yeo, gantši di hlolwa ke bana ba kgoši ba bašemane ba malapa a lerato. Yo e lego yo bogale gona moo magareng ga bona, o no tsupologa a hlohleletša setšhaba ka gore le yena ke kgoši. Ka lebaka la bogale le bošoro bja gagwe, seripa se sengwe sa setšhaba sa nape sa mo thekga. Ka go realo, go baka fao ke gona ge go dira gore mpherefere o golele pele le pele.

Ye nngwe gape yeo e dirago ntwā setšhabeng ke go tswalwa ga hlaba. Ge setšhaba se ka nyala timamollo goba go bea kgoši, gomme ka morago ga lebaka le letelele, gwa lemogwa gore ke hlaba, ntwā ya gona ge e tsupologa, e ba bjalo ka sedingwadingwane.

Ge kgoši e agelane le ye nngwe gantši go ba le mellwane yeo e ba kgaoganyago. Bjalo ka baagišane, ba gapeletšega gore ba hlomphe mellwane yeo ya bona ka tshwanelo ka gobane ge go ka se be bjalo go ka hlolega bothata.

Ge go thalwa mellwane yeo, go a direga gore o hwetše kgoši ye nngwe naga ya yona e le ye kgolo go feta ya dinaga tša tše dingwe dikgoši. Taba yeo gape e ka ama le bogolo bja setšhaba. Ka go realo go ka hlolega gore kgoši ye e nago le setšhaba se segolo e tsogele tše dingwe maatla ge go ka ba le moya wa megabaru. Bogarigari bjoo, gantši, bo dira gore kgoši ye bjalo e nyatše peakanyo yeo ya peleng ya mellwane ka nepo ya go metša setšhaba sa kgoši yeo ya naga ye nnyane. Bjalo ka gore kgoši yeo le setšhaba ba ka se amogele tiragalo yeo ya go thopelwa naga le setšhaba, go fele go e ba thulano ka tsela ya marumo. Ke ka fao ntwā e phulegago ka gona ka ona mabaka ao.

3.2.25 Lehu

Ge lehu le yo hlalošwa, le yo arolwa ka magoro a mane, gomme ona a tlo amana le lehu la (a) kgoši, (b) ngaka/ mohumi, (c) motho fela le (d) ngwana ka lebaka la gore tshepedišo ya dipoloko tša gona e a fapana.

(a) Lehu la kgoši

Lehu la kgoši ga le swane le mahu a mangwe ka gobane lona ke la motho yo mogolo yo a nago le seriti le maemo ao a rilego setšhabeng. Ke ka fao a rego ge a hlokofetše go thwego mabu a utswitšwe goba dithaga di lla mošogošogo. Mmolelwana woo o gatelela bohlokwa bja lehu la kgoši setšhabeng bjalo ka moetapele wa setšhaba. O

swantšhwa le lefase ka moka (mobu) le tahlego (go lla) go balatedi (dithaga) ba gagwe. Ka fao ke modingwana wa lefase le, ga a kaakwe ke motho.

Ge tiragalo yeo e hlagile, madulaphate, e lego banyanana ba kgoši ke bona batho ba mathomo bao ba swanetšego go tseba ka lehu leo la kgoši, ka ntle le moapei wa gagwe. Ka setšo sa Bapedi, pele ga ge setšhaba se ka tseba ka tiragalo ye, go nyakwa yena moapei yoo wa kgoši ka sephiri, gomme ge a hweditšwe o hlabja ka lerumo a hwa. Moapei yoo o fetoga mosamelo wa gagwe letšatšing leo a bolokwago ka lona. Ge tiragalo yeo e phethagadišwe, ke gona bjale setšhaba, magoro a mangwe le magoši a dilete tše dingwe a kago tsebišwa gore mabu a utswitšwe.

Ka morago ga fao go tšwelwa pele ka dipeakanyo tša poloko. Nakong yeo ya dithulaganyo go hlabja kgomo le ge e ka ba pudi ya go hloboša kgoši. Ge go dirwa bjalo ke go re bakgomana ba mošate ge ba eya tlase le tletlolo ka dipeakanyo tšeo tša poloko ya kgoši ba se bolawe ka tlala. Godimo ga moo go hlabja le kgomo ye nngwe ya go bitšwa ya mogogwa. Kgomo ya mogogwa yona ke ye bohlokwa kudu ka gobane mokgopha wa yona o phetha mošomo wa go phuthela setopo sa kgoši ge se bolokwa.

Ka setlwaedi sa setšo sa Bapedi, kgoši e bolokwa ka lešakeng la dikgomo ka sephiri. Lefelo leo le bitšwa tlawe. Bohlokwa bjo bogolo bja go boloka kgoši ka lešakeng ke gore e kgone go diša motse le lešaka la gagwe gabotse gammogo le lona lapa la gagwe. Gape se sengwe ka taba yeo ke gore ge ba kgoro ya mošate ba nyaka go dira se sengwe le se sengwe ka nako ye nngwe le ye nngwe, go se be seo se ba šitišago ka ge kgoši e tla be e le kgauswi le bona ge ba rata go phethagatša moletlo wa diphaso.

Tabakgolo malebana le tše dingwe tša bophelo bja mošate ke diphaso. Diphaso tše o tšona go na le nako ye nngwe ya gore di dirwe ka sephiri moo go sego gwa swanela gore motho mang le mang a ka lemoga ntle le bao e lego madi a ka mošate. Eupša le ge go le bjalo go na le nako ye nngwe yeo go gapeletšegago gore setšhaba se tsebe ge go phaswa kgoši. Taba ya mohuta wo e dirwa ge go ntšhwa koma goba ge go nyalwa mmagosetšhaba, gammogo le ge go kgopelwa pula.

Ge bjale kgoši e šetše e bolokilwe, malapa a mošate le setšhaba ka moka se ba mo seswiswing lebaka la ngwaga. Nakong yeo, basadi ba apara diaparo tše ntsho gomme banna bona (ka selehono) ba apešwa lešelana le lesonyana mo letsogong le le tshadi la heme e le seka sa go bontšha gore ba a ilela. Lebaka leo la seila sa kgoši ga go letšwe moropa goba go ntšha koma goba moletlo wo mongwe wo o rilego.

Taba yeo e ama le dikgoši tše dingwe tša kgauswi. Ge kilelo ya mohuta wo e ka se latelwe, gomme gwa ba le kgoši yeo e kago ntšha koma goba gwa letšwa moropa le ditiragalo tše dingwe tša mohuta woo tša lethabo, gona go tla ba e le gona go fehla marumo.

Thoto ya bogoši bjalo ka pheta ya thaga, sefoka le lethebo la bogoši, di bolokwa gabotse ka lapeng la mmagosetšhaba. Gomme tšona di fiwa yo a tlogo ba a swanetše mohumagadi, go sa lebeletšwe yoo e tlogo ba kgoši ya setšhaba go ya ka ditlwaelo tša setšo. Gantši yoo a swarelago timamollo ge ngwana a sa gola goba a sa tšwe a belegwa ke monyanana wa kgoši, e lego rangwane wa bana. Mabakeng a mangwe, bjalo ka rangwane wa bana, ke yena yoo setšhaba se mo dumelelago gore a gatelane dikobo le mmagosetšhaba.

Rangwane yoo wa bana yena o swarela bana bao ba mogolwagwe bogoši bjoo go fihlela yo bo mo lebanego a e ba gona. Letšatšing leo yoo bo mo swanetšego a bo fiwago, go ba le monyanya wo mogolo, gomme gwa be gwa tla le magoši a dilete tše dingwe go tla go hlatsela tiragalo yeo.

(b) Lehu la ngaka/ mohumi

Ngaka goba mohumi ge a hlokofetše le yena ga a no bolokwa mo gongwe le mo gongwe go swana le motho fela. Gantši o bolokwa ka

lešakeng la dikgomo bjalo ka kgoši ka gobane le yena ke motsebalegi setšhabeng. Gape a ka bolokwa ka segotlong goba ka mafuri a lapa.

Go ya ka tumelo le tshepedišo ya setšo sa Bapedi, ge a bolokilwe ka gae ke gona a tlogo kgona go hlokomela le go diša dithoto tša gagwe ka tshwanelo. Yena ga a bolokwe sephiring go swana le ka fao kgoši e bolokwago ka gona.

Bjalo ka ge ka setlwaedi ngaka goba mohumi a e ba le malapa a mantši, letšatšing la poloko ya gagwe ditseka tša gagwe di tšwa ka lapeng le legolo. Go hlabja kgomo ya mogogwa yeo mokgopha wa yona setopo sa gagwe se tlogo phuthelwa ka wona ge a bolokwa. Phapano ye e lego gona ge go bapetšwa le poloko ya kgoši ke gore yena ga a sametšwe mosamelo ge a bolokwa. Kwano ye e tšwelelago magareng ga ditiragalo tše pedi tšeo ke ya gore ge a hlokofetše go hlabja le kgomo ya hloboša go swana le kgoši. Yona e no ba ya go fepa batho bao ba tlilego polokong, gomme mokgopha wa yona ga o na mohola wo kaalo ntle le ge o ka šomišwa go tla go dira dintepa, marala goba mathebo.

Go swana le kgoši ge e hlokofetše, basadi ba gagwe le bona ba apara diaparo tše ntsho ngwaga ka moka go fihlela nako ya dikapolo. Setšhaba sona ga se be seileng go swana le ge go hlokofetše kgoši.

Ngaka ga e robale le bongaka bja yona. Ngwana yo a bego a botega ebile a sepela le yona ge a eya kua le kua le yona ke yena a tlogo šala a tšwela pele le morero woo. Ngwana wa mohuta woo o kgethwa ka tlhokomelo ye kgolo baneng ba bangwe. O swanetše go ba le kwelobohloko, lerato le sephiri ebile o swanetše go ba le bohlale le go fiwa tsebo ya dihlare tšeo tša tatagwe ke badimo.

Ge e le ngwana wa mohumi le yena go swana le ngwana wa ngaka o swanetše go ba le maitemogelo le bokgoni bja go tseba tšeo tatagwe a bego a thuša setšhaba ka tšona. Gomme ge e le kgwebo/ leruo a be le lerato le šedi go tšona.

(c) Lehu la motho fela

Lehu la motho fela lona le fapana le la kgoši, ngaka goba mohumi. Le ge go le bjalo, o fiwa tlhomphe yeo e mo lebanego. Yena ge a hlokofetše a ka bolokwa ka mafuri goba fao go robotšwago motho mang le mang go ya ka kwano ya ba lapa. Bjalo ka motho le yena o a hlobošwa, le ge e le gore go fapana le ka tsela yeo kgoši, ngaka goba mohumi a hlobošwago ka yona ka ge bona e le batho ba maemo ao a rilego setšhabeng.

Moila wa motho fela le wona, go ya ka setšo, o tšea ngwaga ka moka go swana le wa kgoši, ngaka le mohumi magareng ga ba lapa. Mosadi wa gona o apara diaparo tše ntsho go fihlela nako yeo e beilwego. Ngwana wa mafelelo o ilela go swana le mmagobona ngwaga ka moka. Godimo ga moo, ke ngwana wa pele le wa bobedi gammogo le rakgadi, rangwane le ramogolo ba ba rwalelago tatagobona seriri dikgwedi tše lesomepedi. Ge e le mošemane wa pele le wa mafelelo ga ba kotwe dihlogo gomme ba apešwa mašelana a masonryana mo letsogong la ntsogošo la hempe mola rangwane goba ramogolo wa bona go bona go eba lešela le leso la go dikologa mo letsogong la ngele ngwaga ka moka. Ge e le mosetsana e ka ba wa pele goba wa mafelelo gammogo le rakgadi wa bona, mmamogolo goba mmangwane wa bona le bona ba rwešwa mohlologadi yoo seriri tekanyo ya ngwaga ka moka. Ka sebjalebjae ba apara diferesekele tše ntsho tša go laetša gore le bona ba a ilela goba ba sa le sellong sa mohu wa gabobona mola kgale gona kgadi, mmamogolo goba mmangwane bona ba be ba apara diaparo tše ntsho eupša ba sa tlemelele sekopo go swana le mohlologadi.

Mosadi yo wa mohlologadi, ge a le seswiswing, o swanetše go ilelwa go fihlela a fetša nako ya gagwe ka moka yeo e lego ya ngwaga. Ge moila woo o ka se latelwe ka tshwanelo, ka tumelo ya setšo, monna yoo a kago tsena ntlong le yena ga a phele nako ye telele ka gobane o tla be a tšere makgoma. Mosadi yoo wa mohlologadi o hlokomelwa ke

kgoro ya gabomonna wa gagwe. Letšatšing la dikapolo o šupša mohlokamedi wa gagwe. E ka se be mogolwagomohu ka lebaka la gore setšo ga se dumele bjalo ka lebaka la gore motho yoo o swanetše go hlokomela ke rangwane wa bana ba gagwe le ge e ka ba yo mongwe wa leloko.

(d) Lehu la ngwana

Lehu la ngwana lona le fapana le la batho ba bagolo. Phapano yeo e lebane le gore ge le hlolegile ga le kwagatšwe motseng bjalo ka magoro ao a boletšwego ka godimo. Ngwana ga a bolokwe kae kapa kae ntle le ka ntlong goba mathuding a ngwako ka mafuri. Molete wa lebitla ga o iše fase go ya kae. Lebaka le legolo ke gore ge go ka ba bjalo gona go tla ra gore mmagongwana yoo a se hlwe a belega gape. Ke ka fao gantši molete wa gona o ka bago dikgato tše pedi le seripa goba bjalo.

Ngwana o bolokwa ke ba leloko fela, ka fase ga taolo ya kgadi. Morago ga fao lefelwana leo le a ritelwa ebile la be la kgopša ka boloko.

Moila wa mmagongwana ga o swane le wa ge a iletše monna wa gagwe. Mmagolesea o dirwa seubo mo phogong gomme (ka sebjalebja) a be a apara le ferese kote ye ntsho. Seswiswi sa gona ke

sa tekano ya dikgwedi tše di seelago fela go fapana le ge go ilelwa motho yo mogolo. Ge seswiswi seo se fedile, go šomišwa dihlare pele ga ge ba (mosadi yoo le motsenelwa) tlo hlakanela dikobo. Letšatšing leo la go apola mosadi yoo, go tla ba leloko fela moletlong woo.

3.2.26 Merero ye mengwe yeo e lebanego le setšo

Go yo thongwa ka go bolela ka dibešo tše pedi, e lego sebešo sa banna le sa basadi.

Sebešo sa banna se hlaloša kgorong ya banna yeo go dulago banna gona, gomme ba ruta bašemane melao, dinonwane, histori, dithai le ditiragalo tše dingwe tša setšo. Lefelo leo gape le diretšwe go rera le melato ye mengwe ya selapa pele ga ge e ka išwa go ramotwana goba gona go išwa ka mošate. Godimo ga moo, mo kgorong go bešwa dinama ka gobane gantši sešeba sa monna se bešwa kgorong e sego ka moraleng.

Ka go realo sebešo sa banna se diretšwe go sepediša merero ye e rilego ya banna le bašemane. Mohlala, ge mošemane a bolaile nonyana goba phoofolo e fiwa tatagwe goba monna wa kgoro, gomme ya bešwa fao sebešong. Ge e budule mošemane yo bjalo o segelwa hlogwana gore a šebe ka yona.

Ka lehlakoreng le lengwe ge go bolelwa ka sebešo sa ka moraleng go šupša sebešo sa basadi. Ke lefelo le basadi le bona ba phethago mediro ya bona ya basadi. Ke fao basadi ba apeago magobe, merogo, mabjala, ga ešita le mehuta ye mengwe ya dijo. Lefelo le le lona, bakgekolo ba ruta bana ba bona ba basetsana melao, dinonwane, dithai, direto le mehuta ye mengwe ya dikanegelo le ditaodišo. Ka fao, lefelo le lona le bohlokwa bophelong bja mosadi wa Mopedi.

Lenala goba powalenala ke sebjana seo se dirilwego ka bjang bja tatase le bja monatši. Sebopego sa lona se bjalo ka sešego sa go bolokela mabele le ge e le gore lona ke le lennyane kudu. Badiši le batsomi ba le šomiša go ga meetse ge ba le madišong ba dišitše dihuswane. Gantši ge ba swerwe ke lenyora, o tee goba ba babedi ba ya nokeng go ga meetse ka lona. Ba nwa meetse ka lona ka go šielana. Tiragalo ya mohuta wo ke seka sa go laetša tirišano bjalo ka badiši/batsomi.

Mogopo ke sebjana se bohlokwa sa go jela mo bophelong bja Mopedi. O betlilwe ka kota ya morula goba mosehla. O šomišwa gagolo go solela dijo. O kgona go boloka dijo (bogobe) ka gore ga di hleme ge di boloketšwe ka fao. O hlwekišwa ka meetse le mogohlo. Mehlang ya kgale o be o šomišwa kudu ke mathumaša ge a be a šilela dikoma.

Se sengwe sa dibjana tša setšo ke legapa. Le lona le dirišwa go ga meetse le go bolokela maswi (maswi a themišetšwa ka go lona). Godimo ga moo bjala bja hlama le bjona bo bedišetšwa le go lotwa ka go lona. Go sa na le mohola wo mongwe wa legapa wa go bolokela peu ka go lona gore e se senywe ke diji.

Leselo le dirwa ka bjang bja motolo goba mathathane. Bjang bjoo bo logwa ka dikgabane tša mogoto le modula goba lebabi. Mošomo wo mogolo wa leselo ke go fefera goba go hlokola mabele, dinawa, ditlhodi ge di se tša hlweka gabotse nakong ya go ološa.

Mothoto ke setlabelo se sengwe sa setšo. Le wona ge o logwa, go šomišwa bjang bja motolo, dikgabane tša moretlwa, mogaba, lebabi le mogoto. Bjang bjo bongwe bjoo bo dirišwago go loga mothoto ke bja mathathane. Ka fao ge, mothoto ke sebjana se bohlokwahlokwa sa go tšhela bupi le mabele ge go šilwa ka dinaleng.

Lefehlo, lehuduo le leho ke dibjana tšeo di šomišwago go apea bogobe (le mehutana ye mengwe ya dijo). Legatong la dibjana tše pedi tšeo (lehuduo le leho) go tlo hlalošwa lefehlo gomme tlhalošo yeo ya emela le dibjana tšeo. Lefehlo ke la go fehla ge pitša e bela, gomme le dirwa ka phata ya mohlare wa morobe le mohlware. Lefehlo le babolwa ka

mollo gomme la fatelwa ka lešakeng la dikgomo nako ye telele pele le tlo betlwa gabotse.

Mokgopha wa pudi (le ge e le wa nku) o dirišwa gagolo go dira ditheto tša basadi. Ge ba tlo o šoga, o a kolobišwa, ka morago ga fao gwa šomišwa sekgopha sa hlaba go tloša tšhila le dinamana tšeo di šaletšego ge go be go buiwa pudi yeo. Go tšwela pele o a šogwa gomme wa tlokwa ka bothakga. Ge go fedile o a segwa wa be wa kgabišwa le ka dipheta. Le ge go le bjalo, ga se monna yo mongwe le yo mongwe yoo a ka kgonago go sega dithetho. Mosadi wa sethakga o thuša go follela dipheta ka mathokong a thetho. Godimo ga moo ka mokgopha woo wa pudi go dirwa thari le makgeswana a bašemane.

Ge e le mokgopha wa kgomo ka wona go dirwa mathebo, marala le dintepa tša basadi. Mošomo wa marala ke go tlema dikgomo ge go yo lengwa, goba ge di gangwa.

3.3 KAKARETŠO

Go ka akaretšwa ka go re tlhalošo ya dikgopolo tše tša setšo e bohlokwa nyakišišong ye ka gobane e lebane le go kgonthišiša ditaba tšeo Matsepe a ngwadilego ka tšona ge e le seipone sa mabaka sa ditiragalo tša mehla ye e fetilego ya bogologolo.

KGAOLO YA BONE

4.1 DITIRAGALO LE DITIRO

4.2 MATSENO

Ditiragalo tše mongwadi yo mongwe le yo mongwe a di ngwadilego mo dipukung tša gagwe ke tše a itemogetšego tšona, ke go re, tše a di bonego, a di kwelego ge di bolelwa ke ba bangwe, bjalobjalo. Tšona e ka ba (a) tša nnete (ka gobane bohlatse bja go tiiša nnete bo gona), (b) di ka swana / kwana le tša nnete (bohlatse bja go tiiša nnete ga bo gona), goba (c) di ka se be le nnete, go swana le lefodi (moanegwa wa nonwane) ge le bolela.

Taba ke gore ga go na nnete ya gore tše Matsepe a di ngwadilego ke tša nnete na. Le ge a hlalošetša babadi ba gagwe kopano ya Maburu le boLeilane, ga go na bohlatse bjo e lego mangwalo goba polelo ya batho ya go tiiša tiragalo yeo – gagolo ge e le kopano ya Maburu le boLeilane le Maphuthe. Fela go tsebja gore nako yeo ya go kopana Maburu le Bapedi – ke taba ya nnete, ke go re ye go nago le nnetennete ka ga yona.

Ke ka lebaka leo ditiragalo di tlogo hlopšha ka dihlogo tše pedi, e lego (a) tša boikgopolelo tša go swana / kwana le nnete, le (b) tša boikgopolelo tša makalo (go se kwane le nnete).

4.3 Ditiragalo tša boikgopolelo tša go swana/ kwana le nnete le tša boikgopolelo tša makalo

Ditiragalo tše tša boikgopolelo tša go swana le tša nnete le tša boikgopolelo tša makalo di yo hlalošwa ka dikaralo tše pedi. Ge di yo hlalošwa go yo thongwa ka tša boikgopolelo tša go swana/ kwana le tša nnete, gomme ka morago ga fao gwa tšwela pele ka tlhalošo ya tša boikgopolelo tše o ka rego ke tša makalo.

4.3.1 Ditiragalo tša boikgopolelo tša go swana/ kwana le nnete

4.3.1.1 Komelelo

Komelelo ye kgolo yeo e bego e aparetše naga ya Bopedi moo dinoka le matamo a bego a palegile manga e bile le ditlamorago tše šoro go tše dingwe tša dihuswane. Bontši bja dikgomo di be di kgwelekgwehla ebile ka gobane di be di sa je selo. Ge di sepela di be di hlahla / goga

maoto, gomme di nyaka tlhokomelo ya badišana ya maleba, ya gore ge ba di gapa ba se di kitimiše.

4.3.1.2 Bašemane

Bašemane ba ile ge ba gapa dikgomo, ye nngwe ya tšona ya no phuhlama. Gomme yona e rile go wa, ya se hlwe e kgona le go tsoga, ka gobane e be e duša ebile e le kgauswi le go lahla namane.

4.3.1.3 Leilane o a tsebišwa

Ka ge e be e sa kgone go itsoša, bašemane ba ile ba ya ka gae go ya go tsebiša Leilane. Yena o biditše banna ba gabo go yo hlakodiša kgomo yeo.

4.3.1.4 E a fofotšwa

Go fihleng ga bona ba hweditše go se ka mo ba ka thušago/dirago ka gona ntle le go e fofotša. Manong le ona a be a šetše a e huhumetše ka fase.

4.3.1.5 Go tswia/ bua

Ka ntle le go senya nako, Leilane le banna ba gabo le badiši ba ile ba nape ba thušana go tswia kgomo yeo. Nakong ya ge ba e bua Leilane o be a hlakahlakane ka gobane a be a rata kgomo yeo ya gagwe kudu.

4.3.1.6 Serapolotšwana

Ge ba šetše ba e bua, ba hweditše serapolotšwana seo se bego se bonagala e tlo ba kgomo ya mmakgonthe.

4.3.1.7 Kgorong

Seo se dirile gore Leilane a gapeletšege gore le sona a se tšee a ye go se ja gae. O se apeile kgorong, fao go bego go apeilwe le ditshwarelela tša banna ba gabo.

4.3.1.8 Ka lapeng

Ge se šetše se budule, o ile le sona ka lapeng, gomme a kgopela mosadi wa gagwe gore a mo fe bogobe.

4.3.1.9 Mohlatša o a bethwa

Mosadi wa gagwe, e lego Mohlatša, o ile a makala kudu ge Leilane a mo hlalošetša gore o tlo šeba ka (nama ya) serapolotšwana. Morago

ga lebakanyana ke ge Mohlatša a thoma go hlatša. Ge Leilane a bona mosadi a hlatša, a tlalwa ke pelo gomme a nape a (thoma go) mo gitla ka molamo mo nkego o lwa le monna wa go swana le yena go fihlela ebile (Mohlatša) a tšhabela ga gabo.

4.3.1.10 O tšhabela ga gabo

Le ge Mohlatša a ile a tšhabela ga gabo Leilane o ile a no mo latelela.

4.3.1.11 Morara le yena o a bethwa.

Le ge Mohlatša a ile a ya fao ga gabo, Leilane o ile a mo šala morago

moo a rilego ge a fihla a mmetha gammogo le mogogadi wa gagwe, e lego Morara.

4.3.1.12 Poledišano le bomorwarragoLeilane

Morara o ile a ikopanya le bomorwarragoLeilane go boledišana ka tiragalo yeo. Le ge ba ile ba boledišana ka selapa, Leilane o ile a bona bokaone e le ge go ka iwa mošate ka gobane a bona bomorwarragwe o ka re ba eme le mogwegadi.

4.3.1.13 Leilane o a begwa

Morara o ile a ya mošate wa Kgoši Lefehlo fao a go bega Leilane. Ge ba le moo kgorong, Leilane o ile a makatša banna ba kgoro ge ba re a lefe melato yeo ya gagwe ka dikgomo tše nne gomme a re go bona, ba mo lokolle go ya go di gapa ka ntle ga go mo senyetša nako.

4.3.1.14 Kgorong ya Kgoši Lefehlo

Dikgomo tše di ile go fihla, Kgoši Lefehlo a laela batseta ba gagwe gore ba di hlabe ka moka gomme go se ntšhwe le lehlakore. Seo sa go nape se tlabo kudu ke ge basadi le bona ba ile ba bitšwa moo kgorong go tla go ja monyanya woo wa dinama.

4.3.1.15 Leilane o a ngwega

Yona nakong yeo, Leilane o ile a nape a timelela. Yena o ngwegetše ga Kgoši Nthumule. Gomme seo sa go makatša banna ba mošate wa Kgoši Nthumule, ke ge a be a no be a nnoši, godimo ga moo ebile a re (go bona), 'Kgoši Lefehlo o re Kgoši Nthumule o sa tlile go mo tshelologa' (letlakala 31).

4.3.1.16 Maphuthe le Kgoši Nthumule

Ge Leilane a le fao kgorong ya Nthumule, Maphuthe o ile a ithaopa go mo hlokomela. Le ge go le bjalo, Kgoši Nthumule ga a ka a lokologa ka ge bobedi bja bona a be a sa ba tshepe.

4.3.1.17 Leilane le Kgoši Nthumule

Kgoši Nthumule o letše a dutše moo kgorong le Leilane gomme ba le ba babedi. Eupša sa go makatša, ke ge Kgoši a ile a swarwa ke sekatapowana gomme ya re ge a phakgama a hwetša Leilane a tšhabile, ebile le banna bao ba bego ba letše moo kgorong le bona ba se ba mmona ge Maphuthe a mo tšhabiša.

4.3.1.18 Dingaka tša motse

Tiragalong yeo, Kgoši Nthumule o beditše mangaka a motse ka moka go tla go laola gore Leilane a ka be a ile kae. Magareng ga mangaka ao a motse go be go na le yo e lego sedupe. Yena ge a bina, o be a bina a šupa dithabeng a re Leilane o ka molapong.

4.3.1.19 Barongwa ba Kgoši Lefehlo

Ge ba sa le semakeng sa magokobu ao a sa tšwa go subelela le ditaola tšela a di meditšego, ke ge go tsena barongwa ba Kgoši

Lefehlo. Polelo yeo ba e fihlišitšego go Kgoši Nthumule ke ya go re Kgoši Lefehlo o re ba mo thwanthwaletše. Polelo yeo e ile ya dira gore Kgoši Nthumule a gakanege kudu.

4.3.1.20 Dintwa

Bohwirihwiri bja Leilane le Maphuthe bo ile bja dira gore magoši a mabedi ao a tsogelane maatla kudu mo Lefehlo a go fetša a laleditše magoši a mangwe gore a tle a bone ge mpšhe e tima mollo.

Go ile gwa ba bjalo, gwa lla diphala, gomme ntwaga magareng ga madira a magoši a mabedi ao ya ba gona ge e thomile. Ntwaga ya gona e be e le ye e hlomolago pelo. Madira a gona a ile a hlwa a išana tlase le tletlolo mosegare ka moka, eupša gwa se be le bao ba fenyago go fihlela ge a namolwa ke letšatši ge le re sefate.

Ka nako ya ge ba gomela gae, go be go se yo a kgotsofetšego ka gobane go be go se yo a fentšwego. Eupša ge e le magoši ao a bego a etile madira ao pele, ona a be a thabile kudu ka ge a be a kwane ka gore go se be yo a fenywago. Morago ga ge madira ao a palelane moo ntweng ya bona ka mokgwa woo, ebile go tsebja gabotsebotse gore Nthumule o ile a gana go ilela rragoLefehlo mola magoši ka moka a ile

a mo ilela, efela sa go makatša ya ba ge magoši a mabedi ao bjale o ka re ke monwana le lenala.

4.3.1.21 Monyanya wa go phasa badimo

Ge Lefehlo le Nthumule o ka re bjale ba nošana meetse ka poalenala, ba ile ba thoma go rera monyanya wa go phuphutha go badimo ba gabobona ka madi ao tšhologilego ge madira a bona a be a hlabana. Ba ile ba kwana ka gore ba tla dira morero woo mo moeding wo madira a bona a go hlabana a be a bolayanela gona. Gomme seo sa go makatša letšatšing leo la mokete woo ke ge Lefehlo a ile a re o nyaka mahlakore a dikgomo tšeo tša go hlabja go Nthumule mola mohlang madira a gagwe le a Nthumule a elwa go se gwa ba le yo wa go fenyā. Go be go makatša kudu gore magoši a mabedi ao a ka se tšhelane phori mahlong bjang ka gobane letšatši leo la monyanya woo Nthumule o be a utile sehlopha sa madira ao a bego a dišitše goba a beile Lefehlo leihlo. Taba ye nngwe gape ya go makatša ke gore ge Nthumule a be a bitšwa go tla go thušana le Lefehlo ka go rerišana melato o be a sa hlwe a etla, gomme a no laelela barwarragwe mola yena (Lefehlo) a be a etla. Gore seemo sa ditaba se thoma go ba ka tsela yeo; magoši a mabedi ao a ile a nape a thoma go gerulana gape. Ge go šetše go le bjalo, magoši a mabedi ao e ile ya ba thaba ye le ye

poopedi di bopelane, gomme mafelelong ya ba gona ge sekgotse se fedile.

4.3.1.22 Lefehlo o fenya Nthumule

Gore Lefehlo a tle a fenye Nthumule ke nako ye Nthumule a romela barongwa ba gagwe go yena (Lefehlo) go re ba mmotše gore magama le dikgogonokana tša gagwe di bolawa ke tlala. Taba ye e ile ya befediša banna ba kgoro ya Kgoši Lefehlo moo yo mongwe wa bona e lego Phethedi, a ilego a fetola barongwa bao ba Nthumule ka go re ba mmotše gore a hwe le dithuru tšeo tša gagwe. Phethedi e be e le ngaka ya kgale ya marumo, gomme seo se dira Lefehlo gore a dule ka go iketla. Ntle le fao Phethedi o ile a ba laela gore ba šoge thari ka ge ngwana a tlile go belegwa. Le ge go le bjalo, ba bangwe ba banna, ka mokgwa wo ba bego ba befeše ka gona, ba be ba bile ba phankganya le diatla. Phethedi yena o sepetše le basadi bao ba rilego ge ba fihla go Nthumule ba bina koša yeo lerole la yona le ilego la mo kgohlodiša (Nthumule) morago ga fao Phethedi a mo swara ka letsogo, gomme ba sepela le yena ya nape ya ba gona ge Kgoši Lefehlo a mo fentše. Ge a šetše a le fao ga Lefehlo, banna ba gona ba ile ba re go yena (Nthumule) a ba fe Leilane. Efela yena o ile a fetola ka la go re ga a tsebe mo a lego ntshe.

4.3.1.23 Tshehlwana o hlola bogoši bja gagwe

Gore Nthumule a ineela go Lefehlo, ke ge morwarragwe Tshehlwana a letša phalafala, gomme mphato wa gagwe le wo o latelago ba laelwa go emela ka thoko. Ka morago ga fao ke ge a reta ebile a šupa le bohlabatšatši, ya re ge a fetša ba nape ba sepela go yo thoma bogoši bjo bongwe moo. Ba ile ba hwetša lefelo le lebotse la go alega la molala, gomme ngaka ya bona ya lefokela ka mefokelo. Ge go šetše go foketšwe ka wona mokgwa woo, gwa dirwa mešašana gape le ngwako wa Kgoši Tshehlwana. Efela sa go makatša, ke gore ge go be go dirwa mešašana yeo ka moka ke ge Leilane le Maphuthe le bona ba le gona. Go se kae ge ba le moo lefelong leo, ba welwa ke batho bao ba bego ba ba nagenela gore ke manaba a bona.

4.3.1.24 BoLeilane ba kopana le Maburu

Batho bao ba go tla moo lefelong leo e be e le bao boLeilane le Maphuthe ba tlwaetšego mekgwa ya bona. Gomme e ile ya re ge ba šetše ba gahlane le bona, seo sa go ba tlabane ke ge yo mongwe wa bona a bitša Maphuthe ka leina. Bona ba be ba sepela ka dipitsi. Bjale ge ba šetše ba tsebane ka metsebano yeo le Bathobašweu bao, Maphuthe a ba kgopela gore ba ye go tseba kgoši ya bona e lego Tshehlwana. Eupša ge e le banna bao ba bego ba romilwe le Maphuthe bona ba be ba roromela kudu. Le ge go le bjalo kgwerano

yeo e ile ya ba ya bophelo bja khutšo go ya ka fao ngaka ya bona e bego e šetše e laotše ka gona.

4.3.1.25 Leilane le Maphuthe ba fapana ka dikgopolo

Ge Nthumule le Lefehlo ba nošana madi ka lenakana semaka ke gore Leilane o be a ekwa bose o ka re ke morwana a bolaile none. Go tsatsanka moo ke ka gobane a be a duma madira a Nthumule a feny a Lefehlo mola Maphuthe yena a be a rata madira a Lefehlo a ka feny a Nthumule. Bagarigari bao ba be ba na le dinepo tša go se swane tša go thulana ka gobane bobedi ba sa kwane le magoši a bona. Seo se ile sa dira gore Leilane a age moya wo o sego wa loka mo kgopolong ya gagwe. O ile a bona se sekaone e le gore a bolaye Maphuthe.

4.3.1.26 Tlala

Tlala e be e iphele maatla ka malapeng a bagwere ba babedi bao. Gomme, ba bona bokaone e le go sepetša bofora bja ditaola go mafelo ao ba sa ba tsebego.

4.3.1.27 Bagwera ba babedi ba iphediša

Banna bao ba babedi, yo mongwe wa bona o ile a itira mongake gape le go ba mong wa ditaola mola yo mongwe yena e bile morwadi wa dithebela. Bofora bjoo e be e le maano a gore ba kgone go fepa malapa a bona ao a bego a le ka gare ga tlala ye kgolokgolo.

4.3.1.28 Go topa khudu.

Ge ba šetše ba feditše ka maano ao a bona, ba ile ba nape ba tšwa ka difate. Gomme ya re ge ba le fao leetong la bona ba topa khudu.

4.3.1.29 Ba fihla go mookamedi wa motse/ kgoši

Bagwera bao ba babedi ba tsenetše motseng wa mookamedi wa motse. Yena o ba kgopetše sebego, efela ka ge ba be ba ithweša ka letolo ba ile ba se kgone go ntšha sebego seo. Eupša le ge go le bjalo, ba ile ba mo kgopela gore ba mo laole ka ntle ga tefo. Kgoši o dumelelane le bona, gomme ge ba šetše ba feditše go mo laola, ba mo fa methuši gape ba ile ba fokela le motse woo wa gagwe. Ge ba dirile tšeo ka moka, a ba laela gore ba ka sepela le motse ka moka, gomme ba tšwela pele le morero wa bona wa go thuša batho bao ba ka go ba ba na le matshwenyego.

4.3.1.30 Ba laola

Morago ga moo banna ba babedi bao ba ile ba gorogela motseng wa monna yo mongwe moo a go ba kgopela gore ba mo laole. Ba ile ba dira bjalo, efela ba mmotša gore go na le selo se se phelago, se se lalago se sepela le motse wa gagwe, gomme ke ka lebaka leo bošego ge ba robetše ba felelwago ke boroko. Monnamogolo wa motse o ile a ba dumelela gore ge ba kgona ba se ntšhe ka medu ya sona. Ba ile ba kwana le yena ka go re ba tla se ntšha ge go sele ka ge bošego bjona bo sa rone nta. Taba ya go makatša kudu, ke ya go re mola go robetšwe, banna bale ba babedi bona ba tsoga bošego ba ya ka lešakeng la dikgomo go yo epela khudu yela ba e thwetšego ge ba le tseleng. Godimo ga moo ya re mola go sele, megarigari yela ya be e laola gape.

4.3.1.31 Go hwetšwa khudu

Ka morago ga ge ba laotše, ba ile ba thoma go potologa le motse wa monnamogolo yola wa batho, ba nyaka khudu yeo thokwana le fao ba tsebago ba e utile gona. Ge ba e nyaka bjalo, ba dira le makatika/maleatlala a go makatša. Gomme, e ile mola ba tšere nako ye telele, ya ba gona ba yago go nyakela kua lešakeng la dikgomo. Ge ba le fao mongake a bontšha morwadi wa dithebela moo khudu yeo e kago ba e

le gona. Mogwera yoo wa gagwe o epile, morago ga moo mongake a thoma go epa ka noši. Yena o epile nakonyana ye nnyane, gomme a kgona go ntšha khudu yeo. O ile go e ntšha a be a tabogela godimo o ka re o tšhogile, maano e le gore monna yoo wa batho a amogele gore tšeo ba di dirago ke therešo fela.

4.3.1.32 Moputso/ Sethole

O ile go kgolwa maboradia ao a bagwera ba babedi bao monnamogolo yoo wa batho, a ba putsa ka kgomo ya sethole. Sethole sa gona e be le sa mmakgonthe ebile se bonagala o ka re ke mameru. Banna ba babedi bao ba ile ba gapa sethole seo ka kgopolo ya gore ge ba le gae ba ye go yo reka mabele ka sona. Efela, ba ile ba bona bokaone e le gore ba se rue.

4.3.1.33 Tšhitano

Eupša le ge ba be ba nyaka go rua sethole seo, sona se ile sa feleletša se tliša phapano magareng ga bagwera ba babedi bao. Yona e tsošitšwe ke mongake ge a re sethole seo ke sa gagwe mola morwadi wa dithebele le yena a re sethole seo e swanetše go ba sa gagwe ka gobane e le yena a thwetšego khudu.

4.3.1.34 Kgorotshekong

Bjale ge, bagwera ba babedi ba, ge ba šetše ba palelane, ba ile ba bona bokaone e le go ya mošate. Kgoši Lefehlo le yena di ile tša mo tlabana, gomme a fetša a memile kgoši Nthumule gore a tle a mo dikiše tšona ka gobane sediko se se na maatla. Ba ile ba di iša kua le kua, tša no ba tomolela mahlo, eupša mafelelong ba bona bokaone e le gore kgomo yeo e hlabje e be mangangahlaa a lekgotla. Gomme ka wona mokgwa woo ya ba gona ge magoši ao a mabedi a napile a fedišitše tšhitano yeo ya banna bao ba babedi ba meretšhe.

4.3.1.35 Maphuthe le morwa wa gagwe

Ge karolwana ye e yo hlalošwa, go tlo hlokomela tše di latelago:

- (a) Ba rerišana go buna,
- (b) Go Fetakgomo le
- (c) Katsekatse le mongake

4.3.1.36 Ba rerišana go buna

Maphuthe e be e le ngaka, eupša morwa wa gagwe yena e be e le ngaka ya go bušolla matšwa. Yena le morwa wa gagwe ba ile ba rerišana go ya go buna ka tsela ya go bušolla matšwa. Morago ga moo, ba sepedišane mmogo, gomme ba ya motseng wo mongwe woo

o bušwago ke Nthumule. Wona o be o hlokometšwe ke morwarragwe, e lego Fetakgomo.

4.3.1.37 Go Fetakgomo

Maphuthe le morwa wa gagwe ba tsenetše ka lapeng la Fetakgomo, ka moo ba hweditšego go na le monyanya wo mogologolo. Le ge go be go le lethabong, efela Kgoši Fetakgomo o be a hlobaetšwa ke kgaetšedi, yoo a sa lego a swarwa ke letšwa lebaka le letelelelele ebile e le legafagafa le lesehlasehla la go tšhoša. Morwá Maphuthe, yoo a bego a tumile ka go bušolla matšwa, o kgopetše Kgoši Fetakgomo gore a mo nyakele katsekatse ye ntsho. Katsekatse yeo e ile go hwetšwa, ya hlabelwa ka mešunkwane marofong le ka ganong. Morago ga fao gwa nyakwa thari yeo molwetši a go belešwa katsekatse yeo ka yona. Ge tšeo di dirilwe ka moka, morwá Maphuthe o bethile katsekatse yeo ka molamo, eupša ya re ge ekwa bohloko, ya ngapa molwetši yola, gomme le yena ge a ekwa bohloko a hunolla thari yela, katsekatse ya nape ya tšhaba. E nametše mohlare e iphumola megokgo ebile e roromela. Morago ga lebakanyana ya wela fase ya hwa. Mongake o ile a epa molete gona moo, gomme a e epela. Efela, seo sa go nape se makatšša batho kudukudu, ke ge molwetši a ile a fola ka yona nako yeo.

4.3.1.38 Katsekatse le mongake

Ka morago ga tiragalo yeo ya go makatša, monna yo mongwe o ile a itlhaloša gore le yena ngwanabo o swerwe ke letšwa. Poledišanong ya bona le boMaphuthe o ile a ba tshepiša dithole tšene. Go swana le ka tsela yeo ga go dirwa molwetši yola wa pele ka gona, katsekatse ye ntsho e ile ya nyakwa. Eupša semaka e bile gore go ena le gore katsekatse yeo e tšhabe, ya retologa ya tabogela mongake ya mo ngapa ya be ya mo loma morago ga fao ya re lešoka o go kae. Ge e le molwetši yola wa batho o ile a se fole mola mongake yena a ile a nape a hwela gona moo katsekatse e mo dirilego tša bošemanyana gona. Morago ga semaka seo Maphuthe o ile a nyaka dilefa go mong wa molwetši eupša yena a gana ka la go re molwetši ga se a fola.

Ge bjale ba šetše ba palelane ka tšeo tša go lefana, ke ge Maphuthe a leba gae moo a ilego ge a fihla a anegela Nthumule ka tša mesepelo ya gagwe. Eupša sa go makatša ke gore Nthumule o rile ge a di kwa, sebakeng sa gore a mo thuše, a kgokologa ka disego a be a re ba sa mo kgonne ka gobane le yena o mo topetše.

4.3.1.39 Nthonkge le Tlhahlathi

Nthonkge le Tlhahlathi ba be ba nošana meetse a mokgako. Gomme semaka e ile ya ba ge bjale ba nošana madi ka lenakana. Taba ye e

dirilwe ke ge bobedi bja bona go se yo a iponago phošo. Godimo ga moo Nthongke o be a lla ka Tlhahlathi yoo le yena a bego a lla ka yena (Nthongke) a re o mo thongkile.

4.3.1.40 Mohlomphegi

Seemo sa ditaba se ile sa nape se befedišwa ke ge monna wa mohlomphegi a hwetša diphokwana tša mohumanegi di hlakane le dipudi di le mohlapeng wa gagwe go lla lengwane le lethabo leo le thibago ditsebe. Monna yoo o ile a selekega kudu fao a ilego a be a bitša bašemane gore ba mo swarele tšona a di fagole. O ile go ikgotsofatša, a ya ka nokeng go yo hlatswa thipa yeo a bego a di fagola ka yona.

4.3.1.41 Mohumanegi

Mohumanegi o ile a tshwenyega kudu ka diphokwana tšeo tša gagwe. Letšatši le lengwe, o ile a lemoga gore mohlomphegi o swaregile, le yena a bitša bašemane a ba laela gore ba sware dipudu tša mohlomphegi tšeo di bego di bapola, gomme sa go makatša a di ripa mekaka go fihlela di lekana le palo ya diphokwana tšela tša gagwe.

4.3.1.42 Kgorong ya Kgoši Nthonkge

Mohlomphegi o ile kgorong ya Kgoši Nthonkge go yo kgopela thušo ka sekata seo mohumanegi a mo diretšego sona go dihuswane tša gagwe. Go swana le mehleng ge ba thušana go tsinkela melato, Kgoši Nthonkge o ile a bitša Kgoši Tlhahlathi gore a tle a mo lebeledišiše dikgakgano tša banna ba babedi bao ba bego ba fapane. Eupša sa go makatša ya ba ge Tlhahlathi a ile a gana go tla go dikiša Nthonkge molato woo. Le ge go le bjalo, molato o ile wa feta le yola wa go di kgakgamolla mekaka, moo Nthonkge a go mo laela gore a lefe sekata seo.

4.3.1.43 Monyanya kgorong ya Kgoši Tlhahlathi

Letšatši le lengwe Kgoši Tlhahlathi o be a dirile monyanya wo a bego a nyadiša morwediágwe. Efela seo a go tlabana barwarragwe ka sona, ke nako ya ge ba be ba ntšha ditho tša dikgomo tšeo tša go hlabja, gomme yena bjalo ka kgoši, le ge monyanya woo e be e le wa gagwe a re o nyaka mahlakore a tšona. Barwarragwe ba ile ba befelwa kudu ka ge ba be ba lemogile gore mahlakore ao a a nyakago o a nyakela bakgotse ba gagwe bao ba bego ba šetše ba dula goba ba namile maoto ka moo lapeng la mošate mola bona ba be ba eja moratha. Gapegape ba be ba tseba gabotsebotse gore ge a ba bitša o be a ba biletša dibego fela, tšeo ba bego ba tlo no di nwela ka fao kgorong ya

mošate, gomme ba se kgone go ya le tšona gae. Ka gona, ke ka lebaka leo ba ilego ba fufulelwa kudu ge morongwa a bolela gore kgoši o nyaka mahlakore mola monyanya e le wa gagwe.

4.3.1.44 Kgoši Tlhahlathi o sekiša barwarragwe

Ge ditaba tša Tlhahlathi le bomorwarragwe di šetše di mo emeletše ka lešele ka mokgwa woo, o ile a gapeletšega go roma sematlane ga Nthonkge. Gomme yena a fetola morongwa yoo wa Kgoši Tlhahlathi ka go re a mmotše gore ba sa mo kgonne. Le ge go le bjalo, Tlhahlathi o ile a iphetolela ka gore le ge go hlahlatha a hlahlathile le yena o paletšwe ke molato wa dipudi. Sa go makatša ke gore go fetolana ga magoši a mabedi ao go be go bontšha thwi gore ke batho bao o ka rego ga ba sa nošana meetse ka lenalana; bjale ba nošana madi ka lenakana.

4.3.1.45 Molato wa monna le mosadi

Letšatši le barongwa ba Lefehlo ba fihlago ba etšwa ga Nthumule, ba hweditše go na le kgoro e duletše taba ya ngwana yo a go wela sebešong, moo a go swa a be a hlokofala. Ngwana yoo e be e le lefahlana. Gore go be ka mokgwa woo, mantšiboa a mangwe mmagoona o be a na le ditshwarego tša gore a ye ga bosemangmang,

gomme monna wa gagwe a re a tliše lesea le lengwe a mo swariše lona. Mmagomafahlana ao ga se a ke a lokologa ka gobane a be a tseba gabotse gore monna wa gagwe o gamotše ebile o hlakantše le boroko. Efela ka lebaka la lešata le letsogo mosadi yoo o ile a feleletša a mo neile le lengwe la mafahlana ao. Gore a dira bjalo o napile a ya moo ga bosemangmang fao a rilego ge a boa a kwa monkgo wa nama. Wona o ile wa ba semaka ka ge a be a tseba gore monna wa gagwe ga se nke a no tla le ditshwarelela le gatee. Seo sa go makatša moo molatong woo ke ge monna le mosadi, bobedi bja bona, ba be ba na le selo se tee sa go swana, ka tsela yeo molato wa gona o ile wa no moyafala.

4.3.2 Ditiragalo tša boikgopolelo tša makalo

4.3.2.1 Magokobu

Bjale ge, e ile mola kgoro ya mošate e tletše ditaola, gomme go hloka le botshwelo bja mare, serupa sa magokobu sa tšwelela gare ga mangaka ao le batho bao ba bego ba le gona, sa topa le go metša ditaola tšeo. Ge ba sa maketše, a fofela bodikela a šetše leri le le bego le šetšwe morago ke naledi ya mosela.

4.3.2.2 Phethedi le magokobu

Phethedi yoo e bego e le ngaka ya kgale ya madira a marumo a Kgoši Lefehlo, o ile a tuka bogale kudu mohlang barongwa ba Kgoši Nthumule ba tlišitše molaetša (wa rragobona) wa go re magama le dikgogonokana tša gagwe di bolawa ke tlala. O boditše barongwa bao gore ba botše yoo rragobona gore yena e le Phethedi, mokgalabje wa tšhwene o re 'a a hwe le dithuri tše o tša gagwe'.

Barongwa bale ba Nthumule ba ile go fihla ba mo tšhela ka ditaba, gomme go tloga fao a thoma go se dudišege. Nthumule o ile a bitša mangaka ka moka a motse go tla go fana maele. Nakong ya ge ba sa kgobokane, boka motšhitšhi wa dinose, yo mongwe wa bona magokobu a go swana le ale a go metša ditaola la mathomo. Magokobu ao e be e le a mantši kudukudu go feta ale a peleng. Taba ya go makatša kudu ke go re a ile go fofela fasefase a topa ditaola tšela tša mangaka, gomme a be a ba direla legora ka tšona. Morago ga tiragalo yeo a ile a sobelela fao go tsebjago a nnoši. Madira a Nthumule le mangaka a gagwe ka moka a ile a gakanega mo nkego a hlakane hlogo. Le ge go le bjalo, o ile a laela gore yo mongwe le yo mongwe wa mangaka a tope ditaola tša gagwe, efela bona ba gana ka la go re ba a boifa. Mangaka ao a batho ga se nke a lefetša ka gobane yo mongwe le yo mongwe a ile a llelwa ke lerumo go fihlela a felelela

ka moka. Eupša ge e le kua ga Kgoši Lefehlo gona motšhitšhi wa dinose o be o hlohlonwa ke lebolela.

Phethedi o ile a tšwelela le basadi ba rwele diroto ebile ba hlakela le ka maswielo. Ba ile go fihla moo kgorong ya Nthumule, ba olela ditaola tšela ka moka ba di tlatša diroto. Go ile go ba bjale, ke ge Phethedi le basadi ba a bego a na le bona ba thoma go bina koša ye nngwe ye kgolo, gomme ya re ge ba kgotsofetše, a swara Nthumule ka seatla ba nape ba sepela le yena. Seo e ile ya ba sešupo sa gore ke gona ge Kgoši Lefehlo a mo fentše.

4.4 KAKARETŠO

Go ka akaretšwa ka go re ditiragalo tše Matsepe a ngwadilego ka tšona tša boikgopolelo tša go swana le nnete mo pading ya gagwe ya *Megokgo ya Bjoko*, ke tše ntši kudu ge di bapetšwa le tše e lego tša boikgopolelo tše o ka rego ke tša makalo. Efela go se ke gwa lebalwa gore naleli ya mosela e ka ba ya Halley (Quarmby, 1985). Taba ke go re tiragalo ye ya naleli ya mosela ge e tšwelela ka 1835, ke ge Bapedi le bona ba thoma go kopana le Maburu ka 1830 – 1840 (Mojalefa, 2007). Ka gona ditiragalo tše tša makalo ka nako ye nngwe di ka swana le tša nnete.

Magokobu le ditaola ge di amanywa le mošomo wa Phethedi bjalo ka ngaka ya kgale ya madira a marumo a Kgoši Lefehlo, e ka ba boloi, ka gobane boloi mehleng yeo (le lehono) e be e le taba ya nnete. Ka go realo, ge ditiragalo di ka lebelelwa e le tša boloi, mo gongwe di ka swana le tša nnete.

KGAOLO YA BOHLANO

5.1 BAANEGWA

5.2 MATSENO

Mo pukung ya gagwe ya *Megokgo ya Bjoko*, Matsepe o dirišitše mehuta ye e fapanego ya baanegwa. Mehuta yeo ya baanegwa še:

5.2.1 Magoši

Kgoši Lefehlo

Kgoši Nthumule

Kgoši Fetakgomo

Kgoši Tshahlwana

Kgoši Tlhahlathi

Kgoši Nthonkge

5.2.2 Bakgoma / Bakgomana ba Kgoši Lefehlo

BarwarragoLefehlo

Baeletši ba gagwe

5.2.3 Bakgoma / Bakgomana ba (Kgoši Nthumule)

Fetakgomo

Tshehlwana

Baeletši ba gagwe

5.2.4 Dingaka tša mošate wa Kgoši Lefehlo

Phethedi (ngaka ya marumo)

5.2.5 Dingaka tša mošate wa Kgoši Nthumule

Digwere

Monokomaropana

Tšhidiyamotse (ngaka ya marumo, e lego mogwera wa Morara)

5.2.6 Dingaka tša setšhaba

Maphuthe (ngaka ya go tseba tladimothwana)

Morwa wa Maphuthe (Ngaka ya go bušolla matšwa)

Bagwera ba babedi (dingaka tša bofora).

5.2.7 Dingaka tše dingwe tša ditaola, didupe le maphala:

Ge mangaka a be a bothane ka moo kgorong ya Kgoši Nthumule, go be go na le monna wa lephala le mathasana a lona. Ona a be a mo rwaletše meropa. Mathasana ao le ona a ile a itatela ka ditlhwatlhwadi, eupša ge e le seletši sa moropa sona se ile sa o fara ebile se dutše godimo ga wo mongwe. Letšatšing leo kgoro ya Kgoši Nthumule e be e tletše kudu ka ge lephala leo le be le tumile kudu. Go tuma fao ga lona e be e le ka lebaka la gore go thwe moropa woo o be o dirilwe ka marapo a motho, gomme le ge o letšwa, go dirišwa seatla seo sa mohu yoo. Seatla seo se be se ripilwe mo sejabaneng, gomme moletši a itia moropa woo ka sona. Ngaka yeo ya seriri (lephala) e be e getlagetla e eya tlase le tletlolo e reta e bile e šupa fao Leilane a utilwego gona.

5.2.8 Baanegwa ba setšhaba

Leilane

Motlema (morwarrago Leilane)

Mohlatša (mosadi wa Leilane)

Morara (mogogadi wa Leilane)

Lepota (moagišani wa Morara)

Talare (moagišani wa Morara)

Ntlhobeng (mogwera wa Morara)

Rakhudu (moagišani wa Ntlhobeng)

Bašemane (badišane)

Huwane

Sohlang

Ditabo

Rakgadi ya Sohlang

Mohlomphegi

Mohumanegi

Mmadilo

Rathinyane (malome wa Mmadilo)

Dinyane (mmangwanago Rathinyane)

Kgaetšedi ya Fetakgomo (mosadi wa lefofonyane)

Kgaetšedi ya moagišani wa Fetakgomo wa go swarwa ke lefofonyane

Go ruma

Le ge baanegwa e le ba boikgopolelo, batho ba go swana le bona ba be ba phela/ le gona mehleng yela.

5.3 Nako

Ditiragalo tše Matsepe a di tšweleditšego mo pukung ya *Megokgo ya Bjoko*, di bonagala e le tša mehleng ya bogologolo. Nakong ya gona

go be go se na tlhakatlhakano ya setšo le ditlwaelo. Taba ye e tlišwa ke ge boLeilane (Bapedi) ba thoma go kopana le Maburu, gomme ba sa kwešišane ge ba boledišana, ntle le ge go ka ba le yo a hlalošago polelo yeo ya bona. Ngwaga wa 1830 le 1840 wa ge Bapedi ba kopana le Maburu ke wa nnete ka gore ditiragalo tšeo Matsepe a di anegago di lebane le nako ya gona ya bogologolo.

Gape nakong ya gona e be e le ya komelelo ye šoro le mekomane, ebile le dihuswane di ehwa ka bontši ka lebaka la tlala.

Go rungwa ka gore nako le yona e lebane le ya nnete.

5.4 Lefelo

Lefelo leo Matsepe a le nepišago ke la Bopedi, moo go nago le dithaba le magaga a mafekefeke a go tšhoša, dithokgwa tša mantšhwahlašwahla tšeo ditsela tša gona di gakantšhago le diphoofolo tšeo di phelago moo go tšona. Naga ya go ikala ya melala ye mebotse le dinoka.

Lefelo leo ke la nnete le ge go sa tsebje gabotse gore le mo kae moo nageng yeo ya Bopedi.

5.5 KAKARETŠO

Le ge ditaba tše Matsepe a di hlalošago ka mo pading ya gagwe ya *Megokgo ya Bjoko* e le tša boikgopolelo, bontši bja tšona di kwana le nnete. Ee, tša makalo di gona, eupša ke tša mo go bolelwago ka ga ditaola le magokobu fela. Ka go akaretša o ka re Matsepe o swantšhitše tša mehleng yela ya bogologolo ka nepo. Kgopolo ye e tiišwa ke ge molaodiši a gopotša babadi sebopego sa tlabano ya kgale (1968: 66):

Mmadi o tla nyaka go tseba gore mo mpilobilong
wa mohuta woo – kgoši ba tla e tseba bjang.

A go se lebalweng gore tlabano ya kgale e be e
le ya sebopego mang.

Go tloga mo sebopegong se molaodiši o hlaloša mo nkego babadi ga ba tsebe ditaba tše. Mphato wo mongwe le wo mongwe o be o na le kgoši ya wona yeo e bego e eta madira pele. Yona e be e swara sefoka seo e bego e le tšhupetšo ya bogoši, mathebo a gagwe a na le seka seo se bontšhago gore ke yena e lego ketapele, gomme hlogong go rwalwa lekola la mpšhe.

KGAOLO YA BOSELELA

6.1 SETŠO

6.2 MATSENO

Nyakišišo ye e bontšha ka mo Matsepe a swantšhago setšo mehleng ya bogologolo ka tsenelelo ge a ngwala dipadi tša gagwe. Mohlala wo mobotse ke wa ge a hlaloša tlhabano. Mo letlakaleng la 66 la padi ya *Megokgo ya Bjoko*, Matsepe o tlatša ka ditlhalošišo tše:

Mmadi o tla nyaka go tseba gore mo mpilobilong wa mohuta woo – kgoši ba tla e tseba bjang. Fao ke tshwanelo. Kgoši ye e etilego madira pele, e be e swara sefoka – yona tšhupetšo ya bogoši, le gona, mathebo a gagwe a be a eba le sešupo sa gore ke yena e lego ketapele. Hlogong o be a rwala lekola la mpšhe. Ge go šetše go befile, go mmolaya gona ba be ba mmolaya, yeo e le tšhupo ya gore ka ge mogologolo a ile a re ntwaga go lwa baratani, a boa mmoetšane a re dikgomo

go hlabana tša lešaka le tee – lehono go lwelwa
kgaogano ya bophelo ka moka. Le ge go le
bjalo, o be a sa bolawe ke motho fela. Ba be ba
re go mo swara, ba mmolae ka go mo tlema ka
mabja molaleng, ba bangwe ba sware thoko yela
mola ba bangwe ba swere thoko yela, mme ba
ngange gore mabja ao a mo swinelele mogolo
gore a se kgone go buša moya, a hwe – e sego
go tšholla madi ka gore ka tlwaelo le tlhago, go
tšholla madi a ngwana wa kgoši, ke nyefolo. Go
mo lekeletša mohlareng go be go sa dumelege
ka gore na ke mpša?

Fela tabakgolo še: Maikemišetšo a Matsepe e be e le:

- (a) Go ngwala kanegelo ye e ka swantšhago goba e ka nepišago
setšo sa Bapedi ka tshwanelo le go se boloka gore se se ke sa
lebalwa ke ditlogolo – ka ge setšo e le kgwekgwe/ molaetša ya
tše di ngwadilwego, ke go re kanegelo ke 'seipone' sa setšo,

GOBA

- (b) Go ngwala kanegelo ye babadi ba tlogo ipshina ka yona mo go šomišitšwego setšo bjalo ka lemorago la tše di ngwadilwego – ka ge setšo e le karolo ya sewelo kanegelong yeo?

Go araba potšišo yeo, go tlo lebeledišišwa ka mo Matsepe a swantšhago setšo ka pading ya gagwe ya *Megokgo ya Bjoko*, ka gona. Groenewald (1993: 70) o re eta pele ka go re *Megokgo ya Bjoko* ke padi ye mo go yona Matsepe a gegeago batho ka bophara. Ka kakaretšo o tiiša kgopolo yeo ka go re:

Anders as Rammala gebruik Matsepe in sy Megokgo ya Bjoko 'n naamlose verteller as hooffiguur, en word die novelle 'n verhaal binne 'n verhaal waar vertel word van 'n verteller wat vertel. Met dié strategie word die satire ten grondslag gelê.

Ge Matsepe a ka ngwala ka maikemišetšo a go boloka setšo gona:

- (a) a ka se be a rulagantše ditiro le ditiragalo ka go di hlakahlakanya,
(b) a ka se be a šomišitše molaodiši yo a mo nepiša ka:
(i) go tšwetša pele filosofi ya gagwe, le

(ii) go hlaloša semelo sa gagwe (yena e le molaodiši wa bošaedi).

Ge a nyaka go boloka setšo, o tlo nepiša ditaba tše di lebanego le setšo, a di hlaloša ka tshwanelo. Ka ge tebanyo ya gagwe e be e le go ngwala padikgegeo (e sego go boloka setšo), go tlo hlaloša mokgwa wo a rulagantšhitšego ditiro le ditiragalo le go šomiša molaodiši wa bošaedi ka wona.

6.3 Ditiragalo tša go nyaka tlhatollo goba tharollo

Se se gakantšhago mmadi ke ka moo Matsepe a hlakahlakantšhago ditiragalo ka gona gore di se latelane ka tshwanelo.

Mehlala še:

(a) Kgaolo ya pele e hlaloša banna ge ba le kgorong ya Kgoši Lefehlo ba seka molato wa Leilane. Ba bangwe ba re Morara o iteilwe ke Leilane (yo e lego mokgonyana wa Morara); eupša ba bangwe ba re o teile Mohlatša, mogatšagwe. Kgaolo e felela ka mantšu a:

Ke nnete gore o ba iteile, gomme ditaba tša ntshe di tlile ka tsela ye (1968:3).

- (b) Le dikgaolo tše dingwe di felela ka tsela yeo (e lego thekniki):
- (i) Go ile gwa tla gwa ba bjang? (Kgaolo ya 2, letlakala la 30).
 - (ii) Tša Leilane šedi: (Kgaolo ya 3, letlakala la 50).
 - (iii) Di sepetše bjang hle gomme di sepetše ka tsela ye: (Kgaolo ya 4, letlakala la 72).
- (c) Kgaolo ya 7 e makatša mmadi ka gobane ya 6 e felela mo go hlalošitšwego ka mo Leilane a kgoromeleditšego Maphuthe mola legageng (Letlakala la 92), eupša kgaolo ya 7 e thoma ka go hlalošetša mmadi ka mo Leilane le Maphuthe e lego hlogo le moriri. (letlakala la 98).

6.4 Tatelano ya ditiro/ ditiragalo

Go yo hlokomelwa ka fao ditiro le ditiragalo di hlatlamago ka gona.

Tatelano ya tshwanelo ya ditiro le ditiragalo še:

1. Lehu la tatagoLefehlo
2. Lefehlo le Nthumule - Lehloyo
3. (a) Maphuthe le Nthumule - Lehloyo
(b) Nthonkge le Tlhahlathi
4. Komelelo
5. Serapolotšwana

6. Huwane le Ditabo
7. Morara le Ntlhobeng
8. Mohlatša o a bethwa
9. Mohlatša o fihla ga gabo: go fihla Morara
10. Mohlatša o alafiwa ke Tšhidiyamotse
11. Kgorong ya Lefehlo: Leilane le Morara
12. Go seka molato: Lehloyo la Leilane le Lefehlo.
13. Leilane kgorong ya Nthumule
14. Go tšhaba: Leilane le Maphuthe
15. Kgorong ya Nthumule: Rathinyane; ba gaLefehlo ba fihla
16. Kgorong ya Nthumule: Leilane o kae?
17. Kgorong ya Nthumule: Mangaka, magokobu le ditaola
18. Kgorong ya Nthumule: Ba gaLefehlo
19. Kgorong ya Nthumule: Nthumule le dingaka
20. (a) Mefatho le Maphuthe ba nyaka Leilane
20. (b) Ba gaLefehlo ba boela morago: Monna le mosadi
21. Tlhabano e šoro
22. 'Yo mongwe le yo mongwe a gomela gae a se a kgotsofala ka ge go se yo a fentšwego' (Letlakala la 80).
23. Leilane le Maphuthe ba thunkaganya metse
24. Lefehlo le Nthumule: 'Ba no phuphura maratswana a mo go bego go jela tau' (Matlakala a 81 le 82).
25. Kgorong ya Lefehlo: Banna ba Nthumule; Phethedi

26. Lefehlo, Maphuthe le Leilane
27. Leilane le Maphuthe: ga ba sa tshepana
28. Nthumule : Go kgobela madira (Letlakala la 96)
29. Phethedi
30. Lefehlo le Nthumule: Monna le khudu
31. Leilane le Maphuthe: Legageng
32. Maphuthe: A wela fase
33. Maphuthe a thušwa
34. Maphuthe le Bašweu
35. Maphuthe le Leilane
36. Maphuthe, Leilane le Bašweu
37. Tshehlwana
38. Monyanya wo mogolo

Go hlakahlakantšhwa ga ditiro le ditiragalo go yo bontšhwa ka mo dinomoro tša tšona di latelanago ka gona:

Ge go yo bontšhwa phapano magareng ga ditiragalo tša go hlakahlakana le tšeo di latelanago ka tshwanelo, tša go latelana ka tshwanelo tšona dinomoro tša gona di ya go bontšhwa ka bosorolwana go laetša ka moo di fapanago ka gona le tše di hlakahlakanego.

Tlhakahlakano ya ditiro le ditiragalo še:

11. Kgorong ya Lefehlo: Leilane le Morara
12. Go seka molato: Lehloyo la Leilane le Lefehlo
 1. Lehu la tatagoLefehlo
19. Kgorong ya Nthumule: Nthumule le dingaka
 3. (a) Maphuthe le Nthumule – Lehloyo
26. Lefehlo, Maphuthe le Leilane
 2. Lefehlo le Nthumule – Lehloyo
15. Kgorong ya Nthumule: Rathinyane; ba gaLefehlo ba a fihla
31. Leilane le Maphuthe: Legageng
 4. Komelelo
 5. Serapolotswana
 9. Mohlatša o fihla ga gabo; go fihla Morara
 13. Leilane kgorong ya Nthumule
 3. (b) Nthonkge le Tlhahlathi
 20. (a) Mefatho le Maphuthe ba nyaka Leilane
 21. Tlhabano ye šoro
 20. (b) Ba gaLefehlo ba boela morago: Monna le mosadi
 14. Go tšhaba : Leilane le Maphuthe
 7. Morara le Ntlhobeng
 10. Mohlatša o alafiwa ke Tšhidiamotse
 16. Kgorong ya Nthumule: Leilane o kae?
 17. Kgorong ya Nthumule: Mangaka, magokobu le ditaola

18. Kgorong ya Nthumule: Ba gaLefehlo
22. 'Yo mongwe le yo mongwe a gomela gae a se a kgotsofala ka ge go se yo a fentšwego' (Letlakala la 80)
8. Mohlatša o a bethwa
23. Leilane le Maphuthe ba thunkaganya metse
28. Nthumule: Go kgobela madira (Letlakala la 96)
25. Kgorong ya Lefehlo: Banna ba Nthumule; Phethedi
6. Huwane le Ditabo
27. Leilane le Maphuthe: ga ba sa tshepana
31. Leilane le Maphuthe: Legageng
29. Phethedi
30. Lefehlo le Nthumule: Monna le khudi
33. Maphuthe a thušwa
24. Lefehlo le Nthumule: 'Ba no phuphura maratswana a mo go bego go jela tau' (Metlakala a 81 le 82)
32. Maphuthe: A wela fase
36. Maphuthe, Leilane le Bašweu
35. Maphuthe le Leilane
37. Tshehlwana
34. Maphuthe le Bašweu
38. Monyanya wo mogolo

Mehlala ye e bontšha gabotse ka mo Matsepe a hlakahlakantšhitšego ditiro le ditiragalo ka gona. Taba ya nnete ke go re ge Matsepe a be a rata go boloka setšo sa mehleng yeo, a ka se gakantšhe mmadi ka tsela yeo; o tlo laodiša ditiragalo ka tshwanelo, ke go re, o tla di latelanya ka mokgwa wo mmadi a tlogo kwešiša kanegelo gabonolo. Ka go realo ke gore o nepiša setšo, e sego kgegeo.

6.5 Molaodiši

Matsepe o šomiša molaodiši yo mmadi a sa mo tsebego. Molaodiši o lemogwa ke mmadi ka tše a di bolelago, e lego:

- (i) filosofi ya gagwe ye a e boeletšago/ bolelago nako le nako, le
- (ii) mokgwa wa bošaedi ge go laodišwa.

(i) Filosofi ya molaodiši

Bjale go yo lekolwa ditaba tšeo go yo thongwa ka filosofi ya gagwe ye a e boeletšago/ bolelago nako le nako. Mmadi o lemoga molaodiši ka se a se bolelago, gagolo ge e le filosofi ya gagwe. Molaodiši o thoma taodišo ya gagwe ka go re:

- (a) Re llela go phela, re llišwa ke go phela; re llela go phala ba bangwe, re llišwa ke go phalwa ke

ba bangwe; re llela tšwelopele, re llišwa ke tšwelopele, ka ge nnete gona bophelo e le peapeano yeo go yona mang le mang a ratago go ba tšhia ya letšatši le lengwe le le lengwe. Re llela go buša, re llišwa ke go bušwa; re llela go huma, re llišwa ke bodiidi, gobane nnete gona se sekaone se ka ganwa ke wa kgopolo ya mohuta mang? (matlakala a 1; 34; 48 le 64).

Mohlala wo mongwe šo:

- (b) Ge e ba ke nnete lefase le ke la banna le basadi, gona go bolela nnete ye e tletšego, mohla re falalelago aretse – di ile go šita baahlodi, gobane ga re apee selo ka ntle ga potse fela. Eupša ge e le gore le na le mong yoo a re lesetšang gore re le kgotlele ka mokgwa wo re ratago ka gona, gona aowaowaa – hleng re na le mahlatse ka gore ge mong wa tšhemo a feta morentha wa dikgomo o fetša lekgaba la gagwe – molato ke wa mang? (matlakala a 31; 33; 48).

Mehlala ye mengwe ya poeletšo ya filosofi e sa le gona.

Tabakgolo ke gore filosofi ye ga se karolo ya setšo – ke tebelelo ya motho fela.

(ii) **Mokgwa wa bošaedi ge go laodišwa**

Molaodišo yo wa Matsepe ka ge e le motho wa maaka le go hloka hlong ebile e le motsebatšohle; o na le mafolofolo a go laodišetša batho ditaba le ge a sa di tsebe gabotse ka botlalo.

Mohlala šo:

Ke nnete gore tšhwene ga e ipone makopo, fela ditšhwene ga di swane. Goba bjale nna ke gakanegile, ke gakanegilego – hle le se re ke le senyetša sebaka ge ke re ga ke sa kwešiša gore le bolela eng? Ke kgale ke le botša gore megopolo ya rena ga e swane, ya ba bangwe ke merupa mola ya ba bangwe e le maphefo; ka gona, bao ya rena e lego merupa – se re feleleng pelo. Kgakanego ya ka ke gore seboledi se re Lefehlo le Nthumule ba dutše kgorong moo banna ba babedi ba bakago kgomo, re sa theeditše tšeo seboledi se re khudu. Ye e lego tabataba ke efe? (matlakala a 69 – 70).

Ditsopolwa di bontšha bošaedi bja molaodiši ka ge a kgopela gore yo mongwe a mo laodišetše kanegelo ye a bego a e laodiša.

Gabotse Matsepe o ngwadile padi ye go gegea rena batho. O šomiša molaodiši yoo wa go re emela. Kgegeo e bonala ge molaodiši a re tšhitano gare ga batho e ile ya felela – go tlile khutšo, šebešebe, tlhompho le lerato.

Ditšhitano tšeo di tletše taodišong yeo ya molaodiši.

Tšona šedi:

6.6 Ditšhitano

6.6.1 Lefehlo le Nthumule

TatagoLefehlo e be e le kgoši ye borutho, gomme a phedišana le magoši a mangwe ka khutšo. O be a kgona le go namola magoši ao ge a thetšane le go sola yoo e lego lešaedi, mafelelong ditaba di fele go be šebešebe. Taba ye e be e dira gore magoši ka moka a mo rate le go mo hlompha. Morago ga go hlokafala, magoši ao a tla ka moka go tla go bona sefahlogo sa gagwe la mafelelo le go mo felegetša. Godimo ga moo kgoši ye nngwe le ye nngwe ya tla le setseka seo se

tlogo fepa mašaba ao a tlilego go felegetša monnamogolo, e lego rragoLefehlo.

Kgoši Nthumule ke yo mongwe wa magoši ao a bego a neelane mellwane le tatagoLefehlo. Eupša le ge magoši ka moka a ile a ntšha ditseka tša go hloboša rragoLefehlo, taba ya go makatša ke ge yena a ile a no ithumola a itulela le go romela selo a se dire le ge e ka ba eng. Tiragalo yeo e ile ya tlabo magoši a mangwe le ditšhaba ka moka.

Ka morago ga ge monnamogolo, tatagoLefehlo a bolokilwe, magoši ka moka a ile a mo ilela go ya ka setšo sa Bapedi. Le ge go le bjalo, se sa go tloga se makatša kudu ke ge Nthumule yena a ile a se hlomphe kilo yeo ya go dirwa ke magoši a mangwe. Taba ye e ile ya laetša gabotse thwi tšhitelo ya setšo sa Bapedi le ka moo a nago le lenyatšo le go hloka kwelobohloko ka gona. Lenyatšo leo la Kgoši Nthumule le ile la nape le gakala go feta le go feta ka go dira menyanya, go ntšha dikoma, go roulolla bao ba bego ba rouletše bao ba hlokafaletšwego ga ešita le gona go tlatša mašata a go pidinya meropa mola magoši ka moka a be a le seileng. Sa go makatša gape, ke gore go be go se na yo a tsebago gore na yo Nthumule ge a šitela setšo se sa Bapedi ka go sa ilele rragoLefehlo, ke ka gobane go ile gwa ba le diphapano peleng magareng ga bona.

6.6.2 Morara le Tšhidiyamotse

Kgoro ya Kgoši Nthumule e be e tlabanegile kudu ka Tšhidiyamotse ge a dirile tšhitelo ka go alafa morwedi wa Morara dintho, mola a tseba gabotse gore ga se tshwanelo ka gobane e le ngaka ya marumo. Godimo ga moo o alafile yoo morwedi wa Morara ka ntle le go tsebiša Kgoši ya gagwe Nthumule. Le ge Morara e le mogwera wa gagwe efela seo sa go nape se šitela Nthumule kudu, ke ge yoo Morara a be a bušwa ke Kgoši Lefehlo. Gomme Kgoši Nthumule le kgoro ya gagwe ba ile ba bona e le tshwanelo gore a lefe.

Bjale ge Nthumule a feditše go lefiša Tšhidiyamotse ka tiro yeo ya tšhitelo, ke ge Leilane le yena a fihla moo mošate wa Nthumule. Ge a itaodiša gore ba tle ba mo amogele, o ile a botša Kgoši Nthumule gore Kgoši Lefehlo o re o tliile go mo tshelologa ge a ka lefiša Tšhidiyamotse.

Polelo ye ya Leilane e ile ya lemoša Nthumule gore go mo amogela moo nageng ya gagwe ke go šitela mabaka. Le ge go le bjalo Maphuthe o ile a ithaopa gore yena a ka bona gore a ka dira eng ka yena. Efela taba yeo ya Maphuthe ga se nke ya kgonega ka gobane a be a šitela Nthumule.

6.6.3 Komelelo le . . . go betha Mohlatša

Komelelo ke tiragolo yeo e hlotšego diphapano goba tšona dithulano ka lapeng la Leilane. Ditšhitano tša Leilane le mosadi di hueditšwe ke kgomo yeo ya go phuhlama e be e duša, gomme ya se kgone le go tsoga go fihlela ge boLeilane ba e fofotša. Leilane yena o ile a ja serapolotšwana sa yona ebile a be a betha le mosadi wa gagwe ge a be a hlatšišwa ke tiragalo yeo. Taba ye e ile ya dira gore Leilane le mogwegadi wa gagwe, Morara, ba išane tlase le tletlolo. Diphapano tšeo tša bona, di ile tša feleletša di amile Kgoši Lefehlo yoo a tšerego bogoši bja tatagwe le Kgoši Nthumule gammogo le ditšhaba tša bona.

6.6.4 Leilane le Lefehlo

Leilane o ile go betha Mohlatša le mogwegadi a begwa kgorong ya Kgoši Lefehlo. Kgoro ya Kgoši Lefehlo e mo lefišitše dikgomo tše nne. Eupša seo a go makatša kgoro ka sona ke ge a ile a rutlologa ka go re lekgotla le mo senyetša nako ka gobane nkabe a šetše a tlišitše dikgomo tšeo di nyakegago pele ga lona. Taba ye e ile ya lemoša Kgoši Lefehlo gore Leilane o mo nyatša kudukudu. Godimo ga moo, ka morago ga ge a šetše a gorošitše dikgomo tšeo tša go lefa molato woo, le gona o ile a no timelela moo Kgoši Lefehlo a ilego a šala a sa gakanegile le banna le basadi ba gabo.

6.6.5 Nthumule le Maphuthe

6.6.5.1 Fetakgomo.

Ditšhitano tša Maphuthe le Nthumule, di ile tša dira gore nke a tšwele ka ntle go ya go itia ke moya. O sepetše le morwa wa gagwe yoo a bego a tsebja ka go bušolla matšwa ka ntle le go laela Nthumule. BoMaphuthe ba tsenetše motseng wo o ukametšwego ke Fetakgomo yoo e lego morwarragoNthumule. Ba hweditše a dirile monyanya wa kgoparara, gomme ge e le batho bona o ka re ke motšhitšhi wa dinose fela.

Le ge go le bjalo, Fetakgomo o be a na le molwetši yo a bego a na le matšatši a mmalwa a ba hlokiša khutšo moyeng. Morwa' Maphuthe o ile a no thakgola bolwetši bjoo semeetseng, gomme lešaba leo le bego le tlile monyanyeng la se kgole mahlo a lona.

Gona moo monyanyeng wa Fetakgomo go be go na le monna yo mongwe yoo ngwanabo a bego a swerwe ke letšwa. Monna yoo le yena o ile a kgopela gore le yena a thušege. Efela le ge morwa wa Maphuthe a ile a leka go mo thuša ka methušo yeo ya gagwe, semaka ke ge katsekatse yeo e šomišwago go ntšha matšwa e mo wela godimo ka go mo ngapa ka dinala, morago ga fao ke ge e eya go

namela mohlare. Gomme morago ga tiragalo yeo morwa wa Maphuthe a nape a hlokofala semeetseng. Maphuthe o ile a rata gore monna yoo a mo lefe ka dithole tše nne tšeo ba kwanego ka tšona, eupša a gana. Fetakgomo o ile a thuša Maphuthe ka makaba go rwala setopo seo sa morwa wa gagwe go ya gae. Ge a fihla gae o ile a laodišetša Nthumule mesepelo ya gagawe efela ka ge a se a be a mo laela, ebile a mo šitetše ka go etela morwarragwe, gomme o ile ge a di kwa a kgokologa ka disego a be a re Maphuthe ba sa mo kgonne.

6.6.6 Leilane le Maphuthe

Bogwera bja Leilane le Maphuthe e be e le go lweša Kgoši Lefehlo le Kgoši Nthumule. Magoši ao a mabedi ke nnete a ile a lwa go fihlela ge a namola ke letšatši ge le re sefate, gomme go se yo a fentšwego.

Bjale, ge maano a bagwera bao ba babedi a padile, a ile a tsoša thulano magareng ga bona. Gabotsebotse moo ntweng ya magoši ao a mabedi, Leilane o be a kganyoga gore Nthumule a fenye Lefehlo mola Maphuthe a be a duma gore Lefehlo a fenye Nthumule. Ka gona dinepo tša banna bao ba babedi bao, di be di thulana. Gomme taba yeo e ile ya tliša kgopolo ye mpe go Leilane yeo e ilego ya be ya fediša segwera sa bona. Leilane ge a šetše a lemogile gore phapano yeo ya

dinepo tša bona e tliša tšhitano magareng ga bona, a kgoromeletša Maphuthe ka legageng ka nepo ya go mmolaya.

6.6.7 Šebešebe le khutšo

Molaodiši o ruma ditaba tše a di laodišitšego ka mantšu a:

Naga e robetše bja matlogadibešong, mme ke mo go botse bjang mme go ratega bjang ge bana ba motho ba dutše gammogo mme ba ratana e tšwe pele ba be ba melelane meno a ka godimo? (Letlakala la 111).

Polelo yeo e tiišwa ke ge a re botša ka mo Leilane, Maphuthe, Lefehlo le Nthumule ba be ba ratana, ba hlomphana:

Nthumule le yena o ile a romela diloba go Lefehlo le Leilane le Maphuthe, Maphuthe le yena a romela tša gagwe go Nthumule le Lefehlo le Leilane e le gore Leilane le yena o rometše go Maphuthe le Lefehlo le Nthumule – ka moka ba etša Lefehlo yoo a šetšego a dirile ka mokgwa woo. (Letlakala la 99).

Ka tsela ye go tlile šebešebe le khutšo le tlhompfo. Fela ge go badišišwa taodišo ya molaodiši gabotse go bonwa a iphora, ka gore ke yena mong a rego:

Bophelo ke tikišano, bana ba monnamogolo,
gomme ka borрабо bao ba swerego kgati ya go
fela ba tswapinya yo a sobago ba bangwe, ba re
babedi ga ba lwe, ba ronana dinta (Letlakala la
111)

O gatelela taba yeo ge a re ‘diphapano di phela le rena’ (Letlakala la 111), ditšhitano ga di a felela.

Polelo ye e sego ya nnete ke go re ‘naga e robetše bja matlogadibešong’ le go ratana ga batho.

Gabotse ditaba tše di bolelwago ka mo godimo tša go šiiša; ga se mehlala ya **peapeano** ya filosofi ye molaodiši a e kwalakwatšago; ke **tikišano** ya bophelo ye e lebanego le kgati ya borрабо ge ba tswapinya bao ba sobago ba bangwe ka yona. Tikišano ya bophelo ga e felele – batho ba sa melelane meno a ka godimo. Ka go kgonthišiša taba yeo molaodiši o a iphora ka gore o gegewa ke Matsepe. Ka tsela ye Matsepe o tšweleditše maikemišetšo a gagwe, a e lego go gegea

rena batho; e sego go swantšha bophelo bja bogologolo ka tshwanelo. Eupša le ge moko wa ditaba e le kgegeo, Matsepe o atlegile go swantšhetša mmadi bophelo bjoo ka mokgwa wo bo bego bo le ka wona kgale.

6.7 KAKARETŠO

Go ka akaretšwa ka go re maikemišetšo a Matsepe ge a ngwala kanegelo ye ya *Megokgo ya Bjoko* e be le go gegea rena batho, efela le ge go le bjalo se segolo e be e le go nepiša setšo sa Bapedi gape le go swantšha le ka fao ba bego ba phela ka gona mehleng ya bogologolo. Godimo ga moo o laeditše gore mo bophelong le ge batho ba ka phela ka šebešebe, peapeano (goba diphapano le ditšhitano) ga e hlokege.

KGAOLO YA BOŠUPA

7.1 THUMO

7.1.1 MATSENO

Mo kgaolong ye ya bošupa go yo akaretšwa thumo ya nyakišišo ye, yeo e beakantšhitšwego ka dikarolo tše di seelago. Go yo thongwa ka go akaretša kgaolo ya pele go fihla ka ya boselela. Kgaolo ye nngwe le ye nngwe e ya go akaretšwa ka boripana.

7.1.2 Kgaolo ya pele

Mo kgaolong ya pele go hlalošitšwe sengwalo ge e le sedirišwa sa bangwadi seo ba se šomišago go tšweletša seswantšho sa setšhaba se se rilego. Ponagalo yeo ye bjalo e hlatholotšwe bjalo ka seipone seo se bonegago mabaka.

7.1.2.1 Maikemišetšo

Maikemišetšo mo nyakišišong ye e bile go kgonthišiša ge e le nnete gore sengwalo se tšweletša seswantšho sa mmakgonthe sa ka fao

morafe wo o itšego o bego o phela ka gona mehleng ye e fetilego. Malebana le taba ye, monyakišiši o šomišitše dipuku tše mmalwa tša borateori go nyakolla bonnete bja sengwalo ge e le seipone sa mabaka. Efela nepokgolo ya nyakišišo ye e bile go lekodišiša ditaba tšeo mongwadi Matsepe a ngwadilego ka tšona ge e le tša nnete goba maaka. Go tšweletša bonnete bjoo gabotse go šomišitšwe mokgwa wa go bapetša le wa go hlaloša. Malebana le go bapetša go lebeletšwe maemo a Matsepe bjalo ka mongwadi tikologong ya gabo, e lego ya Bopedi. Eupša ge e le tlhalošo, go nepišitšwe ditaba tšeo Matsepe a ngwadilego ka tšona, ge e le tša nnete le tše di bonagalago e le tša makalo goba tša go swana le tša nnete.

7.1.2.2 Borateori

Ge monyakišiši a lekodišiša sengwalo ge e le seipone sa mabaka, o badile dipuku tše mmalwa tše o ka rego di nepiša taba ye. Seo se lemogilwego ge borateori ba hlaloša sengwalo, ke ge ba re sona se ithekgile kudu ka bophelo bja setšhaba sefe kapa sefe. Efela seo se gateletšwego e bile mongwadi ge a bonwa bjalo ka setho sa setšhaba. Rateori yo mongwe o re le nonwane e ka swantšha tša nnete.

Malebana le mongwadi ge e le setho sa setšhaba, go hlokomedišitšwe bohlokwa bja maitemogelo a gagwe ge e le mofsa, kgodišo ya ka

lapeng le bana babo, le karolo yeo a e kgathago setšhabeng ga ešita le profenseng ya gabo.

Ge ba hlaloša tebelelo, borateori bona ba e lebantšhitše le maikutlo a mongwadi, gomme ba be ba oketša ka go re maikutlo a mongwadi a na le khuetšo ye kgolo kudu ge a ngwala sengwalo. Ka gona, seo se dira gore ge (mongwadi) a anega ditaba go bonagale o ka re ke tša boinaganelo.

7.1.2.3 Mokgwa wa go nyakišiša

Nepo mo go mokgwa wa go nyakišiša e bile go hlaola ditiragalo tšeo Matsepe a di ngwadilego e le tša nnete le tšeo e lego tša makalo. Gomme go lemogilwe gore Matsepe o kgonne go fa seswantšho seo se kgodišago ka ditaba tšeo di bonagalago o ka re ke tša nnete ka bophelo bja bogologolo. Go ka akaretšwa ka go re maikemišetšo a nyakišišo ye a lebantše sengwalo ge e le seipone sa mabaka sa ditiragalo tšeo di fetilego, gomme taba ye e laeditšwe ka tshwanelo ye e kgotsofatšago.

7.1.3 Kgaolo ya bobedi

Kgaolo ya bobedi yona e lebane le Matsepe bjalo ka mongwadi. Mo kgaolong ye go bontšhitšwe ka tsela yeo Matsepe a ngwadilego ka

bokgwari ka gona ge a be a anega ditaba tša setšo tša mehleng ya bogologolo. Gape o laeditše le maitemogelo ao a nago le ona a go tsenelela mo ditabeng tša bogoši le setšo.

Go lemogilwe gore maitemogelo a Matsepe a ditaba tša setšo, a lebane le lebaka la gore a etšwa ka kgorong ya mošate le ge tatagwe e be e se kgoši. Ka ge lapa leo labo e be e le le lengwe la bakgomana ba mošate, ke ka fao go lemogilwego gore o be a hlompha goba a rata ditaba tša segologolo kudu.

7.1.4 KGAOLO YA BORARO

Mo kgaolong ye go boletšwe ka ditaba tša mošate tšeo monyakišiši a di kgobokeditšego magošing ao a fapafapanego. Maikemišetšo e be e le go lekodišiša ditaba tšeo Matsepe a di ngwadilego, ge e le tša nnete ebile di emela ditiragalo tša bogologolo ka mo go kgodišago; gagolo tša go swana le kgoši, timamollo, bakgoma, bakgomana, malome, rakgadi, dingaka tša mošate, dingaka tša motse, dikoma, menyanya, bjalobjalo le merero ye mengwe yeo e lebanego le setšhaba sa mehleng yeo.

Monyakišiši ge a fatišiša ditaba tše tša setšo o hweditše dihlogwana tše di bontšhitšwego ka godimo e le tše bohlokwa gape e le tšona e lego motheo goba dikokwane tša mmannete mo bogošing bja Bapedi. Mo kgaolong ye di tla no hlalošwa ka boripana ka ge di šetše di hlalošitšwe ka bophara peleng.

7.1.4.1 Kgoši

Malebana le kgoši, go lemogilwe gore tatelano yeo e lego ya kgati ke ye bohlokwahlokwa kudu mo ditabeng tša bogoši. Kgadi ya mošate ke yona e lego mothopothopo wa tatelano ya bana ba mošate bao e lego bakgoma. Yona e swanetše go ba motho wa go botega le go tshepega ka gobane ge go ka se be bjalo go ka ba le diphapano goba tšhollo ya madi setšhabeng.

7.1.4.2 Mmagosetšhaba/ timamollo

Mmagosetšhaba ke mosadi yo a tswalago kgoši ebile o nyalwa ka ditseka tša setšhaba. Mosadi yo ga a nyalwe kae kapa kae ka ntle le ga malome wa kgoši go ya ka setšo sa Bapedi. Taba ye ke yeo e swanetšego go hlompšha go sa lebeletwe diphapano tša lefeela. Gantši ge go ka tlogelwa go nyala timamollo moo e nyalwago gona ka mehla, go ba le dikgakgano. Tšona di amana le ge go belegwa bana bao ba tswalwago ke mmagosetšhaba, gomme bona e no ba bana ba

basetsena fela. Godimo ga fao, tšeo ka moka ge di direga go thwe di dirwa ke badimo ka gobane ba befetšwe. Ka ntle le bothata bjo bo boletšwego ka godimo, bjo bongwe e ka ba bja timamollo ge a tswala thari ye kgolo, gomme bana ba gona e le bao ba sego ba felela gabotse monaganong.

7.1.4.3 Bakgoma

Bakgoma ke madulaphate, gomme bona ke banyanana ba kgoši. Bona ba thekgile bogoši bja gabobona le go eletšana le kgoši. Ba sepela le kgoši ge e eya morerong wo mongwe le wo mongwe wa setšhaba. Bohlokwa bja madulaphate ke gore ge kgoši e se na thari, yo mongwe wa bona a ka dumelelwa go tsene ka ntlong ya mohumagadi, gomme a tswala kgoši. Taba ya mohuta wo ke sephiri se segologolo.

7.1.4.4 Bakgomana

Bakgomana bona ba fapana le bakgoma. Ke bana ba kgoši bao ba belegegwe ke basadi ba kgoši ba lerato. Go swana le bakgoma le bona ke baeletši ba kgoši, gomme bona ga se madulaphate. Ba thušana le bakgoma go ahlola melato ya setšhaba legatong la kgoši.

7.1.4.5 Malome

Malome wa kgoši ke yena a belegago timamollo, ebile ke majadihlogo ka malapeng a dikgadi. Ge go ka direga gore go be le diphapano le kgoro yeo a nyalelanago le yona, bogoši bja gona bo ba le tlhakatlhakano le dintwa tša go sa fele. Ka ntle le tšeo le taba ya badimo le mokgwa wa diphaso di dirwa nako ye nngwe le ye nngwe.

7.1.4.6 Rakgadi

Kgadi ya mošate ke motsebatšohle ka kgorong ya mošate. O tseba tatelano ya bogoši bja bana ba mošate gabotse ebile o tseba le bao e lego dihlaba. Bogoši le setšo sa Bapedi se ithekgile kudu ka kgadi.

7.1.4.7 Dingaka tša mošate

Dingaka tša mošate gantši e ba tše pedi. Ngaka ye nngwe ke ya marumo mola ye nngwe yona e le ya go tiiša motse wa mošate. Go ya ka setšo sa Bapedi, dingaka tšeo tša mošate ga se tshwanelo gore di tsebje ebile di be di thuše motho fela ka ntle le tumelelo ya kgoši.

7.1.4.8 Dingaka tša motse

Dingaka tša motse ke tšeo di thušago motho yo mongwe le yo mongwe yo a nyakago thušo. Dingaka tšeo ke tša go fapafapana ka gore tše dingwe ke tša ditaola, didupe, maphala, dikoma, malwetši, matšwa, bjaloobjalo. Efela ba bangwe ba mangaka ao ke baradia ba go ikhola. Kgoši gantši o a ba bitša go tla go laola ka mošate ge go šetše go na le kgakanego ye kgolo mo setšhabeng.

7.1.4.9 Koma

Ge koma ya mošate e etšwa, ke ge ngwana wa kgoši a godile goba go na le bana ba bangwe ba bomorwarragokgoši bao ba šetšego ba godile. Gomme ngaka yeo ya mošate ke yona e tiišago mphato woo wa bona le ge e le gore go ba le yo a e hlagišago.

7.1.4.10 Mohlogo

Mohlogo gantši o šomišwa bjalo ka legogwa ge go na le monyanya goba lehu, ebile batho ba kgona go dula goba go robala godimo ga wona. Ke bjang bjo bo melago mo go nago le mohlaka, gomme bjona bo a nama.

7.1.4.11 Lengwane la mofefa

Lengwane la mofefa le fapana le la phatola ka gobane lona le na le modumo wa dimoro/ wo mogolo. Lengwane la mohuta woo gantši le letšwa ke yo mogolo wa mašoboro. Ge a le letša mašoboro a manyane ga se a swanela go letša a bona ka gobane go dira bjalo e tla be e le lenyatšo.

7.1.4.12 Serokolo

Serokolo sona se dirišwa ke batho ge ba eya mererong ya go swana le mahung goba menyanyeng moo ba yago go kopana le batho ba bantši gore ba se ba imele. Gape se šomišwa go tlemolla teng ge o ka re ga e šome gabotse ge motho a ikwa o ka re o bipetšwe. Ka ntle le moo ngwana le yena ge o ka re o swerwe ke maime, le yena ba mo fogohletša ka sona. Ge ngwana e sa le leseba se rokelela mo tharing ya gagwe gore ge ba ka re ba le leetong le le rilego a ba gakantšha ba kgone go mo thuša nako ye nngwe le ye nngwe.

7.1.4.13 Dithebele

Dithebele tšona di šomišwa go bolokela dikgagara/ dipheko tša dingaka tšeo ba di šomišago go thuša batho. Di dirwa ka mokgopha wa tšhwene goba wa diphoofolo tša go swana le letlabo, kome, phuti le tše dingwe. Efela le ge go le bjalo, ga se mokgopha wa phoofolo ye

nngwe le ye nngwe woo o kago šomišwa go dira dithebele ka ntle le ga ge badimo ba bongaka yeo ba mmontšhitše phoofolo yeo a swanetšego go ka diriša mokgopha wa yona ka dipono goba ditoro.

7.1.4.14 Lenyalo

Lenyalo ke tiragalo ye bohlokwahlokwa mo ditabeng tša setšo sa Bapedi. Lona le tlemaganya maloko ebile la be la a tiišetša. Go ya ka setšo ge monna goba mosadi a gopotše go ka nyalwa/ nyala, ga e no ba ditaba tša gagwe a nnoši fela, eupša ke morero woo go rerišwanwago ka seboka gore lenyalo leo e tle e be leo le atlegilego. Mohlang dikgomo di etšwa, di otlwa ke kgoši/ monyadi ge e ba di eya go nyalela yena. Kgadi yona e itia mokgolokwane ge dikgomo tšeo di yago go nyala di etšwa. Malome o ntšha kgomo ya moswa yeo go thwego ka yona o tielela moswa hlogo gore a se ye go nyala kgarebe ya ka ntle. Kgomo yeo yona ke ya poo, gomme malome wa kgoši goba wa lesogana o e tliša lekgarebe leo le sa gola.

7.1.4.15 Lehu

Malebana le lehu ge le hlagile e ka ba la kgoši, ngaka, motho wa maemo goba motho fela; malome goba kgadi ke batho ba bohlokwa kudu. Tema yeo e kgathwago ke kgadi ke go kgaya moo go tlogo epša

lebitla la mohu mola malome yena mošomo wa gagwe e le go diša lebitla leo go fihlela mohu a robatšwa ka fao go lona.

7.1.5 KGAOLO YA BONE

Kgaolong ya bone go hlalošitšwe baanegwa bao Matsepe a ba dirišitšego mo pukung ya gagwe ya *Megokgo ya Bjoko* le tema yeo ba e kgathilego. Go bontšhitšwe gore ditiragalo tše ntši tšeo baanegwa ba di dirago ke tša go swana le tša nnete mola tše dingwe (tšona) e le ditiragalo tša makalo.

Baanegwa bao a ba tšweleditšego bontši bja bona ke ba go swana le ba nnete; gomme le ditiragalo tšeo ba di dirago le tšona di swana le tša nnete le ge e le gore tše dingwe tša tšona ke tša go makatša.

Le ge ditiragalo tšeo Matsepe a di tšweleditšego di bonagala e le tša boikgopolelo, eupša go na le tše dingwe tša go swana le tša go makatša tšeo di sa kgodišego gabotse. Seo se tiišago taba ye ke tiragalo ya go swana le moo magokobu a bontšhitšwego a topa ditaola ebile a di metša.

Bjale ge, go ka akaretšwa ka go re bontši bja ditiragalo le baanegwa ba Matsepe ba nyakile ba swana le ba nnete ka gobane mediro ya bona le yona o ka re ke ya batho ba nama le marapo.

7.1.6 KGAOLO YA BOHLANO

Mo kgaolong ya bohlanano go laeditšwe baanegwa ba go fapafapana bao Matsepe a ba šomišitšego mo pading ya gagwe ya *Megokgo ya Bjoko*, le tema yeo ba e kgathilego gammogo le maemo a bona. Go hlalošitšwe gore le ge baanegwa bao e le ba boikgopolelo efela ditiro le ditiragalo tše ba di dirago, tšona di swana le tšeo di bego di dirwa ke batho ba nnete ba mehla yeo ya bogologolo.

7.1.6.1 Nako

Malebana le nako go laeditšwe gore ditiragalo tšeo mongwadi a ngwadilego ka tšona ke tša mabakeng a kgale; ao go bego go na le komelelo ye kgolokgolo le dinoka di gopile ebile dihuswane di ehwa ka bontši. Nakong yona yeo go be go se na le tlhakatlhakano ya merafe, gomme batho e le bao ba bolelago polelo ya Sepedi fela.

Gomme nako yeo ya gona, e bonagala e le nako ya nnete yeo Bapedi ba thomilego go kopana le Maburu ka 1830 le 1840.

7.1.6.2 Lefelo

Ge e le lefelo leo mongwadi Matsepe a le lebantšhitšego, go lemogilwe gore ke la Bopedi moo go nago le dithaba, marako, magaga a go šiiša dinama tša mmele le melala ye mebotse ya go alega. Le ge go laetša gore lefelo leo a bolelago ka lona ke la nnete, eupša ga a tšweletše leina la lona gabotse gore mmadi a kgolwe.

7.1.7 KGAOLO YA BOSELELA

Kgaolo ya boselela yona e lebantšhitšwe le ka fao Matsepe a swantšhitšego setšo sa Bapedi ka gona mehleng ya bogologolo mo pading ya gagwe ya *Megokgo ya Bjoko*. Go iša pele go hlalošitšwe le ka moo a tšweleditšego setšo sa Bapedi ka tshwanelo bjalo ka seipone sa mabaka seo se ntšhitšego seswantšho sa mmakgonthe sa bophelo bja magaeng bja nako yeo.

Taba ye nngwe yeo e tsinketšwego e bile ya mokgwa wo Matsepe bjalo ka mongwadi a anegago ditiragalo ka gona. Malebana le taba ye, go lemogilwe gore le ge ditaba tše a di ngwadilego di emetše ditiragalo tša mmannete tša bophelo bja kgale bja setšo, efela go na le moo a bego a hlakahlakanya ditaba, gomme di sa latelane gabotse ka tshwanelo ka go šomiša molaodiši. Molaodiši yo wa Matsepe o mo

šomiša go anegela batho ditaba le ge thulaganyo ya gona e tatagane ebile e sa latelane gabotse. Mehlala še:

Re llela go phela, re llišwa ke go phela; re llela go phala ba bangwe, re llišwa ke go phalwa ke ba bangwe; re llela tšwelopele, re llišwa ke tšwelopele, ka ge nnete gona bophelo e le peapeano yeo go yona mang le mang a ratago go ba tšhia ya letšatši le lengwe le le lengwe. Re llela go buša, re llišwa ke go bušwa; re llela go huma, re llišwa ke bodiidi, gobane nnete gona se sekaone se ka ganwa ke wa kgopolo ya mohuta mang? (letlakala la 1).

Ba re moruswana ge o tshela lefao o eletša wo mongwe fela ge wona o sa ke o go eletša – o phegeletše eng go fela o o eletša? O nkgopela selo seo o tsebago gabotse gore ga ke naso, goba o nkgopela go go direla selo se o tsebago gabotse gore se a mpalela, ka lebaka la eng? O tšea pudi ye o tšwago go e reka, o re o yo rapela badimo beno gore ba go fe mahlatse le mahlogonolo gore se sengwe le se sengwe se o

se swarago se go lokele, fela o ba kgopela dilo tšeo o tsebago gabotsebotse gore ga se nke ba eba natšo, ka gore ge nka be go se bjalo – pudi yeo nka be ešwa ka lešakeng leno, leo e bego e le la bona. Gona fao o ilego go kgopela mahlatse le mahlogonolo, o bile o bolela gore re feng pula re tshungwa ke letšatši, ka go realo o kgopela se se sa kgonegego (matlakala a 85 – 86).

Go boletšwe gore le ge Matsepe a hlakahlakanya ditaba ka go šomiša molaodiši, eupša filosofi yeo a e tšweletšago ka yena (molaodiši) ke thuto go babadi. Gape le ge a diriša molaodišo yoo wa gagwe ka go gegea batho ka mo ba phelago ka gona, le gona e sa le thuto ye kgolo go babadi.

Malebana le ditšhitano go hlalošitšwe ka fao baanegwa ba bego ba na le diphapano ka gona, gomme mafelelong dithulano tšeo tša fela; gwa ba šebešebe, batho ba phela ka khutšo, lerato le tlhomphano. Gomme le mo bophelong go bjalo gore le ge batho ba be ba phela ka diphapano ba feleletše ba boelana. Tšona di bontšhitšwe ka tsela ye:

- Lefehlo le Nthumule
- Morara le Tšhidiyamotse

- Komelelo le ... go betha Mohlatša
- Leilane le Lefehlo
- Nthumule le Maphuthe
- Fetakgomo
- Leilane le Maphuthe

Go akareditšwe ka gore le ge go be go na le dithulano, di ile tša fihlela mafelelong moo batho ba ilego ba phela mmogo bjalo ka bana ba motho.

Mohlala:

Bophelo ke tikišano, bana ba monnamogolo, gomme ka borрабо bao ba swerego kgati ya go fela ba tswapinya yo a sobago ba bangwe, ba re babedi ga ba lwe, ba ronana dinta, tšwelopele e bile ntshe (letlakala la 111).

8. BIBLIOKRAFI

8.1 MATSENO

Bibliokrafi ya nyakišišo ye, e yona e arotšwe ka dikarolo tše tharo, e lego, dipuku tša mothopo, dipuku tša teori le tšeo di badilwego eupša di sego tša tsopolwa.

A. DIPUKU TŠA MOTHOPO

1. Matsepe, O.K. 1954. *Sebatakgomo*. Pretoria: J.L. van Schaik.
2. Matsepe, O.K. 1962. *Kgorong ya Mošate*. Pretoria: J.L. van Schaik.
3. Matsepe, O.K. 1963. *Lešitaphiri*. Pretoria: J.L. van Schaik
4. Matsepe, O.K. 1968. *Megokgo ya Bjoko*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
5. Matsepe, O.K. 1972. *Letšofalela*. Pretoria: J.L. van Schaik.
6. Matsepe, O.K. 1974a. *Kgati ya Moditi*. Pretoria: J.L. van Schaik.
7. Matsepe, O.K. 1974b. *Tša ka Mafuri*. Pretoria: J.L. van Schaik.
8. Matsepe, O.K. 1974c. *Tšhelang Gape*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
9. Matsepe, O.K. 1981. *Mahlatsa a Madimabe*. Pretoria: J.L. van Schaik.

B. DIPUKU TŠA TEORI TŠE DI TSOPOTŠWEGO

1. Abrams, M.H. 2005. *A Glossary of Literary Term*. (4th edition) New York: Holt, Rinehart and Winston.
2. Armstrong, C. 1963. *The Oral Interpretation of Literature*. New York .USA: Mc Graw – Hill Book Company, INC.,
3. Beckson, K. le Ganz, A. 1995. *Literary Terms: a dictionary*. Canada: The Monday Press, Harper Collins.
4. Berthoff, A.E. 1971. *Possibilities*. Rochelle Park, N.J :Haydern Book Co.
5. Beverley, J. 1993. *Against literature*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
6. Bishop, R. 1988. *African Literature, African Critics: the forming of critical standards, 1947 – 1966*. Westport, Connecticut, U.S.A: Greenwood Press,.
7. Bradbury, Malcolm. 1973. *Possibilities Essays on the State of the Novel*. London Oxford New York: Oxford University Press,
8. Edwards, J. R. 1985. *Language, society, and identity*. Oxford : Blackwell,
9. Erlich, V. 1955. *Russian Formalism History Doctrine*. New Haven. Gravenhage: Mouton

10. Green & Kahn. 1985. *Making Difference*: London and New York. Feminist Literary Criticism Routedge,.
11. Groenewald, P.S. 1973. *Jaarboek*. Pretoria: Suid Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns.
12. Groenewald, P.S. 1981. *South African Literature*. Johannesburg: A.D Donker.
13. Groenewald, P.S. 1983. The literature in Nothern Sotho: 1960 – 1982. S.- Afr. Tydskr. Afrikatale, vol. 3.1: (pp.1 – 22).
14. Groenewald, P.S. 1993a. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 1*. Pretoria: Via Afrika.
15. Groenewald, P.S. 1993b. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 2*. Pretoria: Via Afrika.
16. Hecht, A. 1995. *On the laws of the poetic art*. Princeton, N.J.: Prinston University Press.
17. Hemmings, F.W.J. 1978. *The age of realism*. Hassocks [Eng]: Harvester Press.
18. Holman, H. 1972. *Handbook to Literature*. New York: Odyssey Press.
19. Jefferson, A. and Robey, D. 1988. *Modern Literary, Theory: A Comparative Introduction*. London. B.T. Batsford Ltd.
20. Lanser, S.S. 1981. *The narrative act: point of view in prose fiction*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

21. Laurenson, D. le Swingewood, A. 1971. *Sociology of Literature*. New York: St. Martin's Press.
22. Mamogobo, P. 1949. *Kxamphuphu*, Pretoria: Unie – boekhandel.
23. Matsepe, O.K. 1968a. *Kgotla o mone*. Pretoria: J.L Van schaik.
24. Matsepe, O.K. 1968b. *Molodi wa Thaga*. Pretoria: J.L Van schaik.
25. Matsepe, O.K. 1968c. *Todi ya dinose*. Pretoria: J.L Van schaik
26. Matsepe, O.K. 1969. *Kwelapele*. Johannesburg: Educum.
27. Matsepe, O.K. 1970a. *Molodi wa Mogami*. Pretoria: J.L Van schaik.
28. Matsepe, O.K. 1970b. *Phalafala ya koma*. Johannesburg: Educum.
29. Meyer, I.A. 1990. *Letterkundeonderrig in 'n demokratiese Suid – Afrika: 'n Eklektiese Benadering met tekservaring en teksebestudering as leerstrategieë*. (MA). Pretoria: Unisa.
30. Mojalefa, M.J 2007. *Rabadia Ratšhatšha* (morulaganyi) R. Gauton le E. Taljard: *Le style est C'homme même*: P.S. Groenewald se oorverstelling van O.K Matsepe se *Megokgo ya Bjoko* in Afrikaans, (pp. 115 - 147)
31. Mönnig, HD, 1967: *The Pedi*, Pretoria .Van Schaik.
32. Ohman, R.M. 1972. *Prolegomena to the Analysis of Prose Style*. In H.S. Babb (ed). *Essays in Stylistic Analysis*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.

33. Öhman, S. 1979. *Frontiers of speech communication research*. New York: Balabon.
34. Quarmby, R. 1985. *Halley's Comet in South Africa..* Garighall: Delta Books (Pty), Ltd.
35. Ramaila, E. M. 1953. *Taukobong*. Pretoria : Van Schaik,
36. Rockwell, J. 1974. *Fact in fiction: the use of literature in the systematic study of society*. London: Rouledge & K. Paul.
37. Serudu, M.S. 1989. *Koketšatsebo*. Pretoria: De Jager – HAUM.
38. Serudu. S.M.1990. *Dipheko tša Bagologolo*. Pretoria: De Jager – HAUM
39. Shukman, A 1983. *Bakhtin School Papers*, Somerston University of Essex: Chester. RPT Publications, Old School House.
40. Sparshott, F. E. 1982. *The theory of the arts*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
41. Spearman, D. 1966. *The novel and society*. London: Rouledge & Kegan Paul New York: The Humanities Press.
42. Strelka, Joseph 1971 *Yearbook of comparative Criticism Volume III Patterns of Literary Style*, University Park and London: The Pennsylvania State University Press.
43. Swingewood, A. 1997. *Sociological poetics and aesthetic theory*. New York: St. Martin's Press.

44. Thobakgale, R.M. 2005. *Khuetšo ya O.K. Matsepe go bangwadi ba Sepedi*. Thesese ya Bongaka. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
45. Tötösy de Zepetnek, S. 1998. *Comparative literature: theory, method, application*. Amsterdam; Atlanta, GA: Rodopi.
46. Tsebe, D.G.P. 1954. *Noto ya masogana*. Johannesburg:Afrikaanse Pers-Boekhandel.
47. Van Gorp. 1984. *Lexicon van literarie terme*. Leuven: Wolters.
48. Wellek, R. & Warren, A. 1961. *Theory of Literature*. Great Britain: Penquin Books.

**C. DIPUKU TŠA TEORI TŠE DI BADILWEGO EUPŠA DI SEGO
TŠA TSOPOLWA**

1. Abrams, M.H. 1981. *A glossary of Literary Terms*. New York: Cornell University
2. Allison, A.W. 1983. *The Norton anthology of poetry*. New York: Norton.
3. Altick, R.D. 1975. *The art of Literary reseach*. New York: Norton.
4. Bal, M. 1980. *Narratology, Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto: London
5. Bator. R. 1983. *Signposts to crticism of children's literature*. Chicago: American Library Association.
6. Bopape, H.D.N. 1983. *Lenong la Gauta*, Pretoria: J.L. van Schaik.
7. Celine, L.F. 1974. *Romans II*. Paris: Gallimard.
8. Chatman, Seymour Benjamin, 1978. *Story and discourse: narrative structure in fiction and film*. London : Cornell University Press
9. Cuddon, J. A. (John Anthony), 1998. *A Dictionary of literary terms and literary theory*. Oxford : Blackwell Reference
10. De Groot, A.W. 1946. *Algemene Verseleer*. Den Haag: N.V. Servire.

11. Derrida, Jacques. 1984. *Signéponge= Signsponge*. New York : Columbia University Press London : P.S. King,
12. Dolamo, E.R. s.j. *Mahlale*, Johannesburg: Afrikaanse Pers
13. Dresden, S. & S. Vestdijk. 1957. *Marionettenspel met de dood*, Den Haag: Bert Bakker.
14. Fela, N.M. 1961. *Sebilwane*, Pretoria: J.L. van Schaik.
15. Fowler, A. 1982. *Kinds of Literature*.Oxford: Clarendon Press
16. Gérard, A.S., et al. 1993. *Comparative Literature and African Literatures*. Pretoria: Via Afrika.
17. Glicksberg, C.I. 1963. *The self in modern literature*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press.
18. Glicksberg, C.I. 1972. *Literature and society*. The Hague: Nijhoff.
19. Glicksberg, C.I. 1976. *The literature of commitment*. Lewisburg, [Pa.]: Bucknell University Press.
20. Groenewald, P. S. 1993. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa1*. Pretoria : Via Afrika,
21. Groenewald, P. S. 1993. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa2*. Pretoria : Via Afrika,
22. Groenewald, P. S.1993. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa3*. Pretoria : Via Afrika.
23. Groenewald, P.S. 1973. *Jaarboek*. Pretoria: Suid Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns.

24. Groenewald, P.S. 1981. *South African Literature*. Johannesburg: A.D Donker.
25. Groenewald, P.S. 1991. Sesotho sa Leboa (Honase) *Dingwalo*. Tshwane: Yunibesithi ya Tshwane.
26. Groenewald, P.S. 1993d. *Literator Supplement No 1* p.112.
27. Guerin, W.L. 1966. *A Handbook of Critical Approaches to Literature*. New York: Harper & Row Publishers.
28. Iser, W. 1980. *Interaction between Text and Reader: The Reader in the Text*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
29. Jon Stallworthy. 1983. *The Norton anthology of poetry / [edited by] Alexander W. Allison ... [et al.]; with an essay on versification*. New York : Norton
30. Kekana, M. A. 1985. *Nonyana ya tokologo*. Johannesburg : Educum,
31. Kekana, M. A. 1990. *Nnete fela*. Johannesburg : Educum,
32. Kekana, M. A. 1993. *A discussion of B.N. Tseke's poetic art form* . Soweto : [s.n.],
33. Kekana, M.A. 1984. *Nonyana ya tokologo*. Johannesburg: Educum.
34. Kgatle, I.P. 1953. *Nkgekgetane*, Johannesburg: Afrikaanse Pers.
35. Kgobe, D.M. 1994. *Content, Form and Technique of Traditional and Modern Praise Poetry in Northern Sotho*. Thesese ya D. Litt. Le Phil., Pretoria: UNISA.

36. Kirwan, J. 1961. *Literature, rhetoric, metaphysics: literary theory and literary aesthetics*. New York: Routledge: Methuen.
37. Lazarus, A. & Smith, H.W. 1983. *A glossary of Literature Companion*. Illinois: Urbana.
38. Lebopa, P. M.1978. *Motho wa maloba* . Pretoria : Van Schaik
39. Legodi, A.S. 1938. *Ruthe wa Moaba*, Eerste Fabrieke: Noord Sotho Boek Depot.
40. Lubbock, P. 1957. *The craft of fiction*, London: Jonathan Cape.
41. Mabitje, S.J.I. 1983. *Thwanthwadi*, Pretoria: De Jager – Haum.
42. Machaba, C. 1938. *Bophelo bja moruti Charles Machaba*, Eerste Fabrieke: Noord – Sotho Boek Depot.
43. Madiba, M.J. 1942. *Tsiri*, Pretoria: J.L. van Schaik.
44. Mahapa, W.L. 1969, *Di sa re šaletše monaganong*, Johannesburg: Afrikaanse Pers.
45. Mamogobo, P. 1953. *Leduleputswa*. Johannesburg: Afrikaanse Pers.
46. Mason, J. le Moore, P. *The return of Halley's comet*. Wellingborough: Stephens.
47. Mathibe, M.A. 2001. *Papetšo ya direto tša Lehu le Polokong. Ratlabala le Matšoba, Lentsoane*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
48. Matlala, E. K. K. 1950. *Tšukudu* Bloemfontein : Nasionale Pers
49. Matlala, E. K. K. *Manose*. Johannesburg, A.P.B. [n.d.]

50. Maurois, André. 1954. *Préface*, Marcel Proust, A la recherche du temps perdu, Bibliothèque de la pleiade 1, Editions Gallimard.
51. Mojalefa. M.J. 1991. *The Language, Structure and Content of Traditional Poems in Northern Sotho*. ALA Newsletter, pp. 69 – 99.
52. Mojalefa. M.J. 1994. *Mararang*. Seetša, Vol. 1(1) matl. 17 – 20.
53. Mojalefa.M.J. 1993. *Tshekatsheko ya Sebilwane bjalo ka Thetokanegelo*. Thesese ya M.A., Tshwane: yunibesithi ya Tshwane.
54. Motuku, H.Z 1970. *Morweši*, Pretoria: Better Boeke.
55. Motuku, H.Z. s.j. *Dithomo*, Johannesburg: Afrikaanse pers.
56. Mphahlele, M. C. 1984. *Letsogo la molao*. De Jager-haum,
57. Nkadimeng, H. M. 1985. *Ntshuthelele*. Pretoria : Van Schaik,
58. Nkadimeng, H. M. 1989. *Bana ba mpa ba a jana*. Pretoria : Van Schaik,
59. Nkadimeng, H. M. *Go bjalo*. Pretoria: Van Schaik, 1986.
60. Nkadimeng, N. S. 1987. *Mararankodi*. Pretoria : Van Schaik,
61. Phala, D.M. 1935. *Kxomo 'a thswa*, Johannesburg: Afrikaanse Pers.
62. Phalane, A. 1943 *Motangtang*, Pretoria: J.L van Schaik.
63. Phatudi, N. C. 1958. *Robinson Crusoe* . Johannesburg : Voortrekkerpers Beperk,

64. Phatudi, N.C. 1958. *Tladi wa Dikgati*, Johannesburg: Voortrekker Pers.
65. Phokanoka, P. 1938, *Josefa, morwa wa Jakobo*, Eerste Fabrieke: Noord – Sotho Boek Depot.
66. Rafapa, J.R.L. 1983, *Bohwa bja madimabe*, Pretoria: De Jager – HAUM.
67. Ramaila, E. M. 1954. *Molomatsebe*. Pretoria : J. L. van Schaik,
68. Ramaila, E.M. 1953. *Tsakata*. Cape Town : Juta & Co.,
69. Ramokgopa, H.H. 1980. *Go tseba mang?* Cape Town: Longman.
70. Rimmon-Kenan. 1983. *Narrative fiction : Contemporary poetics*. New York : Methuen
71. Schwellnus, P.E. 1934. *Dikoša tša sekolo*, Eerste Fabrieke: Noord – Sotho Boek Depot.
72. Seger, R. 1980. *Het lezen van literatuur*. Baarn:Basissboeken Ambo.
73. SehloDIMELA M, M.M 1940. *Moelelwa*, Kaapstad: Nasionale Pers.
74. Selden. R. 1993. *A reader's guide to contemporary literary theory*. London: Harvester Wheatsheaf.
75. Senyatsi, C.P. 1947. *Maroba*, Bloemfontein: Via Afrika.
76. Serudu, M.S. 1987. *The Novels O.K. Matsepe: A literary Study*. D.Litt. Desertation. Pretoria: University of South Africa.

77. Stamiris. Yiannis. 1986. *Main currents in twentieth – century criticism : a critical study*. Troy, N.Y: Whitston Pub. Co,.
78. Wangemann, Th. 1957. *Maléo en Sekoekoeni*. Kaapstad. Van Riebeck – Vereniging.

9. Samevatting

In die eerste geskrewe verhale in Sepedi, behandel die skrywer uitsluitlik die probleem van verstedeliking en al die aaklighede wat daaruit voortspruit. Teen die helfde van die vorige eeu tree Matsepe na vore, en sien van die praktyk van sy voorgangers volkome af. In sy nege nouvelles/romans beskryf hy die tradisionele leefwyse van sy mense, en in slegs twee van sy werke word daar na blankes verwys, wat in beide gevalle die Voortrekkers is. So volledig word die tradisionele opset beskryf dat die vraag onwillekeurig ontstaan of sy beskrywing nie hierop toegespits was om slegs 'n getroue weergawe van daardie werklikheid te gee nie.

Dit word dan die onderwerp van hierdie navorsing. Die navorser is uiteraard self een van daardie mense, hoewel nie deel van daardie tydsgewrig nie. Daarom bedien hy hom ook van ander bronne om hom van die tradisionele werklikheid te vergewis. Behalwe geskrewe werke, soos o.a. Mönnig se lywige monografie oor die Bapedi; word ook van die oudstes in die stam geraadpleeg: opperhoofde, verskeie kruie dokters wat o.a. vroue (in die praktyk as die betroubaarste informante bewys) insluit en raadsmanne. 'n Sodanige studie is nog nie vantevore in Sepedi onderneem nie.

Vereers het die ondersoeker hom van die teoretiese grondslag van sy navorsing vergewis, wat van belang is. Hieruit blyk dit dat selfs die grootste verdigsel, soos 'n sprokie, nie anders kan as om die werklikheid tog op 'n bepaalde manier op te roep nie. Dit hou uiteraard met die ervaringswêreld van die outeur, maar ook van sy leser, verband. En juis dít maak so 'n onderneming soos wat hierdie in die vooruitsig stel, 'n uiters delikate studie. Dit veronderstel o.a. dat die navorser hom op die hoogte moet stel van die lewensgeskiedenis van Matsepe: die lewesomstandighede waaronder hy groot geword het, die status wat hy in die gemeenskap geniet het, sy lewensbeskouing, sy prestasies en mislukkings, ens.

Ofskoon Matsepe se prosawerke in die geheel te neem, by hierdie ondersoek in aanmerking geneem word, word die fokus op sy *Megokgo ya Bjoko* toegespits. Die redes hiervoor is dat: (a) dit literêr beoordeel, die interessantste asook bevredegindste van sy oeuvre is, en (b) sy werke inhoudelik, m.a.w. t.o.v. die tradisionele lewe van die Noord Sotho, ruimskoots ooreenstem. Dit kom duidelik in al sy werke na vore dat hy met die politieke stelsel van die stam intiem vertrouwd was, die regstelsel op die punte van sy vingers gehad het, en die sosiale en kulturele patrone en gebruike getrou kon weergee het. Vir die probleemstelling in al sy verhale lê hy die vinger op skuiwergate in die regstelsel en bou hy dit uit totdat dit aan die absurde grens.

Die beskrywing van die verhaalwerklikheid raak die volgende sake: die karakters of persone, die gebeure, die plek, die tyd, asook die kulturele voorwerpe van belang. Met die oog hierop word daar onderskei tussen dit wat (a) werklik is, (b) denkbeeldig maar lewensgetrou is, en (c) pure fantasie is. Die onderskeid tussen werklikheid en lewensgetrouheid is in verhale van dié aard noodsaaklik omdat sekere persone/karakters, soos konings, werklik kon bestaan het. Daar mag dan selfs gebeurtenisse wees wat tydens hulle leeftyd waarlik plaasgevind het.

Wat die Matsepekarakters betref, is hulle klaarblyklik almal denkbeeldig. Wat wel deel van die werklikheid uitmaak, is die seniortydsorde tussen die verskillende opperhoofde asook dié tussen die koning se raadmanne. So ook kom die verskillende kategorië van kruiedokters, toordokters en hekse, én wat hulle onderskeie professies is, ter sprake. So ook is die koning se hoofvrou belangrik omdat die troonopvolger uit haar gebore word en sy deur die stam getrou is. Ander belangrike figure is die *malome* en die *rakgadi*.

Die gebeure of handeling is hoofsaaklik denkbeeldig. Dit wat in die hoofstat plaasvind, is uiteraard baie belangrik. Matsepe staan 'n aansienlike deel van sy vertelling aan hofsake af. Hierin speel die koning en sy raadmanne 'n belangrike rol en eweneens in die prosedure hiertydens ter sake. En tydens veldslae is die koning die vernaamste figuur. Hy ly sy leërs in die oorlog en word aan sy

mondering uitgeken. Word hy gevange geneem, het hy die veldslag verloor en word tereggestel, maar sy bloed mag nie vergiet word nie, want hy is nie 'n hond nie. Maar vooraf onderhandel hy met omliggende opperhoofde dat hulle neutraal in die stryd moet staan en ook sommige van sy volgelinge tydens die oorlog moet herberg.

Na die afsterwe van 'n koning word bepaalde rituele en seremonies nagekom. As hy 'n senior vors is, hoort ook die omliggende opperhoofde hulle aan die voorskrifte te hou. Dié is ingrypend van aard en lei in *Megokgo ya Bjoko* juis tot kwaavriendskap en latere oorlog.

'n Belangrike plek word aan die rol van die verskillende toordokters, kruiedokters en hekse toegesê. Nie net hulle doen en late word beskryf nie, maar ook hulle mondering, gevolg, spesialiteit en status. Die vernaamste onder hulle is aan die koningshof verbonde en mag slegs met koningstoestemming die gewone burger bedien.

Die *malome* en *rakgadi* is vername mense. Tydens huwelike, dood en begrafnisse speel hulle 'n belangrike rol. 'n Veelvoud van rituele en verpligtinge moet nagekom word, en in die Matsepeverhale lei dit gewoonlik tot groot onenigheid, twis en gewelddadigheid. Die belangrikheid van die bees kom ook hiertydens ter sprake.

Die rol en status van die vrou kom ook onder die soeklig. Matsepe beskryf enertyds haar onderdanigheid aan haar man, soos in die geval van die Leilanehuishouding waar hulle ook nie saam die ete nuttig nie,

en andertyds, haar daadkrag, soos beskryf word in (a) die gesprek tussen Morara en sy ou vriend, en (b) Morara se tuiskoms na sy besoek aan sy goeie vriend.

Sosiale geleenthede, soos bierpartye, prysdigwedstryde en feesgeleenthede om 'n seun se welslae tydens die stamskool te vier, word beskryf en in hierdie navorsing aan die werklikheid gekontroleer. Van groot belang natuurlik is die bierpot en die skepkalbas; spesiaal vir sodanige geleenthede.

Ten opsigte van die wêreld of ruimte waarbinne gebeure afspeel, kan dit enige plek in Sekhukhuneland wees. Die tydstip, daarenteen, word presies bepaal, nl. dat alles plaasvind aan die vooraand van die koms van die Voortrekkers. Dit op sigself sou geen besondere betekenis gehad het nie, behalwe dat gebeurtenisse in tyd afloop. Maar hier is die betekenis hiervan dat die koms van die Voortrekkers destyds met die verskyning van die Halley-komeet saamval. Daar is twee geleenthede in *Megokgo ya Bjoko* wat met die Halley-komeet geassosieër word, nl. die kraaie-episodes wat met die toordokters se dolosse verbind word. Die Halley-komeet, die koms van die Voortrekkers, die talle rituele en seremonies, voorwerpe soos die skepkalbas vir die bier, die pluk van bessies vir die vleg van slaapmatte, die gras pons, ens, is die enigste sake wat aan die werklikheid toegesê kan word. Die rol wat die kraaie speel kan òf totale fantasie wees, òf kan aan bygeloof toegeskryf word: want

daardie toorkuns was 'n werklikheid vir daardie, en is dan soos die Halley-komeet nie deel van 'n verbeeldingskug uitmaak nie.

Die wêreld wat Matsepe in sy werke optower, is wel 'n fiktiewe werklikheid, maart word tewens so getrou geteken dat die vraag ontstaan of hy nie die tradisionele lewenswyse, deur die storie wat hy vertel, wou opteken dat nie dit iewers op skrif vir die nageslag bewaar kan bly, en of hy bloot 'n interessante storie wou vertel waar die tradisionele as die agtergrond dien waarteen die gebeure afspeel. Hy het met die skrywe van *Megokgo ya Bjoko* kennelik die tweede opsie gekies. Hiervoor gebruik hy 'n naamlose vertellerkarakter wat vertel, wat sy lewesbeskouing herhaaldelik aan die leser opdring, wat die draad van sy storie plek-plek verloor, en vra dat iemand anders moet help, wat stryd, oorlog en bloederigheid beskryf en oplaas in ewedurende vrede voorhou. Maar, erken hy terselfdetyd dat die voorvaders van tyd tot tyd moet ingryp en die karwats moet inlê om diegene wat ander afknou tot verantwoording te roep. Die laaste word in dié verband kom Groenewald toe waar hy in die feesbundel aan Prof. E.B. van Wyk gewy, verduidelik: "... sy verteller is meer as net 'n gesigspunt; hy word hoofkarakter; ook simbool, en deur hom kry die satire sy beslag".

9.1 SLEUTELBEGRIPPE

Ervaring

Sprokie

Verbeelding

Ironie

Kultuur

Oom, aan ma se kant

Tante

Twis/stryd

Stambeeste

Hoofvrou

10. Summary

The first stories written in Sepedi deal almost exclusively with the problem of urbanisation, and its ensuing atrocities. Then, halfway through the previous century, Matsepe distinguished himself by diverting from his predecessors' subject matter completely. In the nine novellas that he authored, Matsepe writes about the traditional way of life, and only refers to white people twice, and the references are made to the Voortrekkers in both instances. The descriptions of the traditional way of life are so well-rounded and complete that the question arises of whether he focussed his depictions to give an accurate reflection of the reality of the way of life of the people in his writing.

This, then, becomes the subject matter of this research. The researcher is himself one of those people Matsepe writes about, although of a different generation. This leads him to consult external primary and secondary sources about the traditional way of life, in order to familiarise himself with traditional realities. Other than textual sources, including Mönnig's comprehensive monograph about the Bapedi, the researcher also consulted with tribe elders, including chiefs, traditional healers (among whom the women are considered to

be the most reliable informants in practice) and members of the village council. This is the first study of its kind to be undertaken in Sepedi.

The theoretical pitfall of this study is that even the largest body of literature portrays the reality in a calculated manner, much like a work of fiction. The depiction of reality is inherently tied to the worldview of the author, and to that of his/her audience. This uncertain reality makes for delicate research, and it presupposes that the researcher has to familiarise himself with Matsepe's biographical history: the circumstances he grew up in, his status in the community, his worldview, his achievements and failures, to name but a few.

This study does not focus on Matsepe's entire body of work, but rather on *Megokgo ya Bjoko* specifically, as it is (a) seen as the most interesting and satisfying in his oeuvre, and (b) comprehensive and realistic in its representation of the traditional way of life of the North Sotho people. It is clear, though, in his entire body of work that Matsepe had intimate knowledge of the political system of the tribe, as well as the legal practices and social customs; and that he depicted them accurately. The primary subject matter in his stories problematises the tribal legal practices to the extent of bordering on the absurd.

The reality described in his stories encompasses characters or persons, events, place and space, time, and the cultural objects that are of interest. Bearing these categories in mind, the distinction has to

be made between what is (a) real, (b) fictitious, but true to life, and (c) purely fantasy. This distinction is vital, as there is the possibility that some of the characters, such as king, may have existed in reality, and that certain events may have taken place in their lifetimes, thus rendering them historically factual.

Matsepe's characters all appear to be fictitious. What is real, however, is his depiction of the hierarchy and social order among various chiefs, as well as that between the king and his council. The various categories of witchdoctors, traditional healers and witches are also truthfully depicted in terms of their respective professions. The king's chief wife is also of importance in the depictions, as she is the bearer of the heir to the throne, and is married through the tribe. Other important figures include the *malome* and the *rakgadi*.

The events depicted are also mostly fictitious. That which happens in the chief's village is naturally of great importance, and Matsepe spends a lot of time on the representation of court cases. The king and his council play a vital role in these legal proceedings. The king is the leading character in the depiction of battles, as he leads his army in war. If the king is to be taken prisoner, he is charged and tried, as he would have lost the battle, but his blood would not be spilt. Prior to battle, the king would also negotiate with surrounding chiefs to ensure that they remain neutral during the battle, and that they are to provide shelter for some of his followers if the need were to arise.

After the death of a king, there are prescribed rites, rituals and ceremonies that have to be performed. The same is expected if the senior prince were to die, but the surrounding chiefs would not necessarily act in accordance with the prescriptions. This radical behaviour leads to derision, conflict, and to eventual war, in *Megokgo ya Bjoko*.

As previously stated, the traditional healers, witchdoctors and witches play an important role in Matsepe's writing. Detailed depictions of their practices, beliefs, instruments and followers, areas of specialisation and status within the community are given. The most important practitioners among them are almost exclusively in service to the king's court, and may only administer to the general public with the king's permission.

Other important figures are the *malome* and *rakgadi*, who perform the rites and rituals of weddings and funerals. In Matsepe's stories, the various and multitudinous rituals and duties that have to be performed tend to lead to conflict and violence. The importance of cattle also plays a role in terms of ceremonies and rituals.

The roles and status of women are also described. Matsepe highlights the woman's subordination to her husband, an example of which is depicted in the Leilane family where the wife will not share a meal with her husband. The work ethic of the women is also mentioned in (a)

Morara's conversation with an old friend, and (b) in Morara's homecoming after visiting his close friend.

Social occasions, such as beer parties, competitions and feasts to celebrate a boy's accomplishments in tribal school are also accurately described; and the beer pot and ladling calabash are important instruments for such occasions.

The space and place of Matsepe's fictional world could be anywhere in Sekhukhuneland. The timeframe, however, is precise, inasmuch as every event occurs on the eve of the Voortrekkers' arrival. This is not significant in and of itself, but because it occurs simultaneously with the appearance of the Halley's comet, the timeframe's specificity gains importance. In *Megokgo ya Bjoko* there are two events that are directly associated with the occurrence of Halley's comet; namely the crow episodes that are related to the witchdoctors' throwing of the bones. Halley's comet, the arrival of the Voortrekkers, the many rituals and ceremonies, the cultural objects such as the ladling calabash, the picking of berries for the weaving of sleeping mats, etc are the only elements in Matsepe's writing that are depicted as they are in reality. The role of the crows could be either pure fantasy, or ascribed to the superstitions of the people, as magic and divination were realities of the time, and can thus also be said to be a depiction of reality.

Matsepe's imaginary world is a fictitious reality that is true to life. It is so true to life, in fact, that the question arises whether he wanted to

preserve the traditional way of life through writing his stories, for future generations; or whether he merely wanted to tell an interesting story against the backdrop of tradition. In writing *Magokgo ya Bjoko*, his choice is apparently the latter. For this purpose he utilises a nameless, unreliable narrator, who perpetually exposes the reader to his worldview, who loses his train of thought occasionally and asks for assistance, and who describes war and bloodlust in the enduring time of peace. He admits, though, that the ancestors are required to intervene and to reprimand those who do not fulfil the obligations of their duties; leading to the statement, respectfully made, by Groenewald in *Die Feesbundel* to Prof. E.B. van Wyk: "... his narrator is more than just a point of contact; he becomes a leading character and a symbol, and it is through him that the satire comes to life".

10.1 KEY CONCEPTS

Experience

Fairytale

Imagination

Irony

Culture

Maternal uncle

Aunt

Conflict

Tribal cattle

Head wife